

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

**Κριτική έκδοση και σχολιασμός των σχολίων του Β.
Cillenio στις *Ελεγείες* 1.1-4 του Τιβούλλου**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

Μαρία Λουκανίδου, ΑΕΜ: 60077

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιωάννης Ντεληγιάννης, Αναπληρωτής
Καθηγητής, Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο
Θράκης

Κομοτηνή, 2024

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

**Κριτική έκδοση και σχολιασμός των σχολίων του Β.
Cillenio στις *Ελεγείες* 1.1-4 του Τιβούλλου**

Μαρία Λουκανίδου και Α.Ε.Μ. 60077

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Εργασία Ειδίκευσης υποβλήθηκε στο Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης για την απόκτηση του τίτλου μεταπτυχιακών σπουδών ειδίκευσης στην Κλασική Φιλολογία.

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιωάννης Ντεληγιάννης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

2ο Μέλος: Άννα Μαστρογιάννη, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

3ο Μέλος: Ρουμπίνη Δημοπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Φιλολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Κομοτηνή, 2024

**DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE
SCHOOL OF CLASSICS AND HUMANITIES
DEPARTMENT OF GREEK PHILOLOGY**

POSTGRADUATE COURSE
«TEXTS AND CULTURE»

MASTER DISSERTATION

**A critical edition of and analysis on B. Cilleni's
commentary on Tibullus' *Elegies* 1.1-4**

Maria Loukanidou, Registration Number: 60077

A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master in
Classical Philology, Department of Greek Philology, Democritus University of
Thrace.

COMMITTEE OF EXAMINERS

Supervisor: Ioannis Deligiannis, Associate Professor, Department of Greek Philology,
Democritus University of Thrace

Member 2: Anna Mastrogianni, Assistant Professor, Department of Greek Philology,
Democritus University of Thrace

Member 3: Roubini Dimopoulou, Assistant Professor, Department of Philology,
National and Kapodistrian University of Athens

Komotini, 2024

Η έγκριση της παρούσας Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας από το Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμών της συγγραφέως (παρ. 2 του άρθρου 202 του ν. 5343/1932)

Βεβαιώνεται ότι η Λουκανίδου Μαρία είναι συγγραφέας της παρούσας εργασίας και ότι έχει αναφέρει ή παραπέμψει σε αυτή, ρητά και συγκεκριμένα, όλες τις πηγές, από τις οποίες έκανε χρήση δεδομένων, ιδεών, προτάσεων ή λέξεων, είτε αυτές μεταφέρονται επακριβώς (στο πρωτότυπο ή μεταφρασμένες) είτε παραφρασμένες. Επίσης βεβαιώνεται ότι αυτή η εργασία με τίτλο «Κριτική έκδοση και σχολιασμός των σχολίων του Β. Cillenio στις Ελεγείες του Τιβούλλου» είναι πρωτότυπη και προετοιμάστηκε από την κ. Λουκανίδου Μαρία προσωπικά ειδικά για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κείμενα και Πολιτισμός» του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης. Η συγγραφή της εργασίας πραγματοποιήθηκε εξολοκλήρου από την κ. Λουκανίδου Μαρία, υπό την καθοδήγηση και τις υποδείξεις του επιβλέποντα Καθηγητή κ. Ντεληγιάννη Ιωάννη, και κατά τη διάρκεια εκπόνησης και συγγραφής της εργασίας τηρήθηκαν τα προβλεπόμενα από τον νόμο και τον αντίστοιχο εσωτερικό κανονισμό του Τμήματος. Έγιναν πλήρως σεβαστές οι Αρχές της Ακαδημαϊκής Ηθικής και του Κώδικα Δεοντολογίας, οι οποίες απαγορεύουν την παραποίηση των ερευνητικών/πνευματικών αποτελεσμάτων, την αναφορά ψευδών στοιχείων, την κατάχρηση της διανοητικής ιδιοκτησίας τρίτων και τη λογοκλοπή.

Περιεχόμενα

Κριτική έκδοση και σχολιασμός των σχολίων του B. Cillenio στις <i>Ελεγείες</i> 1.1-4 του Τιβούλλου.....	1
Περίληψη.....	7
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
1. Σκοπός της Εργασίας	10
2. Τα υπομνήματα κατά την Αναγέννηση.....	11
3. Berardino Cillenio: πληροφορίες για τη ζωή του.....	14
4. Berardino Cillenio: Στοιχεία για το έργο του και τον σχολιασμό των Ελεγείων του Τιβούλλου	16
5. Μέθοδοι και πρακτικές του σχολιασμού των <i>Ελεγείων</i> του Τιβούλλου από τον Cillenio	17
6. Εκδόσεις του σχολιασμού των Ελεγείων του Τιβούλλου από τον Cillenio	24
7. Κριτική έκδοση των Ελεγείων του Τιβούλλου 1.1-4	27
Α. Εκδόσεις που χρησιμοποιήθηκαν	27
Β. Εκδοτικές αρχές	29
ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΩΝ ΤΟΥ Β. CILLENIO ΣΤΙΣ <i>ΕΛΕΓΕΙΕΣ</i> 1.1-4 ΤΟΥ ΤΙΒΟΥΛΛΟΥ	30
ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΩΝ ΣΤΙΣ <i>ΕΛΕΓΕΙΕΣ</i> 1.1-4 ΤΟΥ ΤΙΒΟΥΛΛΟΥ	70
1. Ετυμολογικά σχόλια.....	70
2. Ερμηνευτικά σχόλια.....	74
3. Πραγματολογικά σχόλια	79
4. Σημασιολογικά σχόλια	84
5. Μυθολογικά σχόλια	85
6. Γραμματικά σχόλια	91
7. Σχήματα Λόγου.....	92
8. Πηγές.....	93
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	99
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	101
ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΕΣ.....	101
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ.....	101
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ.....	102
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ	103

Περίληψη

Το θέμα της παρούσας εργασίας αφορά την κριτική έκδοση και τον σχολιασμό των σχολίων του Berardino Cillenio στις *Ελεγείες* 1.1-4 του Τιβούλλου. Η μελέτη επικεντρώνεται στην κατηγοριοποίηση των σχολίων σε ετυμολογικά, ερμηνευτικά, πραγματολογικά, σημασιολογικά, γραμματικά, μυθολογικά σχόλια, σχήματα λόγου και πηγές. Με σημείο αναφοράς την Αναγέννηση, εξετάζεται η άνθηση του σχολιασμού των κειμένων κατά την συγκεκριμένη περίοδο. Κύριος στόχος των σχολιαστών ήταν η αποκατάσταση του αυθεντικού κειμένου, η κατανόησή του και η παροχή επιπλέον πληροφοριών, ώστε ο αναγνώστης να καταφέρει να αποκτήσει καινούργιες γνώσεις. Ο Berardino Cillenio, σχολιαστής των *Ελεγείων* εκμεταλλεύτηκε την έλλειψη προηγούμενων σχολιαστικών προσεγγίσεων σε αυτές τις *Ελεγείες*. Συγκεκριμένα, χρησιμοποίησε τις παραδοσιακές μεθόδους σχολιασμού, χωρίς όμως να παραβλέψει τις νεωτερικότερες τάσεις της εποχής του. Για την εξέταση και επεξεργασία του κειμένου χρησιμοποιήθηκαν τέσσερις από τις διαθέσιμες έντυπες εκδόσεις του έργου του: η έκδοση της Ρώμης του 1475, της Brescia του 1486, της Βενετίας του 1520 και του Παρισιού του 1604. Το τελικό κείμενο στηρίχτηκε στην κλασική λατινική ορθογραφία και όχι στην αναγεννησιακή, ενώ επεκτάθηκαν οι συντομογραφίες και αποκαταστάθηκαν ορισμένα σημεία σύμφωνα με τις ανάγκες του κειμένου.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

1. *Ελεγείες* Τιβούλλου
2. Κριτική έκδοση και εκδοτικές αρχές
3. Berardino Cillenio

Summary

The topic of this study is the critical edition and commentary on the annotations by Berardino Cillenio on Tibullus' *Elegies* 1.1-4. The research focuses on categorizing the comments into etymological, interpretive, factual, semantic, grammatical, mythological comments, figures of speech, and sources. With the Renaissance as a reference point, the flourishing of text commentary during this period is examined. The main objective of the commentators was to restore the authentic text, understand it, and provide additional information so that the reader could gain new knowledge. Berardino Cillenio, the commentator of the *Elegies*, took advantage of the lack of previous commentaries on these *Elegies*. Specifically, he employed traditional methods of commentary, while also incorporating the innovative trends of his time. For the examination and processing of the text, four available printed editions of his work were used: the Rome edition of 1475, the Brescia edition of 1486, the Venice edition of 1520, and the Paris edition of 1604. The final text was based on classical Latin orthography rather than Renaissance orthography, while abbreviations were expanded and certain passages were restored according to the needs of the text.

KEYWORDS

1. Tibullus' *Elegies*
2. Critical edition and editorial principles
3. Berardino Cillenio

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής εργασίας μου κ. Ιωάννη Ντεληγιάννη, Αναπληρωτή Καθηγητή Λατινικής Φιλολογίας του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, για την άψογη συνεργασία που είχαμε στα πλαίσια εκπόνησης αυτής της εργασίας, τον πολύτιμο χρόνο που διέθεσε για να μου δώσει σημαντικά στοιχεία και εξηγήσεις πάνω στο συγκεκριμένο θέμα και φυσικά τη βοήθεια που δε δίστασε ποτέ να μου δώσει. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής μου, την κα. Άννα Μαστρογιάννη, Επίκουρη Καθηγήτρια και την κα. Ρουμπίνη Δημοπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Σκοπός της Εργασίας

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κείμενα και Πολιτισμός» του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης. Στόχος της εργασίας είναι η κριτική έκδοση των σχολίων του Bernardino Cillenio στις *Ελεγείες* του Τιβούλλου και πιο συγκεκριμένα στις *Ελεγείες* 1.1-4. Επιπλέον, μελετήθηκαν και σχολιάστηκαν όλες οι τεχνικές του υπομνηματισμού μαζί με τις πηγές που χρησιμοποιήθηκαν. Η μελέτη επικεντρώθηκε γύρω από τις τέσσερις εκδόσεις του σχολιασμού των *Ελεγείων* του Τιβούλλου.

Η έρευνα αρχίζει από την περίοδο της Αναγέννησης, όπου σηματοδοτείται η μετάβαση από τον Μεσαίωνα στη νεωτερικότητα. Πρόκειται για ένα πνευματικό κίνημα που επέφερε τεράστιες αλλαγές και που είχε ως κύριο στόχο την αναβίωση της κλασικής αρχαιότητας. Παράλληλα, μελετήθηκε και ο όρος «αναγεννησιακός ουμανισμός», ένα νέο σημαντικό φαινόμενο που επηρέασε αρκετά την ιστορία του δυτικού πολιτισμού. Οι αλλαγές αυτές επηρέασαν και τη σκέψη του Cillenio, όσον αφορά τον σχολιασμό του.

Η μελέτη συνεχίστηκε με τον βίο και το έργο του Bernardino Cillenio, για τον οποίο δεν γνωρίζουμε πολλά, παρά μόνο ότι προσπάθησε να σχολιάσει τις *Ελεγείες* του Τιβούλλου. Οι μέθοδοι και οι πρακτικές που χρησιμοποίησε στηρίζονταν στον παραδοσιακό τρόπο σχολιασμού με αναφορές σε κλασικά κείμενα. Μέσα από την παράθεση συνωνύμων και παραφράσεων, ετυμολογικών σχολίων ως προς την ανάλυση λατινικών και ελληνικών όρων, και αναζήτηση πηγών και παραπομπών από σπουδαίους συγγραφείς, αναπτύχθηκε ο σχολιασμός του Cillenio. Δεν έγινε γνωστός ο λόγος της επιλογής των συγκεκριμένων ελεγείων του Τιβούλλου από τον Cillenio, καθώς δεν υπήρξε κάποια σχετική αναφορά από τον ίδιο που να μας παρέχει και τις ανάλογες εξηγήσεις. Ωστόσο, αυτό που γνωρίζουμε είναι ότι είχε μια ιδιαίτερη αγάπη για την ελεγειακή ποίηση. Ο Τιβούλλος και τα έργα του κατείχαν μια σπουδαία βαρύτητα την εποχή εκείνη, γι' αυτό και πολλοί λόγιοι τον εξυμνούσαν στα έργα τους. Γενικότερα, ο Cillenio κατάφερε να αναδειξει το ταλέντο του μέσα από τον συγκεκριμένο σχολιασμό και να προσεγγίσει με κάθε λεπτομέρεια το κείμενο, διαφωτίζοντάς μας με πολλές και χρήσιμες πληροφορίες για το περιεχόμενο του συγκεκριμένου κειμένου.

Η εξέτασή μου επικεντρώθηκε στην ανάλυση των τεσσάρων εκδόσεων των *Ελεγείων* του Τιβούλλου και συγκριμένα στις εκδόσεις R (Ρώμη 1475), B (Μπρέσια 1486), V (Βενετία 1520), και P (Παρίσι 1604), αλλά και στην μετέπειτα κριτική έκδοση αυτών, μέσω του προγράμματος του Classical Text Editor. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα συνέβαλε και στη σύνταξη του κριτικού υπομνήματος και των πηγών που χρησιμοποιήθηκαν. Μέσω του κειμένου που προέκυψε από αυτή τη διαδικασία, αναλύθηκαν οι συντομογραφίες και

αποκαταστήθηκαν ορισμένα σημεία, σύμφωνα πάντα με τις ανάγκες του κειμένου. Επιπλέον, στο κριτικό υπόμνημα εντάχθηκαν όλοι οι τύποι που υπήρχαν στις εκδόσεις, ακόμη και αυτοί που εμφάνιζαν κάποιες διαφοροποιήσεις. Τέλος, εξάγονται συμπεράσματα για το είδος των σχολίων που πραγματοποίησε ο Cillenio στον σχολιασμό του, όπως ετυμολογικά, γραμματικά, σημασιολογικά, πραγματολογικά κ.λπ. και συντάχθηκε ένα υπόμνημα πηγών με τους συγγραφείς και τα έργα που αξιοποίησε ο ίδιος στον υπομνηματισμό των υπό εξέταση *Ελεγειών*, όπως προκύπτουν από τις αναφορές του στο κείμενο των σχολίων του.

2. Τα υπομνήματα κατά την Αναγέννηση

Πρόκειται για ένα πνευματικό και καλλιτεχνικό κίνημα που εκδηλώθηκε στην Ευρώπη κατά τον 15ο με 16ο αιώνα¹ και σηματοδοτεί τη μετάβαση από τον Μεσαίωνα στη νεωτερικότητα. Κύριο χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου ήταν η αναβίωση των αξιών της κλασικής αρχαιότητας, που είχαν παραμεριστεί κατά τον Μεσαίωνα. Το πνεύμα των ανθρώπων απελευθερώνεται από τη μονομέρεια της θρησκευτικής μεσαιωνικής σκέψης, καθώς γίνεται πιο φιλελεύθερο, δημιουργικό και ερευνητικό. Γίνονται πιο επαναστατικές επινοήσεις στην επιστήμη, την τέχνη και τη λογοτεχνία οδηγώντας την Ευρώπη σε μια νέα πολιτισμική φάση. Σε αντιδιαστολή με τον Μεσαίωνα, όπου οι Ευρωπαίοι λόγιοι εστίασαν στη μελέτη ελληνικών και αραβικών έργων αναφορικά με τις φυσικές επιστήμες, τη φιλοσοφία και τα μαθηματικά, οι λόγιοι της Αναγέννησης ασχολήθηκαν περισσότερο με την ανακάλυψη και μελέτη λατινικών και ελληνικών κειμένων.²

Η περίοδος αυτή των λογοτεχνικών και πολιτιστικών ανακατατάξεων ξεκίνησε από τον 13ο αιώνα στην Ιταλία και έπειτα επεκτάθηκε στην υπόλοιπη Ευρώπη, όπως Γαλλία, Γερμανία και Αγγλία.³ Πρωτοεμφανίστηκαν η ιταλική λογοτεχνία, η τέχνη, η πανεπιστημιακή ζωή και οι οικονομικές εξελίξεις, όπως η τήρηση διπλών λογιστικών βιβλίων, οι συναλλαγματικές και οι διεθνείς πιστωτικές επιστολές. Η Ιταλία διατήρησε αρχικά την κλασική της παράδοση και έπειτα χάραξε το δικό της μονοπάτι. Η σημασία των ιταλικών επιρροών στον πολιτισμό των άλλων ευρωπαϊκών χωρών είναι ιδιαίτερα σημαντική στις εικαστικές τέχνες, στη μουσική, στην ποίηση και τη λογοτεχνία, στην πολιτική και οικονομική θεωρία και πράξη, καθώς και στις επιστήμες και στη φιλοσοφία.⁴

Η ιδέα, λοιπόν της Αναγέννησης προήλθε από την πεποίθηση ότι οι Ευρωπαίοι ανακάλυψαν ξανά την υπεροχή του ελληνικού και ρωμαϊκού πολιτισμού, μετά από αιώνες με έντονη πολιτιστική και πνευματική παρακμή, γνωστή ως Μεσαίωνα. Παρά τις σύγχρονες αναγνωρίσεις ότι ο Μεσαίωνας είχε σημαντική πολιτιστική δραστηριότητα και ενδιαφέρον για την κλασική λογοτεχνία, η Αναγέννηση χαρακτηρίζεται από μια τεράστια αλλαγή στην έμφαση

¹ Kristeller (1962): 8

² Monfasani (2015): 465-466 / Στείρης (2015): 129-131, 133-135, 137-139

³ Berzaldo: 1-2

⁴ Monfasani (2015): 467

και τη νοοτροπία, αρκετή για να τη θεωρήσουμε μια ξεχωριστή ιστορική περίοδο.⁵

Μέσα σε αυτό το γενικό πλαίσιο αναπτύχθηκε ο κλασικός ουμανισμός της ιταλικής Αναγέννησης, ένα σημαντικό φαινόμενο στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού. Αντιπροσωπεύει μια νέα φάση στη μελέτη και μετάδοση της κληρονομιάς της κλασικής αρχαιότητας, η οποία ανέπτυξε ιδιαίτερο ρόλο στην πολιτιστική ιστορία. Γενικότερα, ο Ουμανισμός ως όρος δημιουργήθηκε τον 14ο αιώνα με κύριο ενδιαφέρον τη ρητορική, την ποίηση, την ηθική, τη γεωμετρία και την κλασική αρχαιότητα, ωστόσο, δεν μπορούμε να τον προσδιορίσουμε εύκολα.⁶ Υπό την επίδραση των κλασικών μοντέλων ο αναγεννησιακός ουμανισμός επέφερε ένα βαθύ μετασχηματισμό της λογοτεχνίας και της νεολατινικής λογοτεχνίας και εθνικών λογοτεχνιών, επηρεάζοντας το περιεχόμενό τους καθώς και τη λογοτεχνική τους μορφή και ύφος. Επιπλέον, επηρέασε στον ίδιο βαθμό και τη φιλοσοφική σκέψη, αλλάζοντας της μορφή, τη διδασκαλία και τη γραφή της.⁷ Οι αναγεννησιακοί ουμανιστές της Ιταλίας περιγράφονται επιφανειακά και ηρωικά από συγγραφείς που προτιμούν να επικεντρωθούν στην τέχνη της Αναγέννησης ή στις πολιτικές ιδέες και την κοινωνία της εποχής, όπως ο Machiavelli, που θεωρείται ως ο κορυφαίος «αντι-ουμανιστής». Οι αναγεννησιακοί ουμανιστές κατάφεραν να αναδείξουν και να προωθήσουν μια νέα προσέγγιση στην εκπαίδευση και τον πολιτισμό που θεωρείται ελκυστική για τους σκεπτόμενους ανθρώπους, αλλά συγχρόνως και αρκετά ευάλωτη και ασταθής. Παράλληλα, πέτυχαν μια συνεχή προπαγανδιστική εκστρατεία για να υποτιμήσουν τα επιτεύγματα του μεσαιωνικού πολιτισμού, που προηγήθηκε και τους διαμόρφωσε γενικότερα, ενός πολιτισμού με στοχαστές που ξεπέρασαν αρκετά τους αναγεννησιακούς επικριτές τους.⁸

Ο αναγεννησιακός Ουμανισμός συνδέθηκε με μια εκπαιδευτική μέθοδο γνωστή ως «*Studia Humanitatis*»,⁹ που αποτέλεσε και τη βάση του. Η ουμανιστική εκπαίδευση βασιζόταν στο πρόγραμμα «*Studia Humanitatis*» και σε έναν καλά καθορισμένο κύκλο σπουδών, όπως είναι η γραμματική, ρητορική, ποίηση, ιστορία και ηθική φιλοσοφία.¹⁰ Σε αυτόν τον κατάλογο μπορούμε να προσθέσουμε και τη μελέτη των Ελλήνων και Ρωμαίων συγγραφέων της κλασικής αρχαιότητας. Επίσης, ο όρος «*Studia Humanitatis*» δηλώνει και μια έμφαση στις ανθρώπινες αξίες και τα ιδανικά, όμως αυτά μπορούσαν να επιτευχθούν μέσω των ανθρωπιστικών κλασικών και λογοτεχνικών σπουδών. Αυτός ο επαγγελματικός χώρος των «*Studia Humanitatis*» στην αναγεννησιακή Ιταλία, μας βοηθά να κατανοήσουμε τα μεσαιωνικά προηγούμενα. Υπήρχαν τρία μεσαιωνικά φαινόμενα που συνέβαλαν στην άνοδο του αναγεννησιακού ουμανισμού. Το πρώτο ήταν η επίσημη ρητορική ή η *ars dictaminis*, η οποία είχε

⁵ Berzaldo: 1-2

⁶ Festa (1997):3-4

⁷ Kristeller (1960): 243

⁸ Kallendorf (2002): 69-70

⁹ Nauert (1995): 200

¹⁰ Trinkaus (1990): 678

ανθίσει στη μεσαιωνική Ιταλία ως μια τεχνική που συνέθετε τις επιστολές και τα έγγραφα, αλλά αποτελούσε και μια μορφή εκπαίδευσης για την τάξη των καγκελαρίων και των γραμματέων που έγραφαν τέτοιες επιστολές για πάπες, αυτοκράτορες και επισκόπους. Η δεύτερη μεσαιωνική επιρροή ήταν η μελέτη της λατινικής γραμματικής, η οποία είχε καλλιεργηθεί στα μεσαιωνικά σχολεία και είχε συνδυαστεί με την ανάγνωση κλασικών Λατίνων ποιητών και πεζογράφων. Η μελέτη και η μίμηση των Λατίνων συγγραφέων αποτελούσε την προϋπόθεση για την κομψή σύνθεση των επιστολών ενός επαγγελματία ρήτορα. Το τρίτο και τελευταίο μεσαιωνικό προηγούμενο αφορούσε τη Βυζαντινή Ανατολή. Η λατινική λογοτεχνία και η επίσημη ρητορική έγιναν μαθητές της βυζαντινής λογοτεχνίας.¹¹

Ο Ουμανισμός από τον 15ο και 16ο αιώνα άρχισε να συνδέεται με δυο επαγγέλματα: την τάξη των επαγγελματιών δασκάλων των ανθρωπιστικών κλάδων στα πανεπιστήμια και γενικότερα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και την τάξη των επαγγελματιών καγκελαρίων και γραμματέων που ήξεραν να συνθέτουν τα έγγραφα και τις επιστολές. Η επιρροή, πλέον του Ουμανισμού είχε ήδη διεισδύσει σε όλους τους τομείς του ιταλικού πολιτισμού και από τον 16ο αιώνα και έπειτα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η συνεισφορά των ουμανιστών στην κλασική επιστήμη ήταν τεράστια. Οι Ιταλοί ουμανιστές ανακάλυψαν αρκετά χειρόγραφα και έργα συγγραφέων που είχαν εξαφανιστεί κατά την προηγούμενη περίοδο, όπως κάποιους από τους λόγους του Κικέρωνα, το έργο του Τάκιτου και του Λουκρήτιου. Εξίσου σημαντική ήταν η μελέτη και η διάδοση έργων από Λατίνους συγγραφείς κατά τον Μεσαίωνα. Ο αριθμός των ουμανιστικών αντιγράφων αυτών των λατινικών κλασικών κειμένων είναι μεγάλος, και αυτό μας δείχνει ότι η άνοδος των κλασικών σπουδών κατά την περίοδο της Αναγέννησης βοήθησε στη διάδοση τέτοιων κειμένων. Η επινόηση της τυπογραφίας από τον Ιωάννη Γουτεμβέργιο τον 15ο αιώνα βόηθησε σημαντικά στην ευρεία διάδοση των κλασικών κειμένων,¹² καθότι παρήχθησαν πολλές εκδόσεις τέτοιων κειμένων. Επιπλέον, οι ουμανιστές προσπάθησαν να διορθώσουν γραμματικά τα συγκεκριμένα κείμενα μέσω της κειμενικής κριτικής.

Διόρθωναν και τροποποιούσαν τα κείμενα, συγκρίνοντάς τα με παλαιά χειρόγραφα. Ακόμα, ασχολήθηκαν με την κατανόηση των δύσκολων αποσπασμάτων, δημιουργώντας μια μεγάλη βιβλιογραφία σχολίων. Ως προς τη μελέτη της κλασικής λατινικής γλώσσας ήταν ιδιαίτερα προσεκτικοί στο κομμάτι της γραμματικής, της ορθογραφίας, του ύφους και άλλων λογοτεχνικών ειδών. Ερευνήσαν μέχρι και την αρχαία ιστορία και μυθολογία, ήθη και έθιμα, αλλά και επιγραφές, νομίσματα και πολλά αγάλματα.¹³

Όσον αφορά την ελληνική παιδεία απαιτούσε μεγαλύτερη προσπάθεια τόσο από τους ουμανιστές όσο κι από τους Βυζαντινούς δασκάλους για να την ερευνήσουν και να την κατανοήσουν γραμματικά και υφολογικά. Την περίοδο της Αναγέννησης οι Λατίνοι συγγραφείς υπερτερούσαν αριθμητικά συγκριτικά με τους Έλληνες λογίους. Εκτιμάται ότι μεγάλο μέρος της κλασικής ελληνικής

¹¹ Kristeller (1960): 245-248 / Trinkaus (1990): 676

¹² Attali (1992): 60-61

¹³ Kristeller (1960): 248-250

λογοτεχνίας μεταφράστηκε στα λατινικά. Αν και στον Μεσαίωνα η έκταση της ελληνικής λογοτεχνίας στα λατινικά ήταν αρκετά περιορισμένη, στην περίοδο της Αναγέννησης οι ουμανιστές κατάφεραν να μεταφράσουν τεράστιο όγκο αρχαίων ελληνικών έργων από συγγραφείς, όπως ο Όμηρος, ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης και ο Δημοσθένης.¹⁴

Η σύνθεση κρατικών επιστολών αποτελούσε μέρος της επαγγελματικής δραστηριότητας των ουμανιστών, οι οποίες χρησίμευαν για να εκφράσουν τις διάφορες πολιτικές ιδεολογίες της και τα συμφέροντα της κάθε κυβέρνησης. Επομένως, πρόκειται για πολύτιμα έγγραφα που αφορούσαν πολιτικές πεποιθήσεις της περιόδου και όχι κάποιες προσωπικές απόψεις του εκάστοτε συγγραφέα. Από την άλλη, οι ιδιωτικές επιστολές αποτελούσαν ένα μέσο επικοινωνίας και μάθησης.¹⁵

Η ανθρωπιστική ποίηση πήρε τη μορφή ελεγείων και επιγραμμάτων, δύο ειδών ποίησης που συνδέονται μεταξύ τους μέσω της μετρικής τους μορφής. Συγκεκριμένα, η ελεγεία είναι η πιο σημαντική και περιγράφει την αγάπη του ποιητή για ένα όμορφο κορίτσι. Πολλοί ουμανιστές ποιητές προσπάθησαν να εδραιώσουν τη φήμη τους μέσω της δημιουργίας ελεγείων συγκεντρώνοντάς τα σε συλλογές βιβλίων, έχοντας για πρότυπο τον Οβίδιο, τον Προπέρτιο και τον Τίβουλλο. Τα επιγράμματα, αν και λιγότερο σημαντικά, δεν έλειπαν από τη συλλογή των ουμανιστών, καθώς είχαν πιο ελεύθερο περιεχόμενο θεμάτων. Πολλά από αυτά απευθύνονται σε πρόσωπα και περιέχουν ιστορικούς και λογοτεχνικούς υπαινιγμούς. Ιδιαίτερου ενδιαφέροντος ήταν τα επιτάφια και προς έπαινο επιγράμματα σε έργα φίλων.¹⁶

3. Berardino Cillenio: πληροφορίες για τη ζωή του

Οι πληροφορίες που κατέχουμε για τον ίδιο είναι λιγιστές. Γεννημένος στη Βερόνα ή στην Peschiera del Garda γύρω στα μέσα του 15ου αιώνα, ο Berardino ή Bernardino Cillenius, ένας όχι και τόσο δημοφιλής μελετητής της γενιάς του. Γύρω στα 1460 βρισκόταν στη Ρώμη, πιθανότατα ως δάσκαλος στην Ακαδημία του Pomponio Leto μέχρι το 1468. Η διαμονή του εκεί δεν κράτησε για πολλά χρόνια, αφού είχε διαφύγει στη Βενετία μαζί με τον Leto, ύστερα από την εμπλοκή και των δύο στη Συνομοσία του Καλλίμαχου και στη δίωξη του Παύλου Β΄, όπου και παρέμεινε εκεί μέχρι το φθινόπωρο του 1469.¹⁷

Η επιστροφή του στη Ρώμη το 1470 και η επαφή του με τον Πάπα Σίξτο Δ΄ το 1471 δημιούργησε ένα πιο ευνοϊκό κλίμα για τον Cillenio. Η συμμετοχή του στο Πανεπιστήμιο της Sapienza (Studium Urbis) δεν είναι σίγουρη, καθώς το όνομά του μπορεί να ήταν κάποιο ψευδώνυμο. Ακόμα και αν ήταν ένα οικογενειακό όνομα ή προερχόταν από κάποιο στοιχείο του χαρακτήρα του, δεν

¹⁴ Kristeller (1960): 251

¹⁵ Kristeller (1960): 252-254

¹⁶ Kristeller (1960): 258-259

¹⁷ Dixon (2001): 58 – Deligiannis (2023): 1-2

έχουμε περισσότερες πληροφορίες που να το πιστοποιούν. Είναι το μοναδικό όνομα που γνωρίζουμε και γι' αυτό είναι αρκετά δύσκολο να βρεθούν περαιτέρω δεδομένα για τον καταγωγή του.¹⁸ Μέσα από τον σχολιασμό του στον Battista Orsini γίνεται γνωστό ότι ο Cillenio είχε μεγάλη οικογένεια και δυσκολευόταν οικονομικά να την θρέψει, κάτι που δείχνει ότι ήταν τουλάχιστον τριάντα ετών. Ήταν γνωστός νεολατινικός ποιητής και επαινήθηκε από τον ουμανιστή Girolamo Bologni.¹⁹ Η απόφαση του, λοιπόν να αφιερώσει τον σχολιασμό που έκανε για τον Τιβούλλο στον Battista Orsini, ο οποίος ήταν Αντιπρύτανης του Πανεπιστημίου της Sapienza, ίσως τελικά να μην ήταν και τόσο τυχαία. Πολλοί συγγραφείς αφιέρωναν τα έργα τους στους προστάτες τους, προκειμένου να κερδίσουν την εύνοιά τους. Με τους προλόγους τους ευχαριστούσαν τους προστάτες τους. Οι πρυτάνεις του Πανεπιστημίου της Sapienza ήταν υπεύθυνοι για την επιλογή των προγραμμάτων σπουδών και των διδασκόντων, αλλά και για τη διοίκηση των μελών του. Επομένως, υπήρχαν αρκετοί λόγοι για τους διδάσκοντες να επιδιώκουν την εύνοια των πρυτάνεων. Γι' αυτό, λοιπόν η αφιέρωση του Cillenio στον Orsini μπορεί να υποδηλώνει ότι προσπαθούσε και ο ίδιος να κερδίσει την εύνοιά του ως εργοδότη κατά την επιστροφή του στη Ρώμη.²⁰

Εξίσου σημαντική ένδειξη συμμετοχής του Cillenio στο Πανεπιστήμιο της Sapienza αποτελούν η ίδια η καριέρα του καθώς και οι περιπλανήσεις του τη δεκαετία του 1460 και του 1470, οι οποίες ταυτίζονται με τις κινήσεις των υπόλοιπων μελών της Ακαδημίας και υποδηλώνουν ότι ίσως και ο ίδιος να συμμετείχε στις δραστηριότητες μαζί τους. Τα μεγάλα πανεπιστήμια, όπως και τα σημερινά, συνδέονται με μεγάλα ονόματα γνωστών διδασκόντων, αλλά και με λιγότερα γνωστά. Ο Cillenio θα μπορούσε να ήταν ένας από αυτούς, που δεν υπήρχε κάποιο δημοσιευμένο έργο του για να τον κάνει γνωστό, όμως αυτό το γεγονός δεν τον κατατάσσει στους κατώτερους.²¹

Ο Cillenio πρέπει να πέθανε αρκετά νέος σε ηλικία, ίσως λίγο μετά το 1475.²² Η πληροφορία αυτή του θανάτου του σε νεαρή ηλικία μας μαρτυρείται από τον Girolamo Borgogni στο πρώτο από τα δύο επιγράμματα που έγραψε. Ο Borgogni έζησε στη Ρώμη από το 1473 έως το 1475 και φαίνεται ότι ανέπτυξε φιλία μαζί με τον Cillenio, καθώς τον αναφέρει συνεχώς στα γραπτά του. Συγκεκριμένα στο έργο του *Iteratiuncula Mediolanensis*²³ ο Borgogni αναφέρεται στην έκδοση του σχολιασμού του Τιβούλλου.

¹⁸ Dixon (2001): 58

¹⁹ Hausmann: 432

²⁰ Dixon (2001): 59

²¹ Dixon (2001): 60

²² Ballistreri (1981): 1-3

²³ Maffei (1825): 239

4. Bernardino Cillenio: Στοιχεία για το έργο του και τον σχολιασμό των Ελεγείων του Τιβούλλου

Το μοναδικό αξιόλογο έργο που δημιούργησε ο Cillenio σε όλα τα χρόνια της καριέρας του ήταν ο σχολιασμός του στις *Ελεγείες* του Τιβούλλου, που κυκλοφορούσε από το 1475 έως το 1500.

Παράλληλα έχουμε μια σύγχρονη αντίδραση στον σχολιασμό του Cillenio από τον Giovanni Calfurnio, ο οποίος έζησε στην Brescia το διάστημα 1474-1503. Συγκεκριμένα, στον πρόλογο της έκδοσής του για τον Τερέντιο το 1476, ο Calfurnio παραπονιόταν για την επιφανειακότητα των συγχρόνων του, συμπεριλαμβανομένου και του Cillenio, οι οποίοι συνήθιζαν να γεμίζουν τους σχολιασμούς με γνώσεις. Αναφέρει μάλιστα ότι αρκετοί καυχιούνται για όλα αυτά που έχουν γράψει και σχολιάσει τόσο για τον Βιργίλιο όσο και για τον Τίβουλλο. Αυτή, λοιπόν η αντίδραση στον σχολιασμό του Cillenio, αλλά και οι επανεκδόσεις του δείχνουν ότι το έργο τελικά κυκλοφόρησε και διαβάστηκε.²⁴

Ο Cillenio έτρεφε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ελεγειακή ποίηση επικεντρώνοντας τους σχολιασμούς του στους αρχαίους ποιητές του είδους και γράφοντας τα δικά του ελεγειακά επιγράμματα. Ωστόσο, η επιλογή να δημοσιεύσει τους σχολιασμούς του για τις *Ελεγείες* του Τιβούλλου μπορεί να μην ήταν εξ ολοκλήρου δική του. Γενικότερα, για τους σχολιαστές ήταν προτιμότερο να ασχοληθούν με τα έργα του Κάτουλλου και του Προπέρτιου, καθότι προσέφεραν πλουσιότερο υλικό. Τα κείμενά τους ήταν γεμάτα από μύθους που προκαλούσαν μεγαλύτερη πρόκληση και ενδιαφέρον για τους ερμηνευτές συγκριτικά με το απλούστερο κείμενο του Τιβούλλου. Πριν το 1475 πολλοί μελετητές είχαν δημοσιεύσει έργα άλλων ελεγειακών ποιητών. Ο Τίβουλλος, όμως ήταν πιο δημοφιλής στο λατινόφωνο κοινό του 15ου αιώνα. Μάλιστα η ετυμηγορία του Κοϊντιλιανού «*mihī tersus atque elegans maxime videtur auctor*» (*Inst.* 10.1.93) άσκησε μεγάλη επιρροή, όπως μαρτυρά ο τεράστιος αριθμός των χειρογράφων, των λέξεων και στροφών που υπάρχουν στα περιθώρια των χειρογράφων. Συνεπώς, η ευρεία ζήτηση για το έργο του Τιβούλλου και η ανάγκη για τα ερμηνευτικά εργαλεία δικαιολογούν την απόφαση του Cillenio να σχολιάσει τις *Ελεγείες* του Τιβούλλου, καθώς ανταποκρίνεται τελικά στις ανάγκες της εποχής του.²⁵

Η εμφάνιση της τυπογραφίας, αν και προσέφερε νέες ευκαιρίες στους μελετητές, ώστε να μπορέσουν να αναδείξουν το έργο τους και κατ' επέκταση να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση, παράλληλα αύξησε την αντιπαλότητα μεταξύ των μελετητών και δημιούργησε τρομερή πίεση στους ίδιους ως προς τη δημοσίευση του έργου τους.²⁶ Παρά την ελευθερία που υπήρχε σε πολλές άλλες ιδεολογικές πτυχές της Ιταλικής Αναγέννησης, η μελέτη των κλασικών κειμένων παρέμεινε υποταγμένη, όπως ακριβώς και συνέβαινε και στον

²⁴ Dixon (2001): 61

²⁵ Dixon (2001): 62

²⁶ Dixon (2001): 63

Μεσαίωνα. Το γεγονός αυτό οφειλόταν στην ανθρώπινη τάση που το παρελθόν θεωρείται ως το προηγούμενο και έτσι νομιμοποιείται ως πρότυπο, αποκτώντας έτσι μεγαλύτερη βαρύτητα. Έτσι, οι μελετητές ενδιαφέρονταν περισσότερο για τις παλαιότερες κειμενικές παραλλαγές, σχόλια και ερμηνείες.

Ο Cillenio επηρεάστηκε γρήγορα και επιθυμούσε και ο ίδιος να δημοσιεύσει το δικό του έργο.²⁷ Ο σχολιασμός του Cillenio κατείχε μια μονοπωλιακή θέση, καθώς ήταν ο μοναδικός εκτυπωμένος σχολιασμός που κυκλοφορούσε από το 1475 έως το 1500. Ήταν βέβαιο, λοιπόν ότι θα ασκούσε τεράστια επίδραση στις τότε αναγνώσεις του Τιβούλλου. Επιπλέον, μόνο ο σχολιασμός του Cillenio ήταν διαθέσιμος για το κείμενο του Τιβούλλου.²⁸

Ο Cillenio εισάγει τη «Βιογραφία του Ποιητή» (*Poetae Vita*), όπου τοποθετεί τον ποιητή και το έργο του στο πλαίσιο, πριν προχωρήσει στο κυρίως κείμενο. Κύριος στόχος του είναι να καταφέρει να αποδείξει ότι παρά τις όποιες επιφυλάξεις υπήρχαν σχετικά με το ομοφυλοφιλικό περιεχόμενο των ποιημάτων του Τιβούλλου, αυτά αξίζουν να δημοσιευτούν και να διαβαστούν από όλους. Στη «Βιογραφία του Ποιητή» ο Cillenio δικαιολογεί τη συγγραφή του σχολιασμού του για λόγους εκπαιδευτικής και ηθικής χρησιμότητας. Τα ποιήματα λοιπόν του Τιβούλλου προτείνονται διότι είναι από μόνα τους τόσο αξιόλογα όσο και ευχάριστα.²⁹ Για να προλάβει μάλιστα τα κακεντρεχή σχόλια και τις κατηγορίες, κάνει αναφορά στις ακολασίες των Ελλήνων και επιπλήττει τους υποκριτές που πράττουν αυτά που κατακρίνουν. Επίσης, επικαλείται τους επαίνους των συναδέλφων ποιητών του Τιβούλλου, καταλήγοντας στο γεγονός ότι τα ποιήματα άρεσαν ακόμα και στον Αύγουστο. Στόχος, λοιπόν του Cillenio είναι να καταφέρει να εντάξει στη σχολική διδασκαλία τα ποιήματα του Τιβούλλου, παραλείποντας φυσικά τις αναφορές με σεξουαλικό περιεχόμενο, καθότι θεωρεί πως έχουν πολλά να προσφέρουν στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών.³⁰

5. Μέθοδοι και πρακτικές του σχολιασμού των Ελεγείων του Τιβούλλου από τον Cillenio

Μια τεχνική που χρησιμοποίησε ο Cillenio στον σχολιασμό του στις *Ελεγείες* του Τιβούλλου είναι οι διάφορες ετυμολογικές εξηγήσεις από τα λατινικά και τα ελληνικά. Η τεχνική αυτή αποτελεί ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα σχολίων τόσο στο Μεσαίωνα όσο και στην Αναγέννηση. Συγκριμένα, μέσα στον σχολιασμό βλέπουμε ετυμολογικούς όρους που προέρχονται από τα λατινικά, όπως *elegia* από *elegidium*, *aureax* από *aures*. Από την άλλη, παρατηρούμε όρους, που προέρχονται από τα ελληνικά, όπως *Delia* από το *δηλοῦν* και *canistrum* από το *κάνεον* ή *κάναστρον*. Παρατηρούμε, λοιπόν ότι ο Cillenio σε όλο του τον σχολιασμό δεν διαχωρίζει όλες αυτές τις ετυμολογικές εξηγήσεις λατινικών και

²⁷ Dixon (2001): 63

²⁸ Dixon (2001): 64

²⁹ Dixon (2001): 65-66

³⁰ Dixon (2001): 66

ελληνικών όρων βάσει κάποιων συγκεκριμένων κανόνων, αλλά τα συσσωρεύει όλα μαζί βάσει ερμηνευτικής και επιστημονικής προσέγγισης.³¹ Η σύγχυση αυτή που δημιουργείται από τη συγκέντρωση λατινικών και ελληνικών ορών μέσα στα σχόλια του για εμάς είναι δεδομένη, όμως για τον ίδιο δεν υπάρχουν διακριτά όρια ανάμεσα σε αυτά, καθότι φαίνεται πως λειτουργούσε ανάλογα με τη διάθεσή του. Για παράδειγμα, όταν πρόκειται για λατινικές λέξεις οι ετυμολογίες παρουσιάζονται με την πρόθεση *a/ab* και την αφαιρετική πτώση, όπως *dives a divo*, *Assyria ab Assy*, ενώ όταν πρόκειται για ελληνικές λέξεις οι ετυμολογίες παρουσιάζονται με την πρόθεση *ἀπό* και τη γενική πτώση, έχοντας πάντα και την αντίστοιχη λατινική μετάφραση, όπως *elegus ἀπό τοῦ ἑλέου, id est misericordia*. Ωστόσο, σε αρκετά σημεία έχουμε και κάποιες περιπτώσεις συνδυασμού της λατινικής πρόθεσης με ελληνικό όρο, όπως *classica a καλέω, voco*. Επιπλέον, ο Cillenio χρησιμοποιούσε συχνά αιτιολογικές προτάσεις ή ανεξάρτητες προτάσεις με αιτιολογικά μόρια (*nam, enim*) μαζί με το επίρρημα *unde*, όπως *nam δηλοῦν est apparere, unde Delia*.³² Το ίδιο συμβαίνει και με τις πηγές που χρησιμοποίησε ο Cillenio για την ετυμολογική ερμηνεία του κειμένου του Τιβούλλου. Οι πηγές αυτές έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στο περιεχόμενο και τη μορφή που χρησιμοποίησε ο Cillenio, για να ερμηνεύσει το συγκεκριμένο κείμενο.

Ο Cillenio είχε στη διάθεσή του μεγάλη πληθώρα πηγών από διάφορους Λατίνους και Έλληνες συγγραφείς, όπως ο Διομήδης ο Γραμματικός και το Λεξικό της Σούδας, ο Ισίδωρος της Σεβίλλης, από την Κλασική, Μετακλασική και Μεσαιωνική περίοδο.³³ Ακόμα και στην περίπτωση των πηγών ο Cillenio δεν έκανε καμία διάκριση ανάμεσα σε συγγραφείς, αντίθετα ενσωμάτωσε στον σχολιασμό του οτιδήποτε κατείχε και θεωρούσε «θησαυρό». Συμπεριέλαβε κείμενα από την Κλασική, Μετακλασική και Μεσαιωνική εποχή, καθώς και πλούσιο υλικό από τις σύγχρονες πηγές του.

Οι παρατηρήσεις του για την έλλειψη συγκεκριμένων κανόνων στο περιεχόμενο των ετυμολογικών του εξηγήσεων εφαρμόστηκαν και στην επιλογή των πηγών του. Ο Cillenio, λοιπόν δεν κατέφυγε στην διάκριση αυθεντικών ή λιγότερο αυθεντικών πηγών, ούτε ανάμεσα σε Κλασικές, Μεσαιωνικές ή Αναγεννησιακές πηγές, αρκεί να εξυπηρετούσαν στην ανάλυση του κειμένου του Τιβούλλου.

Οι ετυμολογίες του δεν ακολουθούν κάποια σαφή πρότυπα, αλλά είναι το αποτέλεσμα μιας μηχανικής διαδικασίας παροχής, αυτό που ο ίδιος θεωρούσε επιστημονική ανάλυση. Ο σχολιασμός του δεν ήταν καινοτόμος και δεν απαλλάχτηκε από την παλαιά σχολιαστική παράδοση, αλλά αποτελούσε για πολλές δεκαετίες τη μοναδική ερμηνεία των *Ελεγείων* του Τιβούλλου.³⁴

Όσον αφορά τις φιλολογικές μεθόδους που ακολούθησε ο Cillenio φαίνεται να επιδεικνύει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον εντοπισμό ρητορικών και ποιητικών τεχνικών, όπως παρομοιώσεις και μεταφορές μέσα από τον σχολιασμό που κάνει.

³¹ Deligiannis (2023): 17

³² Deligiannis (2023): 18

³³ Deligiannis (2023): 18

³⁴ Deligiannis (2023): 19

Οι παρατηρήσεις του προκύπτουν μέσα από τη διαδικασία συλλογής συνώνυμων και παραφράσεων,³⁵ αναλύοντας παράλληλα μερικούς ρητορικούς όρους, κυρίως όταν αυτοί δεν γίνονται τόσο σαφείς. Αυτή η παραδοσιακή μέθοδος σχολιασμού, που είχε ήδη αναπτυχθεί παλαιότερα από προηγούμενους σχολιαστές, περιλάμβανε την αναλυτική προσέγγιση οποιασδήποτε άγνωστης λέξης σε κάθε απόσπασμα.³⁶ Παλαιότεροι επίσης σχολιαστές, όπως ο Σέρβιος, ο Αίλιος Δονάτος και ο Τιβέριος Κλαύδιος Δονάτος, ακολούθησαν μια διαφορετική πρακτική προσέγγισης, πιο καινοτόμα, θέλοντας να επιτευχθούν πιο σύγχρονες κατανοήσεις. Γι' αυτό μέσα από την αναζήτηση άλλων αρχαίων κειμένων προσπαθούσαν να εξηγήσουν τι ακριβώς αναφερόταν σε ένα συγκεκριμένο λατινικό κείμενο, παρέχοντας έτσι νέα μοντέλα πλαισίωσης, τα οποία διαμορφώνουν τα συμφραζόμενα. Αντίθετα, ο Cillenio ακολούθησε πιο μεσαιωνικές πρακτικές, εστιάζοντας στην κατανόηση λέξεων και φράσεων μέσα από τα αρχαία κείμενα που κατείχε. Σε όλο τον σχολιασμό του κυριαρχούν οι κειμενικές αναδιατυπώσεις, παρέχοντας ένα λήμμα ή κάποιο συνώνυμο μιας λέξης ή φράσης σε άλλα κείμενα.³⁷ Για παράδειγμα, για να ερμηνεύσει το *disidium*, ο Cillenio προτείνει δύο εναλλακτικές ετυμολογικές ερμηνείες, το *segregatio*, δηλαδή τον φυσικό διαχωρισμό, λόγω αποτυχίας να επιτευχθεί αρμονία *discordiam* ή το *dissidendo*, δηλαδή κάθισμα χωριστά.³⁸ Μια πιο διαφοροποιημένη παραλλαγή αυτής της στρατηγικής που ακολουθεί είναι να αποδώσει μια σειρά με συνώνυμα σε όλο τον σχολιασμό του που να ταιριάζουν όμως ερμηνευτικά ή να αναλύει κομμάτια από παράλληλα αποσπάσματα άλλων συγγραφέων. Ο εντοπισμός όλων αυτών των ρητορικών στοιχείων πραγματοποιείται από σχολιαστές της μεσαιωνικής σχολής.³⁹

Μια ακόμα τεχνική που χρησιμοποίησε ο Cillenio είναι να παρέχει μια ερμηνεία με ένα παράλληλο απόσπασμα από ένα άλλο έργο, με στόχο την καλύτερη κατανόηση του κειμένου. Συγκεκριμένα, με τον στίχο (1.5.20) *Fingebam demens* ο Cillenio καταλήγει ότι «ο Τίβουλλος χαρακτηρίζει τον εαυτό του τρελό επειδή έθεσε τις ελπίδες του στην ασταθή φύση της γυναίκας». Μάλιστα επεκτείνεται στο θέμα της αστάθειας των γυναικών, κάνοντας υπαινιγμό σε άλλους ποιητές που έχουν θίξει το ίδιο θέμα.⁴⁰ Η παράθεση παράλληλων αποσπασμάτων από άλλα έργα αποτελούσε κύριο χαρακτηριστικό της τεχνικής του Cillenio. Σε αρκετά σημεία παραθέτει αποσπάσματα από έργα άλλων ποιητών, όπως στον στίχο 1.1.69, όπου γίνεται αναφορά στον Οβίδιο, από το έργο του *Ars Amatoria* και στο πέρασμα του χρόνου, αλλά και στη σημασία του να απολαμβάνουμε τη ζωή «*Dum licet et veros etiam nunc editis annos: / Ludite, eunt anni more fluentis aquae*». Επιπρόσθετα, στον στίχο 1.2.10 έχουμε αναφορές από τα έργα του Οράτιου και του Προπέρτιου, το ίδιο και στον στίχο 1.2.31 με

³⁵ Dixon (2001): 66

³⁶ Dixon (2001): 67

³⁷ Dixon (2001): 67

³⁸ Dixon (2001): 67-68

³⁹ Dixon (2001): 68

⁴⁰ Dixon (2001): 69

την παραπομπή του Προπέρτιου, ο οποίος χρησιμοποιεί την ψυχρότητα για να χαρακτηρίσει την μοναξιά «*Me mediae noctes, me sidera plena tuentur: Frigidaque Eoo me videt aura gelu*». Ο Cillenio αξιοποίησε παράλληλα έργα αρχαίων κλασικών συγγραφέων, προκειμένου να αποδώσει στο κείμενο του την μέγιστη αξιοπιστία, αλλά και να καταφέρει ο αναγνώστης να έρθει σε επαφή και με διαφορετικά ποιήματα, πέραν του Τιβούλλου.

Η αναζήτηση και η ταυτοποίηση ρητορικών τεχνικών στα αρχαία κείμενα αποτελούσε μια δημοφιλή μέθοδο στους μεσαιωνικούς σχολιαστές και κυρίως σε αυτούς του 15ου αιώνα. Η ταυτοποίηση αυτή των ρητορικών τεχνικών δεν εξασφάλιζε την πλήρη κατανόηση του κειμένου, ωστόσο δεν πρέπει να θεωρηθεί τελειώς ασήμαντη, καθότι παρείχε στον αναγνώστη μια γενικότερη εσωτερική κατανόηση του κειμένου.⁴¹ Ο Cillenio έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην αναγνώριση και ανάλυση όλων των σχημάτων λόγου, όπως μεταφορά, παρομοίωση, συνεκδοχή, μετωνυμία, υπαλλαγή και αποκοπή. Επιχείρησε να αναλύσει αυτές τις τεχνικές, συχνά παρέχοντας παραδείγματα από άλλους συγγραφείς, χωρίς απαραίτητα να κυριαρχεί αυτή η διαδικασία στο έργο του, όπως συνέβαινε με άλλους σχολιαστές της εποχής του.⁴² Για παράδειγμα, στο 1.1.9 έχουμε από τη μια προσωποποίηση, καθώς ο όρος *spes* (ελπίδα) αποδίδεται με κάποια ανθρώπινα χαρακτηριστικά «*nec me fallat spes*» («να μην με απογοητεύσει η ελπίδα»). Από την άλλη, στην ίδια φράση «*spes sulcis credit anavis / Semina*» («η ελπίδα εμπιστεύεται σπόρους στα αυλάκια») έχουμε και μεταφορά, καθώς η ελπίδα δεν μπορεί να «τρέφει» τους αγρότες. Επομένως, πρόκειται για μια φράση των αγροτών, οι οποίοι προσμένουν και ελπίζουν για μια καλή σοδειά.

Αυτές οι ρητορικές τεχνικές που ακολούθησε ο Cillenio αποτελούν κυρίως έναν αυτοσκοπό του ίδιου να ερμηνεύσει δύσκολα σημεία του κειμένου, χωρίς όμως να εξάγει συγκεκριμένα συμπεράσματα.⁴³ Για την καλύτερη, λοιπόν κατανόηση και ερμηνεία του κειμένου ο Cillenio προχώρησε σε κάποιες παρεκβάσεις στα σχόλια του που αφορούν κυρίως τον ηθικό χαρακτήρα, τις γυναίκες, τα υλικά αγαθά και γενικότερα τον καλό χαρακτήρα.⁴⁴ Ενδεικτικά, στο 1.3.26 γίνεται αναφορά σε άτομα, τα οποία αποφεύγουν οποιαδήποτε σεξουαλική επαφή πριν από τη θυσία που σκόπευαν να κάνουν προς τιμήν κάποιου θεού.

Η τέχνη της ρητορικής είχε μελετηθεί από αρχαίους και σύγχρονους γραμματικούς και είχε ως στόχο την πειθώ. Τον 15ο αιώνα, προτού αυξηθούν σε αριθμό τα κλασικά κείμενα η πολιτική της Ιταλίας, αλλά και η ίδια η Εκκλησία λειτουργούσαν με μια κουλτούρα «επαίνου» και «κατηγορίας». Έτσι, πολλοί πολιτικοί ηγέτες, όπως επαγγελματίες ρήτορες και γραμματείς χρησιμοποιούσαν τα έργα, που μόλις είχαν ανακαλυφθεί, προκειμένου να ενισχύσουν τα επιχειρήματά τους και κατέληγαν τελικά σε καταστροφικά για τους ίδιους

⁴¹ Dixon (2001): 69-70

⁴² Dixon (2001): 70

⁴³ Dixon (2001): 71-72

⁴⁴ Dixon (2001): 72

αποτελέσματα.⁴⁵ Οι πρακτικές του 15ου αιώνα, λοιπόν για «επαίνους» και «κατηγορίες», αλλά και οι υποκειμενικές πολιτιστικές υποθέσεις τους αποτελούν το πλαίσιο του Cillenio για τις παρατηρήσεις του στον σχολιασμό σχετικά με τους «επαίνους» και τις «καταγγελίες» του Τιβούλλου.⁴⁶

Ο Cillenio διακρίνει το ποίημα από τα επιγράμματα φέροντας τον τίτλο «Πανηγυρικών» (*Panegyricos*), παρά το έντονο ενδιαφέρον των αναγνωστών από τους «Επαίνους του Μεσσάλα».⁴⁷ Οι μόνες πηγές, που αναφέρουν τον τίτλο αυτό είναι το χειρόγραφο του Pontano, το χαμένο κομμάτι *Cuiacianum* και οι εκδόσεις του *Florilegium Gallicum*. Ωστόσο, ο Cillenio δεν πρέπει να έκανε κάποια συγκεκριμένη αναφορά μέσα από αυτές τις πηγές, αλλά προτίμησε τη χρήση του τίτλου αυτού, διότι ταίριαζε περισσότερο στην ανάγνωση του ποιήματος.

Το «Πανηγυρικών» στα σύγχρονα γλωσσικά εγχειρίδια παρουσίαζε στοιχεία ρητορικής και πολιτικής στρατηγικής. Δήλωνε την πρόθεση του επαίνου και θαυμασμού ενός συγκεκριμένου ατόμου.⁴⁸ Ο Cillenio επιδίωξε να προσελκύσει το ενδιαφέρον των αναγνωστών σχετικά με τον επαινετικό χαρακτήρα του κειμένου του, κάτι που φάνηκε από την αντιγραφή ορισμένων από τα σχόλιά του στα περιθώρια των χειρογράφων.⁴⁹ Επιπλέον, προσωπικός στόχος του Cillenio ήταν να κερδίσει την κηδεμονία του Orsini, όπως ο Τίβουλλος που αποσκοπούσε την εύνοια του Μεσσάλα. Σε κάθε περίπτωση ο Cillenio αντιμετώπιζε από την αρχή ως το τέλος το ποίημα ως «έπαινο», κάτι που φαίνεται σε κάθε παρατήρησή του.⁵⁰ Ακόμα, ο Cillenio επισημαίνει ότι η εξύψωση του Μεσσάλα από τον ποιητή επιδιώκεται μέσα από την σκόπιμη υποτίμηση του για τα κατορθώματα του Οδυσσέα.⁵¹ Ο Cillenio αντιλαμβάνεται τη δομή του ποιήματος ως μια στρατηγική «επαινετικών λόγων», κάτι το οποίο φαίνεται και μέσα από τη στάση του ποιητή με τη φράση «*non ego sum satis*».⁵²

Η διόρθωση κειμένων ήταν μια τεχνική που ακολουθούσαν πολλοί σχολιαστές του 15ου αιώνα, εξαιτίας της κακής ποιότητας των χειρογράφων. Ωστόσο, αυτή η μέθοδος είναι αρκετά σπάνια στον σχολιασμό του Cillenio, καθώς εστίαζε σε διαφορετικά ζητήματα, τα οποία και θεωρούσε πως έπρεπε να επιμείνει περισσότερο.⁵³ Όπως πολλοί άνθρωποι στην καθημερινότητά τους, έτσι και οι σχολιαστές του 15ου αιώνα επηρεάζονταν από διάφορες ίσως καταστάσεις και γεγονότα, από ιδέες, αξίες και αντιλήψεις, γι' αυτό και οι προσεγγίσεις κειμένων δεν προέρχονταν αποκλειστικά μέσω της συνειδητής εφαρμογής των τεχνικών μεθόδων. Το ίδιο συνέβη και στην περίπτωση του Cillenio, ο οποίος δεν ακολούθησε μόνο συγκεκριμένες και πιο εξειδικευμένες μεθόδους σχολιασμού στα κείμενά του, αλλά σημαντικό ρόλο έπαιξε στην επιλογή των κειμένων και η

⁴⁵ Dixon (2001): 72

⁴⁶ Dixon (2001): 72-73

⁴⁷ Dixon (2001): 73

⁴⁸ Dixon (2001): 73

⁴⁹ Dixon (2001): 74

⁵⁰ Dixon (2001): 74

⁵¹ Dixon (2001): 76

⁵² Dixon (2001): 76

⁵³ Dixon (2001): 78

Ίδια η προσωπικότητά του, καθώς και τα ενδιαφέροντά του. Επέλεγε αρκετές φορές κείμενα που πραγματικά του κέντριζαν το ενδιαφέρον και άλλες φορές απέρριπτε πολλά κείμενα, διότι ίσως να μην του ήταν τόσο αρεστά.⁵⁴ Μέσα από τον σχολιασμό του Cillenio θα μπορούσε κανείς να ανακαλύψει και κάποιες προκαταλήψεις που μπορεί να είχε ο ίδιος. Ο κάθε αναγνώστης, όμως μπορεί να ερμηνεύσει τα γεγονότα διαφορετικά, καθώς ο καθένας έχει τις δικές του ιδεολογικές απόψεις.⁵⁵

Ορισμένες κειμενικές προσεγγίσεις δεν γίνονταν αμιγώς μέσω μιας συγκεκριμένης τεχνικής μεθοδολογίας. Πολλοί σχολιαστές του 15ου αιώνα, το ίδιο και ο Cillenio φαίνεται πως επηρεάζονταν από τα ιδανικά και τις αξίες τους, γι' αυτό πολλές φορές ίσως να ήταν πιο μεροληπτικοί σε κάποια θέματα που σχολίαζαν. Συγκεκριμένα, στο 1.5.60: *Nam donis vincitur omnis amor; 'Sententia peregrina: nulla certe tam casta est quae praetio corrumpi non possit'*, σχολιάζεται το γεγονός ότι δεν υπάρχει γυναίκα τόσο αγνή που να μην μπορεί να διαφθαρεί από τα χρήματα. Επιπλέον, στο 2.1.63-64 γίνεται αναφορά στην παραγωγή μαλλιού ως γυναικείο έργο, κάτι που ο Cillenio θεωρούσε ότι η συγκεκριμένη επιλογή εργασίας αφορούσε μόνο το γυναικείο φύλο, καθώς το θεωρούσε αδύναμο. Οι υποτιμητικές του αναφορές προς τις γυναίκες δεν έλειπαν από τον σχολιασμό του.⁵⁶ Όλες αυτές οι ιδεολογικές αξίες που μπορεί να κατείχε κάποιος σχολιαστής της εποχής εκείνης έδειχναν και στοιχεία του τρόπου σκέψης του. Τα σχόλια αφορούσαν τη θέση της γυναίκας, την αγάπη, τη φτώχεια και τα πλούτη. Ωστόσο, τέτοιου είδους σχόλια δεν ήταν πάντα δεδομένα, αν κρίνουμε το γεγονός ότι υπάρχει και η πλευρά του αναγνώστη, που οι πεποιθήσεις του μπορεί να διαφέρουν από αυτά.⁵⁷

Ο Cillenio επιδιώκει να παρουσιάσει τη στρατηγική των αρχαίων ποιητών, κάτι το οποίο φαίνεται από τις επιλογές που κάνει για τον σχολιασμό των κειμένων. Αυτή η τακτική δεν ήταν πρωτοπόρα, καθώς πολλοί προσπάθησαν να προστατεύσουν την ποίηση από τους επικριτές της, όπως έπραξε και ο Στράβων, ο οποίος εναντιώθηκε στις κατηγορίες του Ερατοσθένη για την αξία της ποίησης. Σε αντίστοιχη θέση βρέθηκε και ο Cillenio, καθώς η αγαπημένη του ποίηση, η συλλογή των *Priapea* δεν έγινε αποδεκτή από τον άνθρωπο που τον ενδιέφερε τον Batista Orsini. Επιπλέον, δεν το ενδιέφερε να μετατρέψει την ποίηση σε ένα αντικείμενο μελέτης, αλλά από τις παρατηρήσεις που πραγματοποιεί μέσω των σχολίων να αναδείξει ιδέες και απόψεις για την ποίηση, αν και δεν γίνονταν αποδεκτές από τους υπόλοιπους ποιητές. Θεωρεί, λοιπόν την τέχνη της ποίησης ότι βρίσκεται στη δομή των άσπογων τοποθετημένων στίχων σε αντίθεση με την ελεύθερη γραφή των ιστοριογράφων. Αυτή η διάκριση είναι αρκετά σημαντική, ειδικά κατά το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα που αυξάνεται ραγδαία η παραγωγή ποιητικών χειρογράφων.⁵⁸

⁵⁴ Dixon (2001): 80

⁵⁵ Dixon (2001): 80

⁵⁶ Dixon (2001): 81-82

⁵⁷ Dixon (2001): 80-81

⁵⁸ Dixon (2001): 85

Αυτό που τον ενδιέφερε πραγματικά ήταν να ανακαλύψει τι κρύβεται πίσω από τους μύθους που μεταδίδουν οι κλασσικοί ποιητές. Στηρίζεται στην άποψη του Στράβωνα ότι η ποίηση αποτελεί ένα μέσο ψυχαγωγίας και όχι διδασκαλίας, με σκοπό να αναδείξει τα νήματα του θρύλου του Οδυσσέα. Ο Cillenio, μάλιστα συμφωνεί με την άποψη του Στράβωνα, ότι οι άνθρωποι στην αρχαιότητα που ταξίδευαν πολύ, γίνονταν πιο σοφοί, καθώς αποκτούσαν περισσότερες εμπειρίες.⁵⁹ Προκειμένου να το αποδείξει αυτό, στρέφεται στα μυθικά ταξίδια που πραγματοποίησε ο Οδυσσέας. Σε αυτό το σημείο παρατηρούμε και μια άλλη τακτική του Cillenio και την προσπάθεια εξορθολογισμού όλων των μυθικών παραδειγμάτων. Αρχικά, με τις Σειρήνες, όπου θα αναζητήσει την καταγωγή, αλλά και τη δημιουργία της μουσικής που παρήγαγαν και έπειτα συνεχίζει με το παράδειγμα του Κύκλωπα. Συγκεκριμένα, θεωρεί πως όταν οι ιστορίες των αρχαίων αναλύονται αιτιολογικά και ετυμολογικά, τότε είναι πολύ πιθανό να αποκαλυφθεί κάποια αλήθεια. Επιμένει με το παράδειγμα του Κύκλωπα Πολύφημου και με το ένα μάτι που διέθετε στο μέτωπο, εξηγώντας την ποιητική ανατροπή του γεγονότος αυτού, αν και με ένα μάτι ο Πολύφημος ήταν ένας ευφυής και πονηρός άνθρωπος. Διαπιστώνει, ακόμη και το ελληνικό σύνθετο του ονόματός του «πολύ – φήμης». Μέσα από την ανάλυση του μυθικού παραδείγματος στοχεύει στην αλήθεια που μπορεί να κρύβεται πίσω από αυτό, διότι θεωρούσε πως με τις κατασκευές όλων αυτών των μύθων, οι ποιητές ήθελαν να επικοινωνήσουν πολλά.⁶⁰ Το ίδιο συνεχίζει και με τα παραδείγματα των μύθων του Αιόλου και της Κίρκης με πρωτεύοντα σκοπό την ανάκτηση της αλήθειας.⁶¹ Ο Cillenio πιθανώς υποστηρίζει ότι οι ποιητές χρησιμοποίησαν αυτούς τους μύθους για να επικοινωνήσουν κάποιες ιδέες για την πραγματικότητα, αντί να υποστηρίζει ότι η ανακάλυψη των στοιχείων της αλήθειας κάτω από τις ιστορίες τους είναι επίτευγμα των μεταγενέστερων ερμηνευτών.⁶²

Αποστασιοποιημένος από το παρόν, επιθυμεί να μελετήσει το παρελθόν και να δεχτεί πολιτιστικές προοπτικές που δεν ήταν απαραίτητα πάντα δικές του.⁶³ Ο Cillenio παρατηρούμε ότι μιμείται αρχαίους συγγραφείς, όπως ο Στράβων, τόσο στο περιεχόμενο όσο και στην προσέγγιση αυτού του περιεχομένου και καταφέρνει μέσω της ελληνικής και λατινικής λογοτεχνίας να αφήσει οποιεσδήποτε παραδοσιακές προσεγγίσεις της ποίησης και να αφοσιωθεί στον εντοπισμό κειμένου μέσα σε ένα αρχαίο πλαίσιο. Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι ο Cillenio δεν διαχωρίζει τη λογοτεχνική από την ιστορική τοποθέτηση στο πλαίσιο. Μια παράλληλη αναφορά που αρκετοί σύγχρονοι μελετητές θα τη θεωρούσαν ως λογοτεχνική απόδειξη, ο Cillenio τη χρησιμοποιεί ως ιστορική. Αυτό συμβαίνει διότι δεν υπάρχουν διαθέσιμες πηγές που να παρέχουν ιστορικά γεγονότα, επομένως μια λογοτεχνική αναφορά χρησιμοποιείται από ανάγκη ως η μοναδική διαθέσιμη πηγή. Μια τέτοια πράξη

⁵⁹ Dixon (2001): 86-87

⁶⁰ Dixon (2001): 87-88

⁶¹ Dixon (2001): 88-89

⁶² Dixon (2001): 89

⁶³ Dixon (2001): 90

δεν θεωρείται ασήμαντη, αντιθέτως όλες αυτές οι παρατηρήσεις επικεντρώνονται στο αρχικό αρχαίο πλαίσιο και όχι στις ερμηνείες του 15ου αιώνα. Παραδείγματα ιστορικής τοποθέτησης στο πλαίσιο αναδύονται όταν ο Cillenio αντλεί αρχαίες ιστορικές, πολιτιστικές και τελετουργικές πληροφορίες από συγγραφείς, όπως ο Λουκρήτιος, ο Κικέρων, ο Πλίνιος, ο Βάρρων, ο Κάτων και ο Σέρβιος.⁶⁴

Σύμφωνα με την Dixon, τα σχόλια του Cillenio αντικατοπτρίζουν μια νέα προσέγγιση, τη χρήση δηλαδή διακειμενικών αναφορών για την καλύτερη αποσαφήνιση των ιστορικών λεπτομερειών, καθότι η κατανόηση των συμφραζομένων των κειμένων θεωρούνταν εξίσου σημαντική με τη γλωσσική ανάλυση.⁶⁵ Επιπλέον, θεωρεί ότι γενικότερα η προσέγγιση του Cillenio είναι αντιφατική σε αρκετά σημεία. Αν και ο σχολιασμός του διακατέχεται από ένα ευρύ λεξιλόγιο, η διατύπωση της σκέψης του και ο τόνος του είναι αρκετά απλός. Τέλος, πιστεύει πως και οι επεξηγηματικές κειμενικές αναφορές που κάνει δεν εξυπηρετούν τις παραδοσιακές μεσαιωνικές εστιάσεις.⁶⁶

6. Εκδόσεις του σχολιασμού των *Ελεγείων* του Τιβούλλου από τον Cillenio

Οι Ιταλοί μελετητές της Αναγέννησης δεν στάθηκαν μόνο στην αναπαραγωγή των ποιημάτων του Τιβούλλου, αλλά θέλησαν να προβούν και σε έντυπες εκδόσεις των σχολίων τους. Η πρώτη έκδοση των *Ελεγείων* του Τιβούλλου 1472 δημιούργησε την ανάγκη στον Cillenio για έναν σχολιασμό που θα ερμηνεύσει και θα δια φωτίσει την ποίησή του. Ωστόσο, δεν είμαστε σίγουροι για τον πραγματικό λόγο που επέλεξε ο Cillenio τον Τιβούλλο, είτε γιατί θεωρούσε πολύ σημαντικό τον ίδιο τον Τιβούλλο και σαφώς τα ποιήματά του είτε γιατί δεν υπήρχε κάποιος άλλος σχολιασμός για τον συγκεκριμένο ποιητή.⁶⁷ Ο σχολιασμός του Cillenio για τον Τιβούλλο εκδόθηκε για πρώτη φορά στις 18 Ιουλίου 1475 στη Ρώμη από τον Georg Lauer για τον Giovanni Tibullo Amidani. Η έκδοση αυτή διαδόθηκε αρκετά γρήγορα και έγινε ευρέως γνωστή και επανεκδόθηκε μάλιστα πολλές φορές στα τέλη του 15ου αιώνα και στις αρχές το 16ου αιώνα. Οι επανεκδόσεις του σχολιασμού επιβεβαιώνουν το έντονο ενδιαφέρον των αναγνωστών για τα επόμενα τουλάχιστον πενήντα χρόνια.⁶⁸ Στην έκδοση του 1475 από τον Lauer, ο σχολιασμός τυπώθηκε ως ενιαίο κείμενο, χωριστά από το κείμενο των *Ελεγείων* του Τιβούλλου, το οποίο τυπώθηκε νωρίτερα και δέθηκε μετά τον σχολιασμό στον ίδιο τόμο. Για να διευκολυνθεί η ανάγνωση στις μεταγενέστερες εκδόσεις, ο σχολιασμός τοποθετήθηκε γύρω από το κείμενο των ποιημάτων του Τιβούλλου, όμως λόγω έλλειψης αριθμησης των στίχων και των ποιημάτων και της ιδιαίτερης παράθεσης των λημμάτων ή των ολόκληρων περιόδων, τα σχόλια του Cillenio ήταν αρκετά δυσανάγνωστα. Στις εκδόσεις του

⁶⁴ Dixon (2001): 90-91

⁶⁵ Dixon (2001): 93

⁶⁶ Dixon (2001): 94

⁶⁷ Deligiannis (2023): 2-3

⁶⁸ Deligiannis (2023): 3

15ου και 16ου αιώνα προηγείται το αφιερωματικό ποίημα του Cillenio στον Battista Orsini και έπειτα ακολουθεί η Βιογραφία του Ποιητή.⁶⁹

Η έντυπη έκδοση του 1475 που εκδόθηκε στη Ρώμη φέρει τον τίτλο *Elegiae, sive Carmina* (Comm: Bernardinus Cyllenius Veronensis), όπως αναφέρει η Βιβλιοθήκη του Βατικανού. Με βάση τη Βρετανική Βιβλιοθήκη ο μη επίσημος τίτλος αυτής της έκδοσης είναι *Elegiae*, ενώ ο επίσημος *[D]ivicias alius fulvo sibi congerat auro...* Τέλος, υπάρχει και μια άλλη ονομασία, η οποία είναι *Carmina*.

Η επόμενη έντυπη έκδοση κυκλοφόρησε στις 3 Μαρτίου του 1485 στο Παρίσι από τον Antonius Battibovis με τίτλο *Elegiae, sive Carmina* (Comm: Bernardinus Cylenius Veronensis). Η έκδοση αρχίζει με ένα αφιερωματικό ποίημα στον Battista Orsini και έπειτα ακολουθεί η Βιογραφία του Ποιητή. Στη συνέχεια στα δύο κεφάλαια που ακολουθούν, βρίσκεται ο σχολιασμός του Cillenio στις *Elegies* του Τιβούλλου. Τα κεφάλαια αυτά φέρουν τον τίτλο *Summa vitae Albii Tibulli, Marsus Domitius: Epiraphium Tibulli* και *Vegius Marphaeus: Epigram*. Στο τέλος, υπάρχει ο σχολιασμός για το έργο του Οβιδίου, *Amores* (1.15.27-8 και 3.9) και ένα ποίημα για τον Τίβουλλο.

Εικόνα 1: Έντυπη έκδοση του 1485 (Antonius Battibovis)

Στις 18 Φεβρουαρίου του 1486 στην Brescia εκδίδεται μια ακόμη έντυπη έκδοση από τον Boninus de Boninis de Ragusia με τίτλο *Elegiae, sive Carmina* (Comm: Bernardinus Cyllenius Veronensis). Το περιεχόμενο της συγκεκριμένης έκδοσης μοιάζει αρκετά με

αυτό της έκδοσης του 1485.

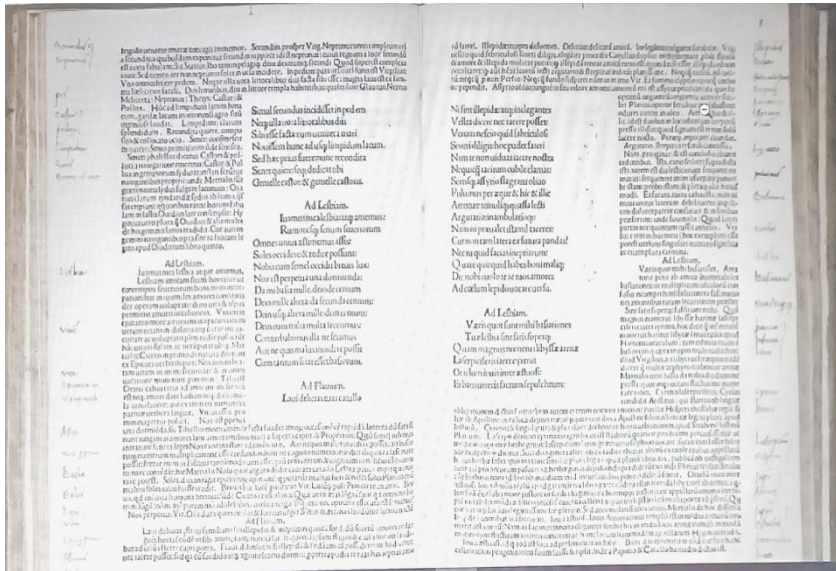

Εικόνα 2: Έντυπη έκδοση του 1486 (Boninus de Boninis de Ragusia)

Στις 15 Δεκεμβρίου του 1487 στο Παρίσι εκδίδεται μια άλλη έκδοση με τίτλο *Elegiae* (Comm: Bernardinus Cyllenius Veronensis) από τον Andreas De Paltasichis. Η συγκεκριμένη έκδοση εκτός από τα κεφάλαια της

69 Deligiannis (2023): 3

προηγούμενης έκδοσης, εμπλουτίζεται ακόμη περισσότερο με τα εξής κεφάλαια: Η επιστολή προς τον Antonius Parthenius, οι στίχοι για τον Parthenius, το γράμμα του Parthenius στον Julius Pomponius [Laetus], τα σχόλια στον Κάτουλλο του Parthenius, η ζωή του Κάτουλλου, η ιστορία της λυρικής ποίησης, οι στίχοι και ο σχολιασμός των *Carmina* του Κάτουλλου από τον Parthenius. Στο τέλος, κλείνει με την επιστολή προς στους αναγνώστες.

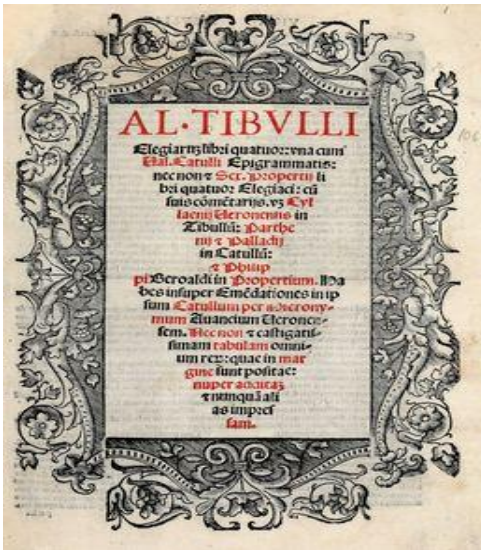
Εικόνα 3: Έντυπη έκδοση του 1487 (Andreas Paltasichis)

Στις 9 Δεκεμβρίου του 1491 έχουμε την επόμενη έκδοση με τίτλο *Tibullus Catullus et Propertius cum commento* στο Παρίσι από τον Bonetus Locatellus. Ο σχολιασμός της συγκεκριμένης έκδοσης γίνεται από τους Cillenio, Antonius Parthenius, καθώς και οι στίχοι του, η επιστολή του Philippus Beroaldus στον Minus Roscius, ο κατάλογος με τις διορθώσεις και ο σχολιασμός του Beroaldus στο προπερτιανό κείμενο. Τέλος, έχουμε τα εξής κεφάλαια: *Propertii poetae Elegiographi Clarissimi liber primus ad Tullum, Hendecassyllabon* του Philippus Beroaldus και *Invidus carmen* του Salius Faventinus Hieronymus.

Η επόμενη έκδοση κυκλοφόρησε στις 26 Ιουνίου του 1493 στο Παρίσι από τον Simon Bevilacqua, της οποίας το περιεχόμενο, ο τίτλος και οι συγγραφείς είναι όμοιοι με την έκδοση του 1491.

Στις 13 Ιουνίου του 1520 εκδίδεται στη Βενετία η επόμενη έκδοση από τον Guilielmus de Fontaneto Montisferrati με τίτλο *Al. Tibulli Elegiarum libri quatuor: vna cum val. Catulli Epigrammatis: nec non et Sex. Propertij libri quatuor elegiaci: cum suis commentarijs videlicet Cyllaenij Veronensis in Tibullum Parthenij et Palladij in Catullum et Philippi Beroaldi in Propertium. Habes insuper emendationes in ipsum Catullum per Hieronymum Auancium Veronensem. Nec non et castigatissimam tabulam omnium rerum, quae in margine sunt positae nuper additam nunqua ait ... impres iam*. Η έκδοση έχει τους εξής συγγραφείς: Cillenio, Bartolomeo D'Avanzo και Fillippo Beroaldo. Περιέχει μάλιστα τον σχολιασμό του Cillenio στις *Ελεγείες* του Τιβούλλου, τον σχολιασμό του Παρθένιου και του Παλλάδιου στον Κάτουλλο και τον σχολιασμό του

Beroaldo στον Προπέρτιο.

Εικόνα 4: Εξώφυλλο της έκδοσης του 1520 (Guilielmi de Fontaneto Montisferrati)

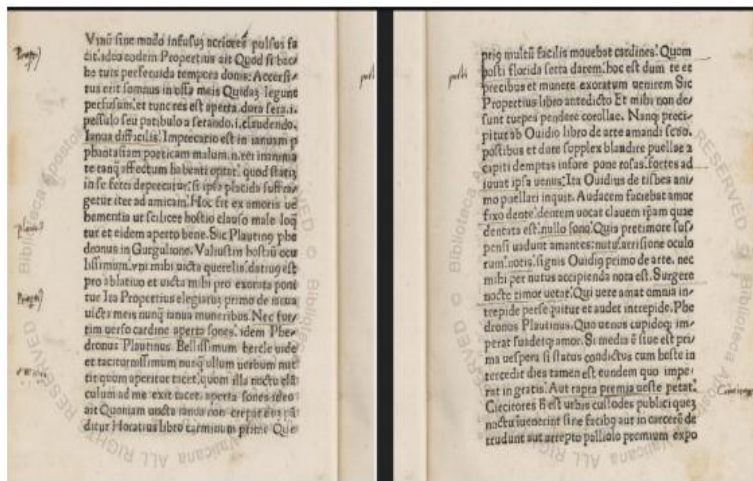
Στο Παρίσι το 1604 εκδίδεται η επόμενη έκδοση από τον Marc Orty με τίτλο *C. Val. Catulli, Albii Tibulli, Sex. Aur. Propertii, Opera omnia quae exstant. Cum variorum doctorum virorum commentariis, notis, observationibus, emendationibus & paraphrasibus: unum in corpus magno studio congestis, quorum catalogus pagina ab hinc octava exhibetur. Cum Indice Rerum et verborum copiosissimo.*

7. Κριτική έκδοση των Ελεγείων του Τιβούλλου 1.1-4

A. Εκδόσεις που χρησιμοποιήθηκαν

Οι εκδόσεις που χρησιμοποιήθηκαν για την παρούσα εργασία είναι τέσσερις:

- Πρώτη έκδοση είναι αυτή της Ρώμης το 1475 (Siglum R), με τον κάθε στίχο να είναι υπογεγραμμένος, προκειμένου να διαχωρίζεται από τον σχολιασμό του συγγραφέα.

Εικόνα 5: Έντυπη έκδοση R.

- Δεύτερη έκδοση είναι αυτή της Brescia (Siglum B) το 1486, όπου οι στίχοι του ποιήματος βρίσκονται στο κεντρικό μέρος, ενώ τα σχόλια περιμετρικά γύρω από τους στίχους.

Εικόνα 6: Έντυπη έκδοση Β.

-
- Τρίτη έκδοση είναι αυτής της Βενετίας (Siglum V) το 1520, με τους στίχους πάλι να βρίσκονται στο κεντρικό μέρος και γύρω τους να βρίσκονται οι αντίστοιχοι σχολιασμοί.

Εικόνα 7: Έντυπη έκδοση V.

Τέταρτη και τελευταία έκδοση που χρησιμοποιήθηκε για την κριτική έκδοση των σχολίων του Τιβούλλου είναι αυτή του Παρισιού (Siglum P) το 1604, με τους στίχους να χωρίζονται από τα σχόλια με αγκύλες, ώστε να γίνεται διακριτός ο σχολιασμός από τους στίχους. Μάλιστα ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποτελούν και τα παραθέματα από άλλους συγγραφείς που βρίσκονται με πλάγιους χαρακτήρες.

Εικόνα 8: Έντυπη έκδοση P.

B. Εκδοτικές αρχές

Η μεταγραφή των σχολίων του Cillenio στις *Ελεγείες* του Τιβούλλου 1.1-4 γίνεται βάσει των κανόνων ορθογραφίας της κλασικής λατινικής γλώσσας. Ειδικότερα:

- Αντικαταστάθηκε το *i* από το *y* και αντιστρόφως (π.χ. *tibia* αντί *tybia*, *Simonide* αντί *Symonide*).
- Αντικαταστάθηκε το *ci* από το *ti* και αντιστρόφως (π.χ. *pretiosorum* αντί *preciosorum*, *vitiosum* αντί *viciosum*).
- Αντικαταστάθηκε το *ph* από το *f* και αντιστρόφως (π.χ. *Afer* αντί *Apher*, *sulfure* αντί *sulphure*).
- Αντικαταστάθηκε το *e* από το *i* και αντιστρόφως (π.χ. *Virgilius* αντί *Vergilius*).
- Αντικαταστάθηκαν τα πεζά με κεφαλαία γράμματα και το αντίστροφο (π.χ. *Elegiacum*. *Epitaphiom*).
- Αντικαταστάθηκαν τα πεζά με κεφαλαία γράμματα στα αρχικά κύριων ονομάτων και στην αρχή των προτάσεων (π.χ. *Ovidius*, *Horatius*, *Genus*, *Flaccus*).
- Αντικαταστάθηκε το σύμφωνο *n* από το *m* (π.χ. *Plerumque* αντί *plerunque*, *utrumque* αντί *utrunque*, *namque* αντί *nanque*).
- Αντικαταστάθηκε το *e* και *ε* σε *ae* (π.χ. *Meae* αντί *mee*, *aeterna* αντί *eterna*, *siculae* αντί *sicule*).
- Αφαιρέθηκε το δασύ πνεύμα *h* από τα αρχικά λέξεων και από το εσωτερικό τους (π.χ. *Toro* αντί *thoro*, *lacrimis* αντί *lacrymis*).
- Αντικαταστάθηκε το *ij* σε *ii* (π.χ. *Fluvii* αντί *fluvij*, *dii* αντί *dij*).
- Απλοποιήθηκαν τα διπλά σύμφωνα (π.χ. *Bucolicis* αντί *Buccolicis*, *Apuleius* αντί *Apulleius*).
- Προστέθηκαν τα πνεύματα και οι τόνοι στις ελληνικές λέξεις (π.χ. *ἀπό τοῦ λίνειν*, *ἀπό τοῦ ἑλέου*, *ἔ, ἔ*).

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΩΝ ΤΟΥ Β. CILLENIO ΣΤΙΣ *ΕΛΕΓΓΕΙΣ* 1.1-4 ΤΟΥ
ΤΙΒΟΥΛΛΟΥ

Tib. 1.1.1-2: *Divitias alius fulvo sibi congerat auro, et teneat culti iugera magna soli.*] Genus carminis dicitur elegiacum, quod hexametro pentametroque versu alternatim locato constat. Est autem dicitus elegus ἀπὸ τοῦ ἐλέου, id est misericordia: factus est enim ad 5
compassionem de mortuo concitandam. Ovidius in elegia de Tibulli interitu: “Flebilis indignos elegia solve capillos, / Ah nimis ex vero nunc tibi nomen erit”. Hoc enim versiculo maiores primo de hominibus iam defunctis vita, querimonias, mox et in amoribus aestus ediderunt. 10
Horatius Flaccus in poetica: “Versibus impariter iunctis querimonia primum, / Post etiam est inclusa voti sententia compos”. Sive dictus est elegus ab ἔλεον λέγειν, vel a voce lamentantium super funere ἔ, ἔ, quod instituisse Midam Gorgii Lydis imperantem ferunt, dum celebraret 15
matri parentalia: sive ab ἀλύειν, hoc est desipiscere prisca Graecorum lingua. Namque auctorem huius Theodem Naxium sive Erethrieum tradiderunt, dum per insaniam vociferatur. Sive ab εὐλογεῖν, hoc est a laudandis mortuis: fiebant enim illorum laudationes versu alterna vice posito: 20
fuit et carminis genus lugubre naenia nomine, quod mortuis etiam tibia accinebatur: quod quidam Latinum, quidam Graecum esse voluerunt, id nunc epitaphium vocari dixit Acron secundo carminum commentario. Inventum autem fuisse a Simonide scribitur poeta lirico ex 25
Cea insula oriundo: Quamobrem Catullus ad Egnatium Celtiberum ait: “Paulum quidlibet allocutionis / Maestius lacrimis Simonideis”. Sed epitaphion est elogium illud quod in sepulcris marmoreis seu lapideis incisum videmus. Fit enim, ut dixit Servius in Bucolicis completa sepulture, 30
ut “Daphnis ego in silvis ---”. Sed naeniam et epicedium esse idem ferme existimo. Utrunque enim dicebatur cadaveri priusquam tumulo mandaretur, quorum alterum nuncupatur νήνιτον et νηνίαν, ultimum et extremum cum lamentatione, alterum vero μονωδία, id est canticum. 35

6 Ovidius...8 erit] Ov. *am.* 3.9.3-4 11 Versibus...13 compos] Hor. *ars* 75-76 27 Paulum...28 Simonideis] Catull. 38.7-8 31 Daphnis...silvis] Serv. *Aen.* 3.278; *ecl.* 5.14; 5.43

4 ἀπὸ...5 ἐλέου] *om.* **R** 13 ἔλεον λέγειν] *om.* **BVR** 14 ἔ ἔ] *om.* **VR** 15 celebrare] celebrat **BR** 16 ab ἀλύειν] *om.* **BVR** 19 ab εὐλογεῖν] ἀπό τοῦ εὐ λέγειν τοῦσ οὐ εὐν οθαζ **B**] *om.* **VR** 30 sepulture] sepultura **BR** 34 νήνιτον...νηνίαν] ἀπο θου Νεα ου quod significat **B**] *om.* **VR** 35 μονωδία] ἐπι & κηδεία ό **B**] *om.* **VR** | canticum] funus **B**

Stattus Silvarum II: “Vulnus, ut scis, epicedio prosecutus sum adeo festinanter”. Ab elego deducitur elegidium per diminutionem, quod elegiacas compositiones signat, ut Persius: “--- non si qua elegidia crudi. Dictarunt proceres ---”, ab eodem quoque descendit elegia quae miseria dicitur, qua veluti iam Latina, L. Apuleius in primo de magia usus est, cuius nulla carmina extant nisi amoris elegia. Haec vario accentu apud nostros profertur: nam Ovidius rationem Latinitatis secutus primam et secundam produxit, accentum locans in antepenultima, unde in primo de remedio: “Blanda pharetratos elegia cantet amores” et in III, de sine titulo: “Venit odoratos elegia nexa capillos.” Stattus autem Papinius libro Silvarum I Graecos imitatus primam et alteram pariter corripiens in penultima observavit accentum: “Quas inter vultu petulans elegia propinquat.” Nec aliter Persius dixit: “Ebria veratro, non si qua elegidia crudi”. Quis vero fuerit certus elegorum inventor ignorari adhuc et in quaestione esse Horatius in poetica voluit. In hoc genere plurimi Graecorum conscripsere, omnium tamen celebratissimi fuerunt Callimachus et Philetas, dicente Propertio Elegiarum III: “Callimachi manes et Choi sacrae Philetae, / In vestrum quaeso, me sinite ire nemus”. Sane Tibullus hic vitam agrestem desiderat, dummodo Deliae, hoc est Planiae mutuis sibi amoribus potiri liceat. Est enim animadvertendum morem fuisse poetarum, ut in canticis amatoriis recta nomina fugitarent, et quaedam pro propriis efficta usurpantes veris personis parcerent. Sic Catullus Lesbiam pro Clodia, et Tycidas Perillam pro Metella, Propertius pro Hostia Cynthiam dissimularunt. Virgilius quoque in Bucolicis Alexandrum Pollionis amici, seu Mecoenatis, ut VIII scribit Martialis, puerum vocitat Alexim, quasi sine responsione ac superbia modeste alludens ad adolescentis ingenuitatem et naturae illius suavitatem. Deliam autem pro Plania appellari idcirco est interpretatio, quod prima fuerit quam deperierit Tibullus, ut pote dignam vatis amoribus ob eius propter reliquas Romanas adolescentulas pulchritudinem et corporis

1 Vulnus...**2** festinanter] Stat. *silv.* 2.pr.8-9 **4** non...proceres] Pers. 1.51-52 **15** Quas...**16** propinquat] Stat. *silv.* 1.2.7 **22** Callimachi...**23** nemus] Prop. 3.1.1-2

36 scis] sis **B** **37** sum] *om.* **BR** **63** usurpantes] usurpantens **R**
64 Tycidas] ticida **B**

excellentiam. Nam δηλοῦν est apparere, unde Delia quasi inter pulchras eminens.

Tib. 1.1.1: *Alius congerat divitias.*] Quivis a me alter rem pro arbitrio paret, et est dictum cum nausea stomachantis: divitias autem pretiosam facultatem, quas a Dite qui Graece πλοῦτος dicitur deductas arbitror. “Is enim terra est”, ut in deorum natura Cicero commemorat, “in qua omnia ab ea ipsa orta recidunt, est dives, qui ut deus nihil indiget”. “A divo”, ut Varro ait, “dis, ditior, ditissimus fit”. Dives autem divitior tantum Calpurnius in egloga Iolae et Lycidae: “Sum quoque divitior, certaverit ille, tot haedos / Pascere ---.” Martialis ad Carinum: “Croeso divitior licet fuissem”.

Tib. 1.1.1: *Fulvo auro.*] Aut divitias auri fulvi, id est pretiosorum congeriem. Figura est quam epitheton Graeci, nos Latini adiectum possumus dicere. Fit enim quoties nomini suum adiectivum damus. Graeci duo etiam epitheta in oratione connectunt, quod propemodum apud Latinos vitiosum est.

Tib. 1.1.1: *Congerat.*] Coacervet, accumulet: est congerere, coadunare, unde Homerus Mantuanus, Quo congressere palumbes, ait, pro nidificavere, ad palumborum in struendo nidum naturam respiciens.

Tib. 1.1.2: *Et teneat culti iugera magna soli.*] Vis est in verbo culti. Quamvis enim quispiam multorum praediorum esset dominus, ea tamen nisi magnifice culta possederit, rem plane habet ab uno quoque magni animi viro negligendam. Iugerum est terrae spatium quod in uno die duobus bodus arari potest, de cuius mensura alia alii scripserunt, ut Cato Priscus et L. Columella libro VI et Plinius noster in naturalis historiae XVIII.

Tib. 1.1.3: *Vicino hoste.*] Aut hostibus patriae bellum inferentibus, qui agros depopulantes creberrimis incursionibus rura diruunt, aut vicino hoste scilicet existente. Vicini quidem alter alterius rebus invident. Cui

5 quas...9 indiget] Cic. *nat. deor.* 2.66 9 A...10 fit] Varro *ling.* 5.92
11 Sum...12 Pascere] Calp. *ecl.* 3.63 12 Croeso...13 fuissem] Mart. *epigr.* 5.39

74 δηλοῦν] *om.* R | Delia] *om.* R 79 πλοῦτος] *om.* R 83 fit] *facit*
BR 87 auri fulvi] cum fulvo auro id est opulentiam cum pecuniis aut
divitias auri fulvo R 89 quoties] quotiens R 91 propemodum]
propemodu B 94 Homerus] Virgilius B 100 magni] magna V
102 bodus] bobus BVR

vero multa sunt, multum quoque invigilat, ne furto rem perdat.

Tib. 1.1.4: *Classica Martia.*] Sonitus tubarum pugnam indicantium, quos cum omnes fere cives expavescant, avarus tamen dives imprimis exhorret. Classica tubae sunt, et earum signum in bello a καλέω voco. Fit etiam classicum adiectivum a classe, pro navali collectione. Propertius I Elegiarum II: “Nam quoties Mutinam et civilia busta Philippos, / Et canerem Siculae classica bella fugae”.

Tib. 1.1.4: *Fugent somnos.*] Pluralem numerum protulit, ut eius interruptiones innueret. Diviti enim tantus inest conservandae rei stimulus et augendae appetitus, ut saepissime noctu experrectus quietem nequeat continuare. Sic Horatius I Carminum II: “Nec leves somnos timor aut cupido sordidus aufert ---”.

Tib. 1.1.5: *Traducat vitae inertii.*] Antiptosis est, et vitam vocat ignavam, quae privata est et publicae administrationis immunis. Nam ut Marcus Varro libro rerum rusticarum III scribit, “qui olim colebant Terram quae Mater et Ceres dicitur, piam et utilem vitam agere crediti sunt, et hi soli reliquias esse ex stirpe Saturni regis”. Quapropter poeta lepidus per totum hoc suum opus mirum in modum et quam saepissime laudat Saturni saeculum.

Tib. 1.1.6: *Dum meus assiduo luceat igne focus.*] Per figuram totius rei familiaris substantiam intelligit, hoc est, ad victum mediocrem facultatem, neque indocte. Sceleratis namque et in Rempublicam parricidis aqua et igni olim interdictum est, quae duo elementa in hominum usu maxime sunt necessaria. Sic Horatius libro Carminum II ostendens vitam beatam consistere in mediocritate paupertatis ait: “Vivitur parvo bene, cui paternum / Splendet in mensa tenui salinum”; per synecdochem nempe dictum est. Sic et Statius ad hunc locum Silvarum I: “--- divesque foco lucente Tibullus”.

8 Nam... 10 fugae] Prop. 2.1.27-28 15 Nec... 16 aufert] Hor. *carm.* 2.16.15-16 20 qui... 23 regis] Varro *rust.* 3.1.5 33 Vivitur... 34 salinum] Hor. *carm.* 2.16.13-14 36 divesque... Tibullus] Stat. *silv.* 1.2.255

114 a καλέω] *om.* BR 132 quam] quem R 134 Dum] Et R 137 parricidis] patricidis R

Tib. 1.1.7: *Ipse seram teneras maturo tempore vites.*

Quae facturus est narrat, posteaquam ea sibi quae optat contigerint. Agricolationem se exercitaturum affirmat, cuius tenor maiores nostros mira suavitate detinuit. Cui Maro quoque se operam impartiri dixit, si Musae quandoque defecissent. 5

Tib. 1.1.7: *Teneras vites.* Novellas, viticulas id est, malleolos. Malleoli enim, teste Columella libro de re rustica tertio, sunt novelli palmites innati prioris anni flagellis, cognominatique a similitudine rei, quod in ea parte quae deciditur, quod veteres sarmento prominentes utrinque malleolorum speciem praebent. Tribus autem modis fit vitium insitio, ut Cato Priscus docet capitulo XLI, una est ver, altera cum vua floret, ideo dictum est maturo tempore, tertiam vide apud auctorem. 10 15

Tib. 1.1.8: *Grandia poma.* Fructum posuit pro arbore, ut Propertius libro Elegiarum ultimo: “Hic dulces cerasos, hic autumnalia poma”. Hac licentia et in prosa oratione scribentes plerunque usi sunt. Grandia autem epitheton refertur ad arboris pomiferae magnitudinem, ad fructus etiam quantitatem. Quanto enim poma grandiora sunt, tanto pretiosiora habentur. Et pomum quod potu indigeat, dictum placuit Varroni in I rerum rusticarum capitulo XXXII. Nam illis per siccitatem aquam addi opus est ut stabilia maturescant. 20 25

Tib. 1.1.8: *Facili manu.* Aut ad serendum apta, ut vitem aut arborem non delibret et bene coniungat surculos, aut non callosa, quales esse rusticorum manus cognovimus.

Tib. 1.1.9: *Nec spes destituat.* Id est nec me fallat spes, quae ea est ut agricolis in continuo versantibus labore spondeat futuri proventus ubertatem. Qua de re inferius lectum est: “Spes alit agricolas, spes sulcis credit avaris / Semina, quae magno faenore reddat ager”. 30

Tib. 1.1.9: *Acervos frugum.* Copiam rerum utensilium frugis appellatione nostri auctores iuris consultorum vanam prope reiicientes opinionem voluerunt intelligi, non solum quod ex frumentis et leguminibus est, verum etiam quod ex vitibus et arboribus omnifariam capitur. 35

17 Hic... 18 poma] Prop. 4.2.15 22 Et... indigeat] Varro *rust.* 1.31.5

155 sarmento] sacramento BR 157 capitulo] et item R 158 ver] per ver R | cum] quom BR 159 tertiam... auctorem] om. VR 171 delibret] deliberet R 175 ubertatem] libertatem BR 176 avaris] aratris BR 179 iuris] viris R

- Tib. 1.1.10: *Pinguia musta.***] Mellita et persuavia. *Musta* pinguedinem in se habent propriam, si ex vis exprimentur, quae ad maturitatem pervenerint.
- Tib. 1.1.10: *Pleno lacu.***] Abundantiam ostendit dicendo pleno. *Lacus* est vas ad excipienda vina de torculo defluentia. Lucius Columella et Palladius Rutilius et ante hos ambos Cato Priscus scripsit. Illud sciendum a veteribus dici torculum, torcular, et torcularium pro aedificio vinario quo vva torquetur. 5
- Tib. 1.1.11: *Nam veneror.***] Quod bene sperare debeat, arguit a sua in deos religione. 10
- Tib. 1.1.11: *Stipes desertus.***] Truncus, sine frondibus ad religionem relictus in agello: qui in limite possessionum pro deo habitus est, hoc est Terminus. Ovidius Fastorum II: “Terminis sive lapis sive est defossus in agris, / Stipes ab antiquis tu quoque nomen habes”. 15
- Tib. 1.1.12: *Lapis vetus.***] Vetustate sacer.
- Tib. 1.1.12: *In trivio.***] Trivia et quadrivia erant rusticorum sacris attributa. Illic enim et oves caedebantur et sarta appendebantur. Et pro loco frequenti quo antiqui convenire soliti sunt posita inveniuntur ab auctoribus. Catullus: “Omnibus ut triviis vulgetur fabula passim”. Iuvenalis: “Nonne libet medio ceras implere capaces / Quadrivio---”. 20
- Tib. 1.1.13: *Quodcumque pomum.***] Fructum cuiuscumque generis mollem. Macrobius in Saturnalibus dicit pomum esse quodcumque exterius est esui, interius vero non esui, de nuce fecus esse. Nam et Propertius Elegiarum IV *Pyrum* sub *Mali* nomine posuit his verbis: “Institor hic solvit pomosa vota corona, / Cum *Pyrus* invicto stipite mala tulit”. 25
- Tib. 1.1.14: *Libatum.***] Diis oblatum in sacro pro primitiis, ut ipsi a frugibus mala avertant.
- Tib. 1.1.14: *Ponitur ante deum.***] Illum scilicet deum cuius in tutela sit arbor, ex qua primitias offert. 30
- Tib. 1.1.15: *Flava ceres.***] Apostrophe est ad *Cererem* frumentorum deam, quae teste Tullio libro de natura deorum II dicta est quasi *Geres* a gerendis frugibus. Hanc 35

15 Termine...16 habes] Ov. *fast.* 2.641-642 23 Nonne...24 Quadrivio---] Iuv. 1.63-64 29 Institor...31 tulit] Prop. 4.2.17-18

189 hos] hoc R 190 torcular] torculari R 212 Cum] quom R 214 Diis] deis BVR 218 Apostrophe] Apostropha R

Graeci Δημήτηρ vocant. Flava autem epitheton est ad frumenti qualitatem maturescentis.

Tib. 1.1.15-16: *Corona spicea.*] Sertum ex spicis quod illi datur ut arva frugiferent. Virgilius in Priapeis: “Magnaque foecundis cum messibus area desit, / In cereris crines una corona datur”. Nam poetae secuti veterum opinionem Theologorum, qui Cererem Tellurem interpretati sunt, finxerunt deam ipsam corolla frumentitia comas devincire. Ovidius Fastorum IV: “Imposuitque suae spicea sarta comae”.

Tib. 1.1.17: *Custos ruber.*] Protector hortuli, quem rubrum aperte totum dicit propter mentulam. Sic Ovidius Fastorum ultimo: “Et ruber hortorum custos ---”. Custos autem est idem quod minister, ut in II Saturnalium Macrobius scribit; est et prohibitor ut hic, et alibi, “Et custos furum atque avium”.

Tib. 1.1.18: *Terreat ut saeva falce Priapus aves.*] In dextra Priapus falcem habuisse fingitur, cuius motu aves et furunculos perterrefaceret. Moderatus Columella libro X: “Inguinibus puero praedoni falce minetur”, et Horatius: “--- nam fures dextra coercet”. Sed Martialis ait: “Tu qui pene viros terres, et falce cinaedos”. Ovidius vero Metamorphoseon XIV: “Quique deus fures vel falce vel inguine terret”.

Tib. 1.1.19: *Vos quoque felices quondam.*] Sermonem vertit ad familiares deos, per quem fuisse olim se locupletem vult intelligi. Et secundum antiqua Pontificum instituta loquitur, ubi scriptum est quibus hostiis immolandum esset et cui deo, quem horum dignum maioribus, quem lactentibus, quem maribus, quem faeminis putaremus.

Tib.1.1.20: *Lares.*] Dii sunt qui ad urbis commoda vigilare dicuntur inter compita, eosdemque coronarum honore celebrari. Ovidius libro Fastorum ultimo: “Lucifero subeunte Lares delubra tulerunt, / Hic ubi sit

4 Magnaque...6 datur] Priap. 53.3-4 9 Imposuitque...10 comae] Ov. *fast.* 4.616 13 Et...custos] Ov. *fast.* 6.333 15 Et...16 avium] Macr. *Sat.* 3.6.15 20 Inguinibus...minetur] Colum. 10.1.1 21 nam...coercet] Hor. *sat.* 1.8.4 | Tu...22 cinaedos] Mart. *epigr.* 6.16.1 23 Quique...24 terret] Ov. *met.* 14.640 35 Lucifero...38,1 manu] Ov. *fast.* 6.791-792

221 Δημήτηρ] *om.* BR 225 cum] quom BR 226 datur] veni R 232 aperte] parte B 237 Terreat] Terret V | saeva] saevas R 243 Metamorphoseon] Metamorphoseos BR 245 felices] felicis R

clara multa corona manu”. Sunt et Lares agrorum dii apud rusticos, de quibus hic legitur: eorum originem poeta ingeniosissimus libro Fastorum II pertractavit. Iuppiter enim cum impotenti Iuturnae amore deperiret, rem nymphis Tyberis accolentibus exponit, quibus ad opem sibi ferendam expeditis, interminatus est iram suam, si de dolo capto Iuturnam ex eis quaequam commonefaceret. Lara Almonis fluminis nympa, et Iunoni furtum Iovis aperire et Iuturnam insidias iam paratas docere ausa est, cui Larae Iuppiter in procacitatis, et immodesti sermonis supplicium linguam indignatus eripuit, Mercurioque ad infernas sedes et silentii loca deducendam tradidit. Sed inter eundum dux placidus formositate nymphae correptus eam vi compressit, quae geminos (qui Lares vocantur) filios sustulit, urbis et agri custodes.

Tib. 1.1.20: *Munera vestra.*] Aut coronas ex floribus. Calpurnius egloga II: “Nos quoque pomiferi Laribus consuevimus horti / Mittere primitias aut victimam ---”. Nam statim subditur: “Agnae cadet vobis ---”. Legimus praeterea in Horatii carminibus Lares thure et horna, fruge et porca et agna et haedo placari, et coronas ex rore marino et myrto, et cuiuscunque generis flosculis offerri. Haec autem sacra Compitalia sunt.

Tib. 1.1.21: *Tunc vitula.*] A consequenti probat quod pauper effectus sit.

Tib. 1.1.21: *Innumeros lustrabat caesa iuencos.*] Ex grege solitum fuit, ut eximior in deorum honorem immolaretur: ob hoc credebant pestem a reliquis depelli. Lustrare praeter tria significata usitatissima, signat etiam, quod vulgo dicunt, facere monstram: cuius sententiae duo sunt quoque verba, recognosco scilicet et recenseo.

Tib. 1.1.22-23: *Agnae cadet.*] Horatius itidem libro Carminum I: “Seu poscat agnam seu malit haedo”. Hoc sacrificii genus (teste Festo, et Servio commentatore in Damoeta) dicitur ambarvale, quod scilicet arva ambiret victima. Virgilius in Georgicis: “Terque novas circum

17 Nos... 18 victimam] Calp. *egl.* 2.64-65 19 Agna... vobis] Tib. 1.1.23 33 Seu... haedo] Hor. *carm.* 1.4.12 36 Terque... 39,1 fruges] Verg. *georg.* 1.345

259 cum] quom BR 263 Lara] Larla BVR 265 Larae] Larlae BVR 268 eundum] eundem R 277 flosculis] flosculus B 281 Innumeros lustrabat] Lustrabant innumeros caesa R 288 agnam] agna B 290 ambarvale] arvambule R

felix eat hostia fruges”. Sic amburbale vel amburbium dicitur illa supplicatio, qua urbem circumimus. Lucanus: “Mox iubet et totam pavidis a civibus urbem / Ambiri ---”.

Tib. 1.1.23-24: *Rustica pubes clamet.*] id est sacrum faciendo hymnos dicit, ut tempestatem dii avertant. Hunc ritum Maro in Georgicis egregie complectitur. 5

Tib. 1.1.24: *Io messes et bona vina date.*] Io vox ovantis est, cui prima syllaba semper corripitur. Sed Io pro Inachi regis Argivorum filia eandem producit. Quare miror Ovidium in epistola Hypermetrae ita scriptum reliquisse: “Quae tibi causa fugae, quid Io freta longa pererras?” Sed Latinam in vocabulis similibus rationem secutus videtur. 10

Tib. 1.1.24: *Clamat.*] Pro clamabit. Virgilius in Priapeis: “Dum tenet obsessas invida barba genas”. Notandum est quaedam ita poni in oratione verba, ut quasi praesentes rem videamus transigere, et est tunc energia in dicendo. Catullus: “Scelestas tene? Quae tibi manet vita?” Alii tamen textus habent, clamet. 15

Tib. 1.1.24: *Vina bona.*] quorum dulcedine rustici exhilarati incompositae saltationis modum invenerunt, ideo bona. 20

Tib. 1.1.25: *Iam modo non possum.*] Epicurus dixit: “Si ad naturam vives nunquam eris pauper, si ad opinionem nunquam dives”. Exiguam naturam desiderat, opinio immensum. In hac sententia loquitur poeta, sed magis placet (ut modo non) sit dictum per parenthesim, et sit sensus: Iam possum vivere contentus parvo, modo non scilicet poteram, cum Deliam non arderem. 25

Tib. 1.1.27: *Sed canis aestivos ortus.*] Canis signum est non exiguae magnitudinis, in quo (teste Ptolomaeo) sunt XVIII stellae, atque extra corpus XI. Hic fuit Icari fidelis custos, ut in Priapeis explicuimus. Quam quidem meditationem iam dudum edidissem, nisi me quorundam severiorum amicorum rigiditas inhibuisset. 30

Tib. 1.1.27: *Aestivos canis ortus.*] Id est caniculares dies caloris intensissimi. Persius: “--- siccas insana canicula 35

3 Mox...urbem] Lucan. 1.592-593 11 Quae...pererras] Ov. *epist.* 14.103 36 siccas...40,1 coquit] Pers. 3.5-6

293 urbem] urbem B 294 totam] tantam B | pavidis] pavidus B
 295 clamet] clamat BR 299 cui] cuius BR 302 quid] quod B
 305 obsessas] obsassas B | genas] genus R 308 Scelestas tene]
 scelastane te BR 309 textus] testus B 311 exhilarati] exhalarti B
 315 Exiguam] Exiguam BVR 320 ortus] aestus BR 326 ortus]
 aestus BR

messes / Iam dudum coquit". Hoc fit circa medium Iulii, quando ipse canis in XXIX Cancri gradu est.

Tib. 1.1.28: *Ad rivos praetereuntis aquae.*] In ripis fonticuloru aestivali tempore delectabilis captatur refrigeratio, si praecipue locum frondosae opacant arbusculae. Virgilius: “--- hic inter flumina nota / Et fontes sacros frigus captabis opacum”. Rivus est locus per longitudinem depressus, aquae currentis quasi alveus ἀπὸ τοῦ ῥεῖν, id est fluere, dictus. 5

Tib. 1.1.30: *Aut stimulo tardos increpuisse boves.*] Rusticorum morem exprimit, qui verbis et stimulo boves increpant lente curriculum pertrahentes. Stimulus est fustis acutae cuspidis, quem bobus rustici suppungentes inurunt. 10

Tib. 1.1.33: *Fures.*] Surreptores taciti: fures a furvo id est nigro appellantur, teste Labeone: vel a fraudando sive auferendo, vel a Graeco; φῶρ enim vocant Graeci, quod in VIII commentario Servius probat. 15

Tib. 1.1.35: *Hic ego pastoremque meum lustrare quotannis.*] Mos ab antiquis habitus est singulis quibuscunque annis purificare pecus et pastores, antequam rem annuam Pali facerent. Quam rem Ovidius libro Fastorum IIII ponit. Quippe de Vestali templo culmen durioris falae ac modicum ex vitullina favilla suffimenque accipiebant. Est autem suffimen sanguis equinus. Deinde cum ex coronis et frondosis virgultis ovilia praetexissent, lustrabant sub crepusculum pecus saturatum, quo tempore celeberrimi igniculi ex puro sulfure fiebant, pecusque inter fumantia tuguriola ut balaret necesse erat ad sacrae rei perfectionem. Pali tandem libam miliaceam, quam iuxta fiscella milio plena subsequebatur, deportabant: itaque posita dape numini supplicare se arbitrati sunt. 20 25 30

Tib. 1.1.36: *Spargere lacte Palem.*] Pales est pastorum dea, cuius diem sacrum vocant Palilia, vel Perilia pro Paliria, L. litera transposita. Hic dies natalis est urbis Romae a pastoribus conditae: ut Eusebius scribit libro temporum, et Propertius elegiarum IIII testatur dicens: 35

6 hic... 7 opacum] Verg. *ecl.* 1.51-52

331 fonticuloru] fonticulorum **BR** 334 frigus] frigidus **R** | opacum] opacant **R** 335 quasi] huasi **B** | ἀπὸ... 336 ῥεῖν] *om.* **BR** 340 suppungentes] subpungentes **B**] suppungentes **R** 342 fraudando] fraudando **B** 343 φῶρ] *om.* **BR**] φορ **V** 352 frondosis] frondosis **B** 354 sulfure] sulphure **B** 355 sacrae rei] rei sacre **R** 360 Perilia] parilia **BR** 361 litera] littera **B**

“Urbi festus erat, dixere Palilia patres, / Hic primus coepit
moenibus esse dies”. Genus sacrificii erat, ut accensis
stramentitiis fascibus ignem saltu transilirent, posteaque
lac biberent, qui fructus pecoris est. Spargere ergo lacte
Palem, hoc est, in Palis honorem fundere. Ovidius: “--- et
tepedo lacte precate Palem”.

Tib. 1.1.39-40: *Pocula fictilia.*] Laudat agrestum ingenia
a solertia. Primi enim vasa terrea finxerunt, quae fictilia
dicuntur, quorum artifex vocatur figulus.

Tib. 1.1.40: *De facili luto.*] Lutum intelligit argillam
genus terrae mollissimae, qua figuli utuntur, ut Moderatus
Columella libro IV auctor est, quare Iuvenali assentatori
ait: “Argillam atque rotam citius properate”.

Tib. 1.1.43: *Parva seges satis est.*] Dubium est utrum
segetem pro frumentis posuerit, an intelligat modicum agri
satis. Seges enim, ut Varro primo rerum rusticarum docet,
est quod aratum est, sed nondum satum.

Tib. 1.1.45: *Audire immites ventos.*] Aut immitis
epitheton est ventorum qui sua tempestate sata destruunt
omniaque deperdunt, aut additum est, ut vim adversam
exprimeret. Significat enim ventus prosperitatem apud
Propertium libro Elegiarum secundo: “Et nobis Aquilo
Cynthia ventus erit”.

Tib. 1.1.46: *Et dominam tenero continuisse sinu.*] Hoc
quippe nil suavius, et gratius nihil potest inveniri.

**Tib. 1.1.47: *Aut gelidas hibernus aquas cum fuderit
Auster.***] Auster ventus est meridionalis, cuius adventus
pluviam inducit. Aquae autem cum suapte natura frigidae
sint, hyemis tamen tempore magis in se frigiditatis habent.

Tib. 1.1.51: *O quantum est aurum.*] Sermo est divitias
detestantis, et est zeugma: et quantum auri comice dicitur
pro quantum aurum reperiatur.

Tib. 1.1.51: *Potiusque smaragdi.*] Smaragdus lapis est
viridis coloris. Claudianus in Stilicone: “viridesque
smaragdis Loricis”. Potius vero dixit, quoniam ipsorum

1 Urbi...2 dies] Prop. 4.4.73-74 13 Argillam...properate] Iuv. 4.134
22 Et...23 erit] Prop. 2.5.4

366 fascibus] fassibus BV 369 precate] precare B 370 agrestum]
agrestium R 373 De] Ex BVR 374 terrae] graete R 375 Iuvenali]
Iuvenalis BR | assentatori] assentator R 376 rotam] totam B
379 satis] saty R 380 nondum] dum B] necdum R 387 continuisse]
detinuisse BR 388 gratius] gravius V 389 cum] quom B 391 cum]
eum R | natura] naturam R 392 magis] maius BVR 393 aurum]
auri BR

smaragdorū interventu amores conciliantur inter amatores, eisdemque non datis dissolvuntur.

Tib. 1.1.54: *Praeferat exuvias.*] Spolia ex hostibus superatis bello exuviae vocantur, et praeferat dictum est ad honorem suae gentis, quasi praemonstret, praesentibus et posteris. 5

Tib. 1.1.55: *Vincla.*] Qui paret amori, is dicitur ferre iugum, unde inferius: “Post Veneris vinclis subdere colla senem”. Praeterea fingunt poetae amatores illigari usque adeo, ut ab amore discedere etiam laesi nequeant. Horatius idcirco frequentius ait aut compede aut loro aut vinculis iuvenes detineri. 10

Tib. 1.1.56: *Ianitor.*] Id est custos puellae quam diligit. Ianitores sunt proprie quibus ex famulitio ianuae custodia commissa est, ne quis domum temere subeat, id est ostiarii. Sed custodem dixit pro se amante, qui tanto amoris peruratur incendio, ut noctu proiectus ante amicae ostiolum dormiat. 15

Tib. 1.1.56: *Duras ante fores.*] Id est inexorabiles. Horatius econtra dicit: “Quae prius multum facilis movebat cardines”. 20

Tib. 1.1.58: *Segnis inersque vocer.*] Insulsus et piger dicar. Segnis ad animi desidiam, iners ad corporis ignaviam refertur.

Tib. 1.1.61: *Flebis et arsuro positum me, Delia, lecto.*] Antiquissimum sepulturae genus fuit corpus terra humare, tanquam operimento matris obducere: quemadmodum de Cyro apud Xenophontem legitur. Sed Cicero scribit in eo libro quem de legibus composuit, quod Cornelius Romae primus e patritiis igni cremare voluit. 25 30

Tib. 1.1.61: *Lecto.*] Lectus et capulus et feretrum dicitur. Sic Propertius libro elegiarum II: “Nec mihi tunc fulcro lectus sternatur eburno. / Nec sit in Attalico mors mea nixa toro”. Sed sciendum funerarios dici vespilones, qui baiulant cadavera ad sepulturam. Polinctores esse eos, qui unguunt ἀπὸ τοῦ λίβεῖν, id est ungere. Bustuarios qui perurunt, et hi vocantur etiam tum ab historicis, tum a 35

8 Post...9 senem] Tib. 1.2.92 20 Quae...21 cardines] Hor. *carm.* 1.25.5-6 32 Nec...34 toro] Prop. 2.13.21-22

400 eisdemque] eisdem V 405 Vincla] Vincula R 406 vinclis] vinculis R 417 ante] autem BR 427 quod] qui R 428 cremare] cremari BR 432 vespilones] vespiliones R 433 Polinctores] Polintones R 434 ἀπὸ...λίβεῖν] *om.* BR

poetis, ustores. Catullus: “Ab semiraso tonderetur ustore”, sed horum omnium ars quamvis eorundem omnium idem sit officium Libitina appellatur a Valerio Maximo dicente libro memorabilium III: “Qui tunc Libitinam exercebant”.

Tib. 1.1.62: *Tristibus et lacrimis oscula mixta dabis.*] 5
Propertius hoc idem: “Osculaque in gelidis pones suprema labellis”.

Tib. 1.1.63: *Non tua sunt duro praecordia ferro.*] Ratio est ab humanitate Deliae sumpta atque facilitate. Huiusmodi verba ab iratis amantibus obiiciuntur apud auctores. Silex vero est lapis obdurus, cuius genus tam masculinum quam foemininum profertur. 10

Tib. 1.1.66: *Lumina sicca.*] Lacrimis carentia. Lucanus: “--- qui sicco lumine campos / Viderit. Aemathios ---”.

Tib. 1.1.67: *Tu manes ne laede meos.*] Legum sententiam sequuntur ex XII tabulis, in quibus, teste Cicerone in libro de legibus scriptum erat: “Mulieres genas ne radunto, neve lesu funeris ergo habento”. Quod veteres interpretes Sextus Helius et L. Attilius non satis intellexerunt, sed suspicati sunt vestimenti aliquod genus funere. Laelius antem lesu quasi lugubrem amicam destere suum cadaver, sed ita ne se ipsa laniet: in quo poetae facile et elegans ingenium deprehenditur. At Propertius se asperiores in amoribus Patho ostendit, aliter comprecatus de domina post suum obitum inquit: “Tu vero nudum pectus lacerata sequeris”. Dicit autem umbram sui funeris afflicti posse, si se amica deformaret. 15 20 25

Tib. 1.1.68: *Genis teneris.*] Mollibus genis, nec est synecdoche: nam et supra dictum est: “Mulieres genas ne radunto”. 30

Tib. 1.1.69: *Interea, dum fata sinunt.*] Sic et Ovidius ad amatrices libro de arte amandi III: “Dum licet et veros etiam nunc editis annos: / Ludite, eunt anni more fluentis aquae”. 35

Tib. 1.1.70: *Mors adoperta caput.*] Tenebris, id est a nullo conspecta, et a nemine intellecta: vel atrum eius aspectum

4 Qui... exercebant] Val. Max. 5.2.10 6 Osculaque... 7 labellis] Prop. 2.13.29 14 qui... Aemathios] Lucan. 9.1044-1045 17 Mulieres... 18 habento] Cic. Leg. 2.59 et 64 25 Tu... 26 sequeris] Prop. 2.13.27 32 Dum... 34 aquae] Ov. ars 3.61-62

440 oscula] os mihi B 455 funere] funeris BVR 456 antem] autem BV | lesu] lesu R

designat. Horatius libro sermonum II: “--- seu mors atris circumvolat alis”.

Tib. 1.1.71: *Nec amare decebit.*] Nihil est Ciceronis testimonio turpius sene libidinoso. Nam quod in iuventa decuit, iam modo crimen habet.

5

Tib. 1.1.72: *Blanditias.*] Lasciviuscula verba. Propertius usus est blanditia in singulari: “Arguta referes carmina blanditia”, unde blandicella per diminutionem (teste Festo) dicimus.

Tib. 1.1.73-74: *Dum frangere postes non pudet et rixas inseruisse iuvat.*] Hoc est dum iuvenis ego sum. Est enim iuvenilis aetatis rixas et contumelias inferre. Horatius libro carminum III: “Lenit albescens animos capillus / Litium et rixae cupidus protervae”.

10

Tib. 1.1.75: *Dux milesque bonus.*] Ducem pro rectore, et militem pro ministro ponit. Lucanus itidem libro VII: “Si placet hoc”, inquit, “cunctis, si milite magno / Non duce tempus eget ---”.

15

Tib. 1.1.75: *Signa.*] Vexilla militaria signis, id est figuris, ut aquilarum, picta.

20

Tib. 1.1.77: *Composito.*] Congesto, coacervato.

Tib. 1.1.78: *Dites despiciam.*] Ideo “Divitias alius fulvo sibi congerat auro” dictum est supra.

Tib. 1.1.78: *Despiciamque famem.*] Quia composito frugum acervo tranquille vitam aget.

25

1 seu...2 alis] Hor. *sat.* 2.1.58 7 Arguta...8 blanditia] Prop. 1.16.16
13 Lenit...14 protervae] Hor. *carmin.* 3.14.25-26 16 Si...18 ---]
Lucan. 7.87-88 22 Divitias...23 auro] Tib. 1.1.1

485 cupidus] cupidos **BR** 488 inquit] inquit superi **VR** | cunctis]
superi **B**] *om.* **V** | si milite] similiter **V**

Tib. 1.2.1: *Adde merum vinoque novos compesce dolores.*] In scribendo Tibullus sermonem variat, ita ut uni rei coeptae non insistat, sed modo huc, modo illuc plerumque feratur. Et idcirco grata eius oratio, et plurimo abundat lepore. Hic iubet pincernam sibi comessanti largius vinum subministrare, ut iniuriam deleteret, quam ob hoc cepit acerbissimam, quod custode posito nullus aditus ad amicam pateat. 5

Tib. 1.2.1: *Et novos compesce dolores.*] Ideo dictum constat, quia Bacchus afflictis mortalibus requiem praestat. Igitur ad eum Propertius elegiarum III inquit: “Tu potes insanae Veneris compescere fastus / Curarumque tuo fit medicina mero”. 10

Tib. 1.2.2: *Occupet ut fessi lumina victa sopor.*] Fessi dixit propter amoris insaniam. Catullus ad Lucinum: “Sed defessa labore membra postquam semimortua lectulo iacebant”: Huic labori remedium est optimi vini ingurgitatio. Propertius eodem: “Tu modo servitio vacuum me siste superbo, / Atque hoc sollicitum vince sopore caput”, physice namque loquitur. Vinum enim cum ratione sumptum Venerem accendit, et amoris curas renovat: ubi vero immoderate receptum est, omnes evanescent aegritudines animi: quod Ovidius, quem nihil latuit, non ignoravit, in fine secundi de remedio inquit: “Vina parant animos Veneri, nisi plurima sumas, / Ut stupeant multo corda sepulta mero”. Et subdit: “Aut nulla ebrietas aut tanta sit, ut tibi curas / Eripiat: si qua est inter utrunque nocet”. 15 20 25

Tib. 1.2.3: *Percussum tempora.*] Vinum sine modo infusum acriores pulsus facit: ideo de eodem Propertius ait: “Quod si Bacche tuis per fervida tempora donis: / Accersitus erit somnus in ossa meis”. Quidam legunt perfusum et tunc res est aperta. 30

Tib. 1.2.6: *Dura sera.*] Id est pessulo seu patibulo, a serando, id est claudendo. 35

Tib. 1.2.7: *Ianua difficilis.*] Imprecatio est in ianuam per phantasiam poeticam. Malum enim rei inanimatae

11 Tu...13 mero] Prop. 3.17.3-4 15 Sed...17 iacebant] Catull. 50.14-15 18 Tu...20 caput] Prop. 3.17.41-42 24 Vina...26 mero] Ov. rem. 805-806 26 Aut...28 nocet] Ov. rem. 809-810 31 Quod...32 meis] Prop. 3.17.13-14

497 merum] metrum R | vinoque] iunoque R 500 Et] Est R 501 iubet] iube B 521 stupeant] stupeat V 526 de] om. R

tanquam affectum habenti optat, quod statim in se ferri deprecatur, si ipsa placida suffragetur iter ad amicam. Hoc fit ex amoris vehementia ut scilicet ostio clauso male loquatur, et eidem aperto bene. Sic Plautinus Phedromus in Curculione: “Valuistin’ ostium oculeissimum”.

5

Tib. 1.2.9: *Uni mihi victa querelis.*] Dativus est pro ablativo, et victa mihi pro exorata ponitur. Ita Propertius elegiarum primo de ianua: “Victa meis nunquam ianua muneribus”.

Tib. 1.2.10: *Nec furtim verso cardine aperta sones.*] Idem Phedromus Plautinus: “Bellissimum Hercle vidi et taciturnissimum: Nunquam ullum verbum mutit: cum aperitur tacet: cumque illa noctu clanculum ad me exit tacet”.

10

Tib. 1.2.10: *Aperta sones.*] Ideo ait, quoniam uncta ianua non crepat dum panditur. Horatius libro carminum I: “Quae prius multum facilis movebat cardines.”

15

Tib. 1.2.14: *Cum posti florida sarta darem.*] Hoc est dum te et precibus et munere exoratum venirem. Sed Propertius libro antedicto: “Et mihi non desunt turpes pendere corollae”. Namque praecipitur ab Ovidi libro de arte amandi II: “Postibus et durae supplex blandire puellae: / Et capiti demptas in fore pone rosas”.

20

Tib. 1.2.16: *Fortes adiuvat ipsa Venus.*] Ita Ovidius de Thysbes animo puellari inquit: “Audacem faciebat amor”.

25

Tib. 1.2.18: *Fixo dente.*] Dentem vocat clavem ipsam quae dentata est.

Tib. 1.2.20: *Nullo sono.*] Quia per timore suspensi vadunt amantes.

Tib. 1.2.21: *Nutu.*] Arrisione oculorum.

30

Tib. 1.2.22: *Notis.*] Signis. Ovidius I de arte: “Nec mihi per nutus accipienda nota est”.

Tib. 1.2.24: *Surgere nocte timor.*] qui vere amat omnia intrepide persequitur, et audet intrepide. Phedromus

5 Valuistin...oculeissimum] Plaut. *Curc.* 16 8 Victa...9 muneribus] Prop. 1.16.36 11 Bellissimum...14 tacet] Plaut. *Curc.* 20-22 17 Quae...cardines] Hor. *carm.* 1.25.5-6 20 Et...21 corollae] Prop. 1.16.7 22 Postibus...23 rosas] Ov. *ars* 2.527-528 25 Audacem... amor] Ov. *met.* 4.96 31 Nec...32 est] Ov. *ars* 1.138

534 ferri] ferti R 538 Valuistin] Valiustin R | oculeissimum] oculissimum BVR 544 vidi] vide R 545 mutit] mittit BVR | cum] quom BR 546 cumque] quom BR] cum V 551 Cum] quom BR dum] preum B 552 Sed] Sic BR 554 Ovidi] Ovidio BR 561 per] prae BR 566 timor] timor vetat R

Plautinus: “Quo Venus Cupidoque imperat, suadetque amor, / Si media nox est sive est prima vespera, / Si status conductus cum hoste intercedit dies: / Tamen est eundum quo imperant, ingratiis”.

Tib. 1.2.28: *Aut rapta praemia veste petat.*] Circitores, 5
hoc est urbis custodes, quem noctu invenerint sine facibus:
aut in carcerem detrudunt, aut arrepto palliolo praemium
expostulant.

Tib. 1.2.29-30: *Quiquis amore tenetur, eat tutusque sacerque qualibet: insidias non timuisse decet.*] Sic 10
Propertius elegiarum III: “Nec tamen est quisquam sacros
qui laedat amantes: / Scironis media sic licet ire via. /
Quisquis amator erit, Scythicis licet ambulet oris: / Nemo
adeo, ut noceat, barbarus esse volet”.

Tib. 1.2.31: *Frigora pigra.*] Frigus non est pigrum, sed 15
pigros homines sua saevitia facit. Amantium quidem est,
ut noctu ante ostia dominarum procumbant. Propertius de
se ait: “Me mediae noctes, me sidera plena tuentur: /
Frigidaque Eoo me videt aura gelu”.

Tib. 1.2.32: *Multa decidit imber aqua.*] Imber est (teste 20
Apuleio in libro de mundo) agmen aquarum largius ex
concretis effusum nubibus. Nimbus vero repentiniore et
vehementiore pluvia, et quanto est improvisior tanto est
praecipitator et brevior astringitur casu. Pluvia enim
iugis. 25

Tib. 1.2.35: *Parcite luminibus.*] Sensus est: Avertite
oculos in aliam partem, et silentio occultate, si forte
fortuna incideritis in amantes, et est commonefactio a
futuro periculo.

Tib. 1.2.36: *Sua furta.*] Furtivos coitus. Catullus: 30
“Furtivos hominum vident amores”.

Tib. 1.2.40: *Si meminisse neget.*] Si ab eo quispiam hoc
forsitan requisierit.

Tib. 1.2.41: *Is sanguine natam.*] Antiquissimi fabulantur 35
ex testiculorum Coeli patris in mare proiectorum spuma
Venerem exortam. Ex quo facto Macrobius Saturnalium

1 Quo...4 ingratiis] Plaut. *Curc.* 3-6 11 Nec... 14 volet] Prop.
3.16.11-14 18 Me...19 gelu] Prop. 1.16.23-24 31 Furtivos...
amores] Catull. 7.8

569 nox] *om.* BR 570 eundum] eundem R 571 imperant] imperat
BVR | ingratiis] in gratis BVR 573 custodes] custodes publici R
577 insidias non] nisi nil R 579 sic] sim BR 581 adeo] deo BR
volet] pont BVR 598 hominum] *om.* R 599 Si¹] Se R
601 sanguine] sanguinem R

primo Ἀφροδίτην appellatam dixit. Ovidius libro fastorum III: “Sed Veneris mensem Graio sermone notatum / Auguror, a spumis est dea nata maris”. Et in Metamorphoseon III: “Si tamen in medio quondam generata profundo / Spuma fui: gratumque manet mihi nomen ab illa”. E mari natam Venerem ait, per quod eam sanguinariam in omnes qui sua linguae procacitate furta detexerint. Sed sciendum plures Veneres ex Ciceronis sententia de natura deorum III fuisse: “Venus prima Caelo, et Die nata: cuius Elide delubrum videtur: altera, spuma procreata: ex qua et Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus: tertia, Iove nata, et Dione quae nupsit Vulcano. Sed ex ea et Marte natus Anteros dicitur: quarta, Syria, Tyroque concepta: quae Astarte vocatur: quam Adonidi nupsisse traditum est”.

Tib. 1.2.43-44: *Saga verax.* Fidem facit amicae ab eo quod incantatrix pollicita est: et obiectum absolvit quod fieri posset. Saga (teste Acrone primo carminum commentariolo) dicta est quod satis agat: et ea est, quae carminibus et herbis mala hominibus dicebatur vel arcere vel impellere. Horatius: “Quae saga, quis te solvere Thessalis Magus venenis”.

Tib. 1.2.44: *Magico ministe.* Arte daemoniaca. Nam Magus est apud nos sapiens, aut lingua Persarum sacerdos: si L. Apuleio credimus hoc in primo de magia sententi, sed Magi incantatores ex officio apud nos vocari possunt.

Tib. 1.2.45: *Vidi.* Argumentum est a sui ipsius praesentia, quod superius dictum sit certissimum.

Tib. 1.2.45: *Ducentem sidera.* Virgilius: “Carmina de caelo possunt deducere Lunam”. In VI super Lucanum

2 Sed...3 maris] Ov. *fast.* 4.61-62 4 Si...6 illa] Ov. *met.* 4.537-538
9 Venus...15 est] Cic. *nat. deor.* 3.59 21 Quae...22 venenis] Hor. *carmin.* 1.27.21-22 29 Carmina...30 Lunam] Verg. *ecl.* 8.69

604 Ἀφροδίτην] *om.* R 607 Metamorphoseon] Metamorphoseos BR
612 Venus...613 nata] Prima enim ex Caelo et die nata est BVR
613 Elide] heli BVR | videtur] fuit BVR 614 ex...et] quae de BVR
| natum...615 accepimus] genuit BVR 615 tertia] tertiani ferunt B | tertiam ferunt VR | nata] natam BVR | et] ex BVR
quae...616 Vulcano] quae Vulcanum maritum habuit BVR
616 Sed...dicitur] ex que et Marte Antheros natus est BVR | quarta] Quartam BVR 617 concepta] conceptam BVR | quae Astarte] et Astrea BV] et Astartee R 618 nupsisse...est] coniunctam fuisse coniugio dixerunt veteres BVR 624 te] est R 626 ministe] ministerio BR

commentario nostro multa super hac re exarabimus, quae hic brevitatis gratia relinquuntur.

Tib. 1.2.46: *Fluminis haec rapidi carmine vertit iter.*]

Ovidius in epistola Isiphyles de Medea venefica: “Illa refrenat aquas, obliquaque flumina sistit”. Et Lucanus: “--- Amnisque cucurrit: / Non qua pronus erat ---”. 5

Tib. 1.2.47: *Haec cantu finditque solum.*] Lucanus: “Terra quoque immoti percussit ponderis axem”.

Tib. 1.2.47-48: *Manesque sepulcris Elicit.*] Id est cadaver facit reviviscere, ut legitur in preallegato Lucani libro de Herychtho. Et Horatius libro sermonum I: “--- Cruor in fossam confusus, ut inde / Manes elicerent animas responsa daturas”. 10

Tib. 1.2.48: *Tepido devocat ossa rogo.*] Hoc idem Ovidius in praefata dicit epistola: “Certaque de tepidis devocat ossa rogis”. Et Lucanus: “Fumantes iuvenum cineres, ardentiaque ossa / E mediis rapit illa rogis”. 15

Tib. 1.2.49: *Infernas catervas tenet.*] Animarum multitudinem cum angore demoratur.

Tib. 1.2.50: *Aspersas lacte.*] Lactis enim alimento frui defunctorum animas credidere maiores nostri; cuius aspersione conciliari etiam putavere. 20

Tib. 1.2.51: *Tristi depellit nubila coelo.*] Lucanus: “--- vocibus iisdem / Humentes late nebulas nimbosque solutis / Excussere comis ---”. Haec autem omnia cum sint impossibilia, Lucanus maius quiddam addit, scilicet “--- nubes suspexit Olympus”, quod contra omnium rationem fieri manifestum est. 25

Tib. 1.2.53: *Herbas Medeae.*] Id est, herbas quas Medeidas vocant poetae: hoc est, illarum vim quas Medea percalluit. 30

Tib. 1.2.54: *Canes Hecates.*] Male Cerberum tricipitem, sed tres recte furias accipimus, ut Lucanus: “Stygiisque canes in voce suprema destituam”. Et Horatius libro sermonum I: “--- Hecaten vocat altera saevam / Altera 35

4 Illa...5 sistit] Ov. *epist.* 6.87 6 Amnisque...erat] Lucan. 6.473-474
8 Terra...axem] Lucan. 6.481 11 Cruor...13 daturas] Hor. *sat.*
1.8.28-29 15 Certa...16 rogis] Ov. *epist.* 6.90 16 Fumantes...17
rogis] Lucan. 6.533-534 24 vocibus...25 ---] Lucan. 6.467-469
35 Hecaten...50,2 canes] Hor. *sat.* 1.8.33-35

636 carmine vertit] sis. pos. R 639 cucurrit] cucurrerit R
640 finditque] funditque R 642 Manesque] Etiam manesque BVR
647 devocat] devorat B 648 devocat] devorat B 658 cum] quom B
663 quas] qua R 667 voce] luce BR 668 saevam] saeva V

Tisiphonem: serpentes, atque videres / Infernas errare canes ---". Hecate sane Persephone dicitur a potestatum varietate, quod coelo atque Herebo potens sit.

Tib. 1.2.56: *Ter cane.*] Vult illa ter esse canenda, quae saga sapiens praestabit. Putavere quidam in sacris ternarium et quaternarium fuisse numerum perfectissimum, ut: "O terque quaterque", et Ovidius: "Dic quarter et vino perluere mero", quidam septennarium numerum, ut Pythagoras religionibus apertissimum. Illud autem notandum quod in magicis refert Plinius: "terna despuere deprecatione in carminibus necessarium".

Tib. 1.2.61: *Quid credam.*] Tacitae obiectionis responsio est, et a simili superioris dicti probatio.

Tib. 1.2.62: *Cantibus aut herbis.*] Horatius I sermonum: "Quantum carminibus quae vexant atque venenis / Humanos animos ---".

Tib. 1.2.64: *Hostia pulla.*] Rationem sacrorum diligenter servat. Inferis enim victimas nigri villi vetetes immolaverunt. Horatius libro sermonum I: "Pullam divellere mordicus agnam coeperunt".

Tib. 1.2.64: *Deos magicos.*] Infernales deos, qui daemones sunt exitiosi.

Tib. 1.2.79: *Nam neque tum pluviae.*] Tangit ea quae somnum provocant: pluviae namque sua humiditate capitis ventriculos opprimunt, et causatur dormitio.

Tib. 1.2.79: *Stragula picta.*] Stragulum vestis est qua lecti sternuntur, quae vario figurarum delinimento aut acu picto, aut textili insigniri solita est, hoc in Martialis Coqui saepius epigrammatis perlegimus.

Tib. 1.2.81: *Magnae Veneris.*] Amatorum respectu magnae, quibus Venus ipsa praesidet.

Tib. 1.2.83: *Incestus.*] Is dicitur incestus, qui cum sacerdote aut consanguinea rem habuerit, qui sacra contaminarit: deorum autem sedes sunt aditus templi, quo nulli praeterquam sacerdoti accessus conceditur: per hoc se dubiuscule arguit an religionem violaverit, sed de sanctis focus diripuisse certa, nihil aliud vult intelligi nisi sacrificium inturbasse quasi piaculum.

15 Quantum...16 animos] Hor. sat. 1.8.19-20 19 Pullam...20 coeperunt"] Hor. sat. 1.8.27-28

673 Putavere] Putarunt BR 676 quarter] quater B | perluere] perluerore R 686 vetetes] veteres BR 696 Coqui] om. B
699 praesidet] pairsidet B 704 violaverit] violarit BR

Tib. 1.2.87: *Genibus prorepere supplex.*] Supplicantis signum est et veniam peccatorum a diis exposcentis nudato genu per terram obrepere. Iuvenalis libro satyrarum II: “--- Nuda ac tremebunda cruentis / Ereptet genibus ---”.

Tib. 1.2.94: *Fingere.*] Ornare, disponere.

Tib. 1.2.99-100: *Semper tibi dedita servit Mens mea.*] Putarunt antiqui et bona et mala ex qualitate numinis amatorii provenire. Idcirco senex Stalino in Casina Plauti ratiocinatur: “Aut quid ego unquam erga Venerem inique fecerim? / Cui sic tot amanti mihi obviam eveniant mora?”

4 Nuda... genibus] Iuv. 6.525-526

714 Stalino] Scalmo **BVR** 715 unquam] nunquam **BV** 716 Cui] *om.*
BVR | eveniant] evenerunt **BVR**

Tib. 1.3.1: *Ibitis Aegaeas sine me Messalla per undas.*]

Cum Messalam ducem Romani exercitus poeta sequeretur, ut ante dictum est, adversa eum valetudo Corcyrae invasit. Quamobrem hic lamentatur cum illo ulterius progredi non posse: in qua conquestione captat occasionem ab insania bellorum, ut Saturni aetatem commendet, deinde campos Elysios, quo se pium, cum fato perfunctus fuerit, descendere non dubitat. 5

Tib. 1.3.1: *Messalla.*] Romanus patricius fuit: fuerit ne ille de quo Eusebius in libro Temporum meminit dubitatur; nam ille Corvinus Messalla primus praefectus urbis factus VI die magistratum abdicavit, civilem potestatem esse contestatus: et de alio sive eodem etiam inquit, qui fuit orator: et ante biennium quam moreretur, ita memoriam ac sensum amisit, ut vix pauca verba coniungeret: ad extremum ulcere illi circa sacram spinam nato inedia se affecit anno LXX aetatis: est autem Messalla nomen a Messana urbe Siciliae deductum: ut in I Saturnalium Macrobius dixit. Nam Valerius quidam Maximus ea urbe nobilissima capta hoc cognomen accepit. 10 15 20

Tib. 1.3.2: *O utinam.*] Geminatio est affectum animi per energiam manifestans, ut Virgilius: “O utinam ex vobis unus vestrique fuisset”.

Tib. 1.3.3: *Phaeacia.*] Corcyra Phaeacum est prima in Ionii maris littore: derivativum fit Phaeacius et Phaeacus, -ca, -cum, una syllaba minus suo primitivo. Propertius elegiarum tertio: “Nec mea Phaeacas aequant pomaria silvas”. Quod autem aegrotaverit Corcyrae, quispiam fictum putaret, nisi Ovidius in elegia de eius obitu diceret: “Sed tamen hoc melius, quam si Phaeacia tellus / Ignotum vili supposuisset humo”, et ad ea quae poeta hic infra point, alludens ait: “Hic certe fugientes pressit ocellos / Mater, et in cineres ultima dona tulit. / Hic soror in partem mixti cum matre doloris / Venit, inornatas dilacerata comas”. 25 30 35

22 O...23 fuisset] Verg. *ecl.* 10.35 27 Nec...28 silvas] Prop. 3.2.13
30 Sed...31 humo] Ov. *am.* 3.9.47-48 32 Hic...35 comas] Ov. *am.* 3.9.49-52

718 Cum] Quom BR 719 valetudo] valitudo BR 723 cum] quom B
725 fuerit] qui fuerit BR 740 prima] patria BR 744 Quod] Que R
745 Ovidius] Ovidius Naso BVR 748 point] ponit B

Tib. 1.3.4: *Nigra*] Quia deformis esse dicitur, quod hominem nigrum facit: unde subdit: “Abstineas mors atra precor”.

Tib. 1.3.6: *Quae legat in moestos ossa perusta sinus.*]

Tangit antiquum morem: defuncti enim cineres qui ex genere proximior aderat, colligebat. Quod secutus Propertius elegiarum secundo ait, de Briseide: “Maximaque in parva sustulit ossa manu. / Cum tibi nec Peleus aderat, nec caerula mater / Scyria, nec viduo Deidamia viro”.

Tib. 1.3.6: *In maestos sinus.*] Pro ipsa moesta colligat gremio. Lucanus: “Trepida vestes implere favilla”.

Tib. 1.3.7: *Assyrios odores.*]

Amomum et balsamum et cetera huiusmodi aromata, qualia thus, costum, quae rogo super in fundere vetustas consuevit. Lucanus libro VIII: “Non pretiosa petit cumulado thure sepulchra / Pompeius, fortuna, tuus, non pinguis ad astra / Ut ferat e membris Eeos fumus odores”. Odores ergo Assyrios, id est, diversas unguentorum et odoramentorum species, ut Propertius: “Desit odoratis ordo mihi lancibus”. Assyria regio est in Asia maiore, quam Porphyrius et Acron in suo quisque commentario super Horatii carminum II dictam voluit prius Syriam, posteaque una addita syllaba vocitatum Assyriam. Cleodemus qui Malchas quoque dicitur, aliter sentit: scribit enim multos Abraamo fuisse filios, et ex his tres nominat Afer, Assyn et Afram et Assyriam ab Assy denominatam contendit; ab Afer et Afram, urbem Afram et regionem Africam appellatam.

Tib. 1.3.9: *Delia non usquam.*] De hac et Nemesi Ovidius in praedicta elegia scribit ortam apud rogam altercationem, utra earum magis fuerit dilecta.

Tib. 1.3.11: *Illa sacras pueri sortes ter sustulit.*] Genus fuit sortilegii per talorum iactum. Nam secundum eorum numerum rei eventum praemonebant. Iuvenalis libro II: “Et sortes ducet ---”.

2 Abstineas...3 precor] Tib. 1.3.5 8 Maximaque...10 viro] Prop. 2.9a.14-16 16 Non...18 odores] Lucan. 8.729-731 35 Et...ducet] Iuv. 6.583

759 Cum] Quom BR 767 cumulado] cumulatore R 770 unguentorum] ungentorum R | odoramentorum] adoramentorum B 772 maiore] maiori BR 776 multos] multo R 781 ortam] orta R 782 altercationem] altercatione B | magis] mage R 783 Genus] orta genus V

Tib. 1.3.11: *Sustulit.*] Elevavit; de urna enim tollebantur, in quam sortes ipsae dimittebantur. Horatius libro sermonum primo: “Quot puero cecinit divina mota anus urna”.

Tib. 1.3.13: *Dabant reditus.*] Spondebant reversionem. 5

Tib. 1.3.15: *Cum iam mandata dedissem.*] Consuetudinem amantium notat: quae longinquius abituri mandant vicissim: eaque sunt amoris mutui argumentum et de reditu discedentis solatium, non minus quam remanentis expectatione. Sappho ad Phaonem: “Non mandata dedi: neque enim mandata dedissem / Ulla: nisi ut nolles immemor esse mei”. 10

Tib. 1.3.16: *Anxius quaerebam moras.*] In hoc vim sui amoris explicat.

Tib. 1.3.17: *Causatus, aves.*] Idcirco causatus ut cum amica esset diutius. Causari est excusare causas annectendo. Virgilius: “Causando nostros in longum ducis amores”, et est allegare quasi per rationem aliquid factum esse, aut fieri non posse. Ovidius de arte I: “Si non esse domi quos des causabere nummos”. Dicimus autem causor 20
repentinas pluvias inter nobis impendisse: pro in excusationem affero: ut excuso mortem patris repentinam, ne te viderem ante quam discederes negavisse.

Tib. 1.3.18: *Timuisse diem Saturni.*] Sabbatum intelligit: qui dies itinerantibus exitiabilis est: namque et stella 25
Saturni secundum astrologorum ratiocinationem nociva est: et geomantici illius die, ut damnoso, vetant homines iter carpere.

Tib. 1.3.20: *Pedem offensum in porta.*] Id est, in limine portae. Antiquitas enim tam ingredientium quam 30
egredientium pedes in limine observavit. Nam si quid offendissent Ianum et Vestam iratos putabant: quare dixit Lucanus libro I: “Nec limine quisquam haesit”, quasi et patriae et deorum neglecta cum exitio pietate.

Tib. 1.3.23: *Quid tua nunc Isis mihi Delia.*] Isin damnat, 35
quae cultrici piae castaeque auxilium neget: nam amatores

3 Quot...4 urna] Hor. sat. 1.9.30 10 Non...12 mei] Ov. epist. 15.105-106 17 Causando...18 amores] Verg. ecl. 9.56 19 Si...20 nummos] Ov. ars 1.427 33 Nec...haesit] Lucan. 1.507-508

792 Cum] Quom B 799 moras] moram BR 806 domi] dodomi R 807 impendisse] impedisse B 812 nociva] nocua BVR 821 mihi] dibi B | Isin] Is V

Isidi vovebant. Propertius secundo: “Redde etiam excubias divae nunc, ante iuvencae”. Isis fuit Inachi filia Prius Io dicta, quae pererrans olim cum ad Nili fines pervenisset, Iovis amatoris ope formam vaccae immutavit, estque ab Aegyptiis pro dea celebrata: apud quos Isis est Iustitia, ut in secundo de Praeparatione evangelica scribit Eusebius. Ἴσος enim Graece, Latine aequale dicitur, unde iustitia oritur. Diodorus vero vult Isin Latine dici priscam, Lunae hoc nomine indito ab illis: ea enim semper aeterna priscaque est, unde Ovidius Metamorphoseon IX inquit: “--- Inerant lunaria fronti cornua ---”.

Tib. 1.3.24: *Sistra repulsa manu.*] Sistrum est tubae genus Aegyptiacae, cuius sonitus in sacris Isidis memoriam Osyris mariti significabat.

Tib. 1.3.25-26: *Pureque lavari Te memini.*] Hoc addit, quia Delia Isidi sacrum facere potuisset, sed non pure, hoc est a sordibus defaecata. Nam casta superis placent, ut inferius habetur. Quare dixit Martialis in epistola ad Domitianum: “Meminerit”, inquit, “non nisi religiosa purificatione lustratum accedere ad templa debere”.

Tib. 1.3.26: *Et puro secubuisse toro.*] Qui sacrificaturi erant prisco tempore se a coitu temperabant nocte praecedenti. Unde inferius legitur: “--- discedat ab aris / Cui tulit hesterna gaudia nocte Venus”. Ovidius libro Fastorum I: “Sic epulis functi, sic dant sua corpora somno: / Et positis iuxta secubuere toris. / Causa, repertori vitis pia sacra parabant, / Quae facerent pure, cum foret orta dies”. Eadem sacra Isidi quamvis meretrici fiebant, quae Propertius graviter tulit ob a se puellam seiunctam. Inquit enim: “Quae dea tam cupidos toties divisit amantes, / Quaecumque illa fuit semper avara fuit”, et subdit: “Quidve tibi prodest viduas dormire puellas, crede mihi, cornua rursus erunt”. Et Ovidius in elegia praedicta ad hanc eandem sententiam ait: “Quid nos sacra iuvant: quid

1 Redde...2 iuvencae] Prop. 2.28.61 11 Inerant...cornua] Ov. met. 9.688-689 23 discedat...24 Venus] Tib. 2.1.11-12 25 Sic...28 dies] Ov. fast. 2.327-330 30 Quae...31 fuit?] Prop. 2.33a.5-6 32 Quidve...33 erunt] Prop. 2.33a.17-18 34 Quid...56,2 toro] Ov. am. 3.9.33-34

824 iuvencae] iuventae B | Prius Io] Io Prius BR 825 cum] quom B 826 ope] oprae B 829 Ἴσος] om. R 832 Metamorphoseon] Metamorphoseos BR 834 Sistrum] Sistriem R | tubae] turbe B 842 lustratum] lustratus BVR 849 cum] quum B 852 enim] om. BVR | toties] totiens BR 854 crede] Sed tibi crede BVR

nos Aegyptia prosunt / Sistra? Quid in vacuo secubuisse toro?”

Tib. 1.3.27-28: *Nam posse mederi picta docet templis multa tabella tuis.*] Ab indiciis frequentissimarum tabularum arguit Isidem posse auxilium ferre aegrotanti. Mederi autem dixit pro sanari: huic Deae aegrotantes liberati mala valetudine, et evasi naufragio tabellas suspendebant. Iuvenalis: “Et quam votiva testantur fana tabella / Plurima, Pictores quis nescit ab Iside pasci?”

Tib. 1.3.30: *Tecta lino.*] Ideo lino potius cooperta quam aliqua alia re, quod ab Osyride marito inventum constat: quare Lucanus facti ignarus ait Protectum. Lino enim dictum est pro lini velamento, qui mos est Aegyptiorum: lino namque usi sunt ad rem divinam, ut in Apologiae primo docet Apuleius. Quoniam seges eius est mundissima, et inter optimas fruges ex terra ortas non modo indutui et amictui est aptissima, sed opertui quoque ab Aegyptiis ipsis in sacris usurpata: Sed dum tecta dicit, morem sacrificulorum antiquissimum tangit, qui se pannis operiebant. Iuvenalis: “Stetit ante aram, nec turpe putavit / Pro cythara velare caput”. Plautus in Curculione: “Quis est hic qui adoperto capite Aesculapium salutat”. Hoc propterea constitutum est, ne quid inter rogandum supplicis mentem turbaret. Quare Q. Curtius libro I ait: “Ille in candida veste verbenas manu proferens, capite velato praeibat”, et Helenus Virgilianus Aeneam caput velare iussit.

Tib. 1.3.31: *Votivas preces.*] Aut periphrasticōs vota intelligit, aut verba deprecatoria.

Tib. 1.3.32: *Turba Pharia.*] Ideo turba, quia semiviri sunt Isidis sacerdotes, ut Iuvenalis: “Qui grege lanigero circumdatus ut grege calvo”.

Tib. 1.3.34: *Menstrua thura.*] A mense fit menstruus, mensurnus, et menstrualis. Lucanus libro V: “Menstruus

8 Et...9 pasci] Iuv. 12.27-28 20 Stetit...21 caput] Iuv. 6.390-391
25 Ille...26 praeibat] Curt. 4.13.15 31 Qui...32 calvo] Iuv. 6.533
34 Menstruus...57,1 consul] Lucan. 5.399

862 Mederi] Medere R 863 valetudine] valitudine R | naufragio] naufragom B 867 marito] marito illud B 868 Protectum] Et tectum lino spargam per vulgus osyrim B 869 lini] lineo B] lineamento V
874 dum] cum B 879 rogandum] orandum B 880 turbaret] turbare V
881 capite] capito B 883 velare] velare est R 884 periphrasticōs] periphrasticos BVR 889 thura] rura B

- in fastos distinguit saecula consul”. Cicero I Rhetoricae: “Pars quaedam aeternitatis cum alicuius anni mensurni, diurni, nocturni, vespertini certa significatione”. Plautus in Captivis: “Quibus solebam menstruatis epulas ante adispicere”. Menstruum vero substantivum significat mulierum profluvium, de quo Solinus et Plinius admiranda dixerunt. 5
- Tib. 1.3.35: *Quam bene Saturno vivebant rege.***] Auream laudat aetatem ab hominum innocentia, et telluris ubertate. Rege dixit, pro regnante. Iuvenalis itidem: “Credo pudicitam Saturno rege moratam”. Sed illud historicum est, hoc autem poeticum magis. Virgilius VIII: “Aureaque, ut perhibent, illo sub rege fuerunt saecula”. 10
- Tib. 1.3.39: *Repetens compendia.***] Ex itinere et navigatione et lucrum utilitatemque sequens. Compendium lucrum significat et brevitatem: dispendium vero damnum. Cum Saturnus orbis potitus est, maxima fuit hominum integritas nulla pecuniarum siti laborantium: Quippe suis quisque finibus contentus erat: ac si quid opus erat, ex opportunitate permutandi sumebat: quem morem durasse ad Troiana usque tempora, Homerus ostendit in Iliade. 15
- Tib. 1.3.42: *Frenos ore momordit equus.***] Frenum dicitur a frangendo: frangit enim equorum ora: et (teste Festo) oria apud antiquos dicebatur quae ora equorum coerceat: ut aurea quae ad aures religabatur: a quo aureax idest, auriga. Frenum in singulari genere efferimus neutro: in plurali vero frenos et frena legimus. Nec aliter ait momordit, quam Virgilius: “Stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit”. 20
- Tib. 1.3.43-44: *Lapis fixus in agris.***] Saxum pro termino inter confines positum. Iuvenalis Satyra ultima: “Aut sacrum effodit medio de limite saxum”. Erat autem hic plerumque stipes. Ovidius Fastorum II: “Termine sive lapis, sive es defossus in agris / Stipes: ab antiquis tu quoque nomen habens”. 25
- 30
- 35

10 Credo...11 moratam] Iuv. 6.1 12 Aureaque...13 saecula] Verg. *Aen.* 8.324-325 28 Stat...29 mandit] Verg. *Aen.* 4.135 31 Aut...32 saxum] Iuv. 16.38 33 Termine...35 habens] Ov. *fast.* 2.641-642

891 Rhetoricae] rhetoricorum BR 892 cum] quum B
 893 significatione] significatio habet B 895 adispicere] adipiscere
 BV 901 pudicitam] pudicitiam BV 907 Cum] Quom BR
 924 defossus] de fossius B 925 habens] habes R

Tib. 1.3.44: *Certisque finibus.*] Ut litigantium vicinorum rixae tollantur de medio, qui plerumque alter alterius agrum student usurpare. Ideo: “Separat indicio hic deus arva suo”.

Tib. 1.3.45: *Ipsae mella dabant quercus.*] Rerum omnium copiam ostendit fuisse Saturni tempestate. Sic Ovidius: “Flavaque de viridi stillabant ilice mella”. Et Vergilius: “Et durae quercus sudabunt roscida mella”.

Tib. 1.3.45: *Ipsae sua sponte.*] Nullo colente. Iuvenalis: “Tanquam ipse suas incenderit aedes”. Id est, sponte.

Tib. 1.3.46: *Ubera lactis.*] Sic Maro: “Ipsae lacte domum referunt distenta capellae ubera”.

Tib. 1.3.48: *Saevus faber.*] Ideo saevus, quia gladios finxit: prima enim aetate enses fabricare nesciebant. Iuvenalis Satyra penultima: “--- Nescirent primi gladios extendere fabri”. Excusat tamen eosdem fabros inferius cum dicat: “--- Nos ad mala nostra / Vertimus in saevas quod dedit ille feras”.

Tib. 1.3.54: *In scriptis notis.*] Literis pro epitaphio positis.

Tib. 1.3.55: *Hic iacet.*] Distichon est eulogiale.

Tib. 1.3.58: *Ipsa Venus.*] Veneris opus poeta executus est. Ovidius ex hoc ait in elegia de istius morte: “Nec minus est confusa Venus moriente Tibullo: / Quam iuveni rupit cum ferus inguen aper”.

Tib. 1.3.58: *Ad Elysios campos.*] Sedes piorum sunt Elysii: quos alii (ut Strabo scribit secundum Homerum) in Tartessiaca regione Hispaniae esse voluerunt; quidam fortunatas esse insulas, quas Homerus, idem νήσοις τῶν μακάρων vocat. Quidam esse apud inferos: Lucanus vero circa Lunae globum atque circulum, quanquam de heroibus tantum ipse intellexerit. Unde Statius Silvarum II, in eius Genethliaco dubitans ait: “At tu seu rapidum poli per axem. / Famae curribus arduis levatus: / Qua surgunt animae potentiores / Terras despicias, et sepulchra

3 Separat...4 suo] Ov. *fast.* 2.640 7 Flavaque...mella] Ov. *met.* 1.112 8 Et...mella] Verg. *ecl.* 4.30 10 Tanquam...aedes] Iuv. 3.222 11 Ipsae...12 ubera] Verg. *ecl.* 4.21-22 15 Nescirent...16 fabri] Iuv. 15.168 17 Nos...18 feras] Tib. 1.10.5-6 22 Nec...24 aper] Ov. *am.* 3.9.15-16 32 At...59,2 congregatur] Stat. *silv.* 2.7.107-113

928 Separat] seperat R 937 referunt] referent B] om. R 938 Saevus] scevus R 939 prima enim] enim prima B 948 Quam] Quem B 949 ferus] verus R 952 Tartessiaca] cartessica R 953 νήσοις...954 μακάρων] τῶν μακάρων νησοῦσ B] om. R 958 per axem] paxem B levatus] levatum BV 959 despicias] respicias BR

rides / Seu pacis merito nemus reclusae / Felix Elysiis
tenes in oris / Quo Pharsalica turba congregatur”. Sed ad
hunc locum inquit Ovidius in praefata Elegia: “Si tamen et
nobis aliquid nisi nomen ut umbra / Restat, in Elysia valle
Tibullus erit”.

5

Tib. 1.3.59: *Hic choreae cantusque vigent.*] Ab
amoenitate et delectatione laudat Elysios.

Tib. 1.3.61: *Casiam.*] Casia herba est seu frutex (ut
Plinius scribit) magni odoris: cuius prima semper
corripitur. Virgilius: “Tum casia atque aliis”.

10

Tib. 1.3.61: *Non culta seges.*] Seges terram hic signat, ut:
“Quid faciat laetas segetes”.

Tib. 1.3.61: *Totos per agros.*] Claudianus in raptu
Proserpinae: “--- nec mollia desunt / Prata tibi: Zephyris
illic melioribus halant / Perpetui flores: quos nec tua
percutit Aetna”.

15

Tib. 1.3.66: *Myrtea sarta.*] Myrtus arbuscula sub tutela
Veneris esse legitur, cuius frondibus heroici poetae
coronabantur. Ovidius libro de arte amandi secundo:
“Sertaque odoratae myrtea fert comae”.

20

Tib. 1.3.67: *Nocte profunda.*] Maximis et perpetuis
tenebris, quemadmodum Virgilius late pertractat.

Tib. 1.3.68: *Flumina nigra.*] Aut qualitate aquarum, aut
caliginosa opacitate obsita.

Tib. 1.3.69: *Impexa feros pro crinibus angues.*] Ad
fabulas respicit, quibus scriptum est Furias habere
serpentes perquam multiplices loco capillorum ad
maiores terribilitatis ostentationem. Catullus in
Argonautica: “Eumenides, quibus anguineo redimita
capillo / Frons expirantis praeporat pectoris iras”.

25

30

Tib. 1.3.70: *Fugit.*] Timore supplicii.

Tib. 1.3.71: *Tum niger in porta.*] Canis quem poetae
fingunt inferorum aditum custodire triceps est, et a
voracitate Cerberum nominatum constat: τὸ κρέας enim
caro: βόρος vorans interpretatur. Mortuorum namque
cadaveribus pascitur. Staius Thebaidos secundo: “Illos ut

35

3 Si...5 erit] Ov. *am.* 3.9.59-60 8 Casia...10 corripitur] Plin. *nat.*
10.4 10 Tum...aliis] Verg. *ecl.* 2.49 12 Quid...segetes] Verg.
georg. 1.1 14 nec...16 Aetna] Claud. *rapt. Pros.* 2.287-289
20 Sertaque...comae] Ov. *ars* 2.734 29 Eumenides...30 iras] Catull.
64.193-194 36 Illos...60,4 ossa] Stat. *Theb.* 2.26-29

960 nemus] nemo BR | reclusae] reclusi BVR | Elysiis] Elysii BVR
962 et] est B 993 τὸ κρέας] *om.* R 994 βόρος] *om.* R | interpretatur]
interpretatus B

caeco recubans in limine sensit / Cerberus, atque omnes
capitum surrexit hiatus. / Saevus in intranti populo iam
nigra tumebat / Colla minax, iam sparsa solo turbaverat
ossa”.

Tib. 1.3.71-72: *Serpentum stridet.*] Hoc ita dictum est, ut 5
illud in Statio: “Iam nigra tumebat colla minax”.

Tib. 1.3.72: *Aeratas.*] Adamantinas.

Tib. 1.3.73: *Tentare Iunomen.*] De concubitu interpellare
Iunomen: et est aphaeresis. Tentare enim est rem non
intellectam atque incertam aggredi: attentare vero de 10
pudicitia, cum id scilicet agitur, ut impudicus fiat aliquis.
Ixion Iovis fuit secretarius, qui cum vitiare Iunonem ausus
esset, ab ipso Iove fulminis impetu detrusus ad inferos
super celeri rota convolvitur.

Tib. 1.3.75: *Tityus.*] Hic filius Iovis ex Tyara filia 15
Oromeni dicitur, qui Latonae vim parans sagittis ab
Apolline confossus iacuit: dicente Statio Thebaidos primo:
“--- tu matris honore / Terrigenam Tityon Stygiis extendis
arenis”.

Tib. 1.3.76: *Assiduas aves.*] Inde ficientes a pastu. 20
Virgilius: “Nec fibris requies datur ulla renatis”; vultur
enim in supplicii assiduitatem nunquam lassatur ab
inglue. Claudianus in raptu Proserpinae: “--- laterisque
piger sulcator opaci / Invitus trahitur lasso de pectore
vultur”.

Tib. 1.3.77: *Tantalus.*] Hic filius Iovis ex Plote nympha,
qui deis hospitio a se sumptis filium Pelopem epulandum
apposuit, dum vult deorum mentes inquirere: cuius
facinoris gratia tale apud inferos supplicium perpetitur: vel
quod (ut ait Lactantius grammaticus in Thebaidos 30
utramque attingens opinionem) dum deorum conviva
esset, eorum secreta prodidit. Ideo Statio: “Et saevae
periit iniuria mensae”. Ovidius de arte II: “O bene, quod
frustra captatis arbore pomis / Garrulus in media Tantalus
ardet aqua”.

6 Iam...minax] Stat. *Theb.* 2.28-29 18 tu...19 arenis] Stat. *Theb.*
1.709-710 21 Nec...renatis] Verg. *Aen.* 6.600 23 laterisque...25
vultur] Claud. *rapt. Pros.* 2.340-341 32 Et...33 mensae] Stat. *Theb.*
1.247 33 O...35 aqua] Ov. *ars* 2.605-606

1000 Serpentum] serpentem R 1006 cum... agitur] quom id frangitur
BR | impudicus] pudicus V 1007 cum] quom BR 1011 sagittis]
sagittis R 1015 ficientes] facientes BV 1016 fibris] febris B
1025 Lactantius] Latantius B 1027 prodidit] prodidit mortalibus V
1030 ardet] aret R

Tib. 1.3.79: *Danai proles.*] Danaus quinquaginta filias habuit, quas Danaides vocant poetae, et Belides a nomine avi Beli. Hae omnes prima nocte viros suos pariter interfecerunt: praeter unam Hypermnestram quae Lino pepercit.

5

Tib. 1.3.80: *In cava dolia.*] Seu urnas perforatas, ut in Medea dixit Tragicus, seu dolia sine fundo, ut Horatius carminum III: “Virginum poenas et inane lymphae / Dolium fundo pereuntis imo”, seu utrumque. Namque aquam, ut dolia sibi impleant, haurire urnis fingunt, quod argute Propertius complectens ait libro Elegiarum II: “Dolia virgineis idem ille repleverit urnis”.

10

Tib. 1.3.81: *Puella.*] Ancilla qua cum domina lanas trahat, et mulierum pudicarum officium induit, quae lanificio se exercent, ut libidinis appetitum ab se procul abigant, ut Ovidius qui libro Fastorum II castissimam Lucretiae vitam conatus ostendere, inquit: “--- nebat: / Ante torum calathi lanaque mollis erat. / Lumen ad exiguum famulae data pensa trahebant”.

15

Tib. 1.3.93-94: *Aurora candida roseis equis.*] Fictio est poetica a vario caeli colore, quem Sol cum ab oriente levatur, diffundit. Graecorum quidam fabulatores dixerunt Solem et Lunam et Auroram ex Hyperione genitas. Is enim deus est super omnia saecula, ut nomen indicat.

20

8 Virginum...9 imo] Hor. *carm.* 3.11.26-27 **12** Dolia...urnis] Prop. 2.1.67 **17** ---... 19 trahebant] Ov. *fast.* 2.742-743

1039 Dolium] dolum **R** **1040** sibi] sub **B** **1045** exercent] exercent **B** **1048** famulae] fabulae **BVR**

Tib. 1.4.1: *Sic umbrosa tibi contingant tecta Priape.*] Super obsaena re et inverecunda consulit Priapum lasciviae deum.

Tib. 1.4.1: *Sic.*] Haec particula est optantis illi bonum, a quo negotium petimus. Martialis: “Perpetuo sic flore mices: sic denique non sint / Tam longae Bromio quam tibi, Phoebe, comae”. Ovidius Fastorum III: “Sic tibi, quam raptam quaeris, sit filia sospes. / Surge: nec exiguae despice tecta casae”. Et in VIII Metamorphoseon: “Sic mare compositum, sic sit tibi piscis in unda”. 5 10

Tib. 1.4.2: *Soles.*] Soles dicimus aestuosos dies et solarium radiorum fervores: nam et soles et solibus pro Sole non uno, saepe legimus. Priapus autem stare sub divo consuevit coleis apertis: ut in Priapeis ad plenum tractatur.

Tib. 1.4.3: *Quae tua formosos cepit sollertia.*] Ex his significat formosos pueros non Priapi elegantia in vestitu aut habitu corporis, sed membri nimietate delectari: ad cuius teli ictum aperte convolat: est enim tale ut id pathici tenere cupiant cinaedi. 15

Tib. 1.4.3-4: *Certe non tibi.*] Ratio est cur eum pueri observent: et est sumpta a turpitudinis obsaenitate, et invenusto corporis habitu. 20

Tib. 1.4.5: *Brumae hyber.*] Dies breves non nisi hiemis tempore esse possunt, qua tempestate omnia gelu congelascunt: et caligine obruuntur. 25

Tib. 1.4.6: *Tempora sicca aestivi Canis.*] Cane in coelo regnante circa solstitium immensi exaestuant calores. Ideo sicca, nam terra fatiscit in pulverem. Catullus: “Cum gravis exustos aestus hiulcat agros”. 30

Tib. 1.4.7: *Tum Bacchi respondet rustica proles.*] Priapus dicitur Bacchi filius, vel quod ut agreste numen rura tueatur. Iuvenalis satyrarum II: “Custodem vitis ut horti”, vel certe Liberi patris filius et nymphae, ut Strabo meminit libro III Geographiae. 30

5 Perpetuo...7 comae] Mart. 4.45.7-8 7 Sic...9 casae] Ov. *fast.* 4.525-526 9 Sic...10 unda] Ov. *met.* 8.857 28 Cum...29 agros] Catull. 68b.62 32 Custodem...horti] Iuv. 6.375 33 ut...meminit] Strab. *Geogr.* 3.5.6

1063 Metamorphoseon] Metamorphoseos R 1077 hyber] hybernae BR 1081 exaestuant] exestuans R 1082 Cum] Quom BR 1083 agros] *om.* R

Tib. 1.4.8: *Curva falce.*] Epitheton est falcis. Virgilius in Priapeis: “Saeva nec incurva vulnera falce dabo”. Armatus autem falce dicitur ut aves terreat, fures procul repellat.

Tib. 1.4.12: *Pellit aquam.*] Qui nat brachiis pellit undas. Staius Achilleidos primo: “Ter conata manu liquidum, ter gressibus aequor reppulit”.

Tib. 1.4.17: *Longa dies homini.*] Arguit a fortiori: und<e> Calpurnius in aegloga ultima: “Quisquis amat pueros ferro precordia duret. / Nil properet, discatque diu patienter amare, / Prudentesque animos teneris non spernat in annis: / Perferat et fastus: sic olim grandia sumet, / Si modo sollicitos aliquis deus audit amantes”.

Tib. 1.4.18: *Saxa peredit aqua.*] Non aliter Ovidius inquit de arte primo, docens in amanda muliere perseverantiam: “Quid magis est durum saxo? Quid mollius unda? / Dura tamen molli saxa cavantur aqua”.

Tib. 1.4.19: *In apricis collibus.*] Colles ad Solem expositi aprici vocantur: iccirco dictum est ab excellenti rate: “Bacchus amat colles”.

Tib. 1.4.20: *Annus agit certa lucida signa vice.*] Sol (ut astrologi referunt) per XII Zodiaci signa excurrens annum conficit: a cuius conversione annus denominatur.

Tib. 1.4.22: *Irrita per terras et freta summa ferunt.*] Propertius per contrariam huic sententiam deterret amicam a periurio: Nam libro elegiarum I: “Non semper”, inquit, “placidus periuros ridet amantes / Iuppiter: et surda negligit aure preces”. Sed Ovidius cum Tibullo ait: “Iuppiter ex alto periuria ridet amantum: / Et iubet Aeolios irrita ferre Notos”. Sed hae sententiae communes vocantur; ad libitum enim ponuntur. Nam et Horatius ait carminum II: “Ridet hoc, inquam, Venus ipsa, rident / Simples Nymphae, ferus et Cupido / Semper ardentes acuens sagittas / Cote cruenta”.

Tib. 1.4.23: *Gratia.*] Benignitas. Gratia praeter hoc significat amorem et causam seu respectum.

Tib. 1.4.23: *Valere.*] Firmum et ratum esse.

2 Saeva...dabo] Priap. 11.2 5 Ter...6 reppulit] Stat. *Ach.* 1.99-100
8 Quisquis...12 amantes] Nemes. *ecl.* 4.56-60 15 Quid¹...16 aqua]
Ov. *ars* 1.475-476 25 Non...27 preces] Prop. 2.16.47-48
28 Iuppiter...29 Notos] Ov. *ars* 1.633-634 31 Ridet...33 cruenta]
Hor. *carm.* 2.8.13-16

1106 rate] vace R 1108 vice] via R 1114 placidus] placidis BVR
periuros] periuras R 1121 sagittas] sagiptas R

- Tib. 1.4.24: *Ineptus amor.***] Incautum amantem intelligit: ponens amor pro amatore: ut Virgilius Venus pro amica: “Parta meae Veneri sunt munera”.
- Tib. 1.4.25: *Dictyna.***] Diana dicta est Dictyna a fulgore luminis, quo noctu omnia ostendat: vel a retibus quae 5
δύκτωα vocant. Est enim venandi dea: quare dixit Catullus: “Montium domina ut fores, / Silvarumque virentium: / Saltuumque reconditum, / Amniumque sonantium”.
- Tib. 1.4.26: *Suos crines.***] Quorum pulchritudine ceteras fere omnes deas excellit. 10
- Tib. 1.4.28: *Non segnis.***] Liptote est: Nam Ovidius inquit: “--- Fugit irreparabile tempus: / Et celer admissis subditur annus equis”.
- Tib. 1.4.28: *Quam cito.***] Admirativa locutio est: vel dicit aetatem non minus ociter transire quam dies et cetera quae subsequuntur. 15
- Tib. 1.4.29: *Colores purpureos.***] Flosculorum diversitas in coloribus terram exornat: a quorum vestitu terra Vesta est appellata.
- Tib. 1.4.30: *Formosas comas.***] Frondes bicolores. 20
- Tib. 1.4.32: *Eleo carcere.***] Elis civitas est Arcadiae, ubi annua equorum currentium spectacula fiebant in honorem Iovis Olympii.
- Tib. 1.4.32: *Missus prior.***] Ergo victoriam adeptus; per id enim quod praecessit, quod postea subsecutum est 25
intelligimus. Senior a iuventa: inclinatio ad senium.
- Tib. 1.4.34: *Stultos dies.***] Quos ipse dum non intelligit, quoad licuit, stultus fuit.
- Tib. 1.4.35: *Serpens novus.***] Factus scilicet novus abiectioe pellis. Ovidius de arte amandi III: “Anguibus exuitur tenui cum pelle vetustas”. 30
- Tib. 1.4.35: *Novus.***] Id est, rediens ad priorem aetatem. Virgilius: “Cum positus novus exuviis nitidusque iuventa volvitur”.
- Tib. 1.4.37-38: *Solis aeterna est Baccho Phoeboque iuventa: Nam decet intonsus crinis utrumque deum.*** 35

3 Parta...munera] Verg. *ecl.* 3.68 7 Montium...8 sonantium] Catull. 34.9-12 12 Fugit...tempus] Verg. *georg.* 3.284 | Et...13 equis] Ov. *am.* 1.8.50 30 Anguibus...31 vetustas] Ov. *ars* 3.77 33 Cum...34 volvitur] Verg. *georg.* 3.437-438

1130 δύκτωα] λύκτωα B] *om.* R 1132 reconditum] reconditor BR] reconditorum V | Amniumque] omniumque B 1135 segnis] signis B 1150 inclinatio] inclinatio BVR 1156 Novus] Novus ergo BV 1157 Cum] Quom BR

- Bacchus et Apollo in iuvenum facie depinguntur, sed Bacchus speciem magis virginis prae se fert: ambo tamen comati. Virgilius in Priapeis: “Forma conspiciendus Apollo est”. Formosus quoque pingitur Lyaeus. Ovidius IIII Metamorphoseon: “Tibi enim inconsumpta iuventa, / Tu puer aeternus, tu formosissimus alto / Aspiceris caelo: tibi, cum sine cornibus astat, / Virgineum caput est”. Martialis votum faciens in epigrammate: “--- Sic denique non sint / Tam longae Bromio quam tibi, Phoebe, comae”.
- Tib. 1.4.43: *Quamvis praetexens picta ferrugine coelum.***] “Arcus coelestis denuntiat tempus futurum secundum eam partem coeli quae se extulerit”: hoc Seneca in quaestionibus dicit naturalibus. Ferrugo est color nigrioris rubedinis quasi violacei. Virgilius: “Obscura vultum ferrugine textit”. Et dum pictam dicit, respicit ad colorum varietatem.
- Tib. 1.4.44: *Venturam aquam.***] Non semper decedit aqua ex arcus apparitione, sed serenum etiam indicat. Igitur notandum est quod Seneca in libro de quaestionibus naturalibus dixit.
- Tib. 1.4.45: *Puppi volet ire.***] Puppi ablativus casus est. Nam qui in nominativo terminant in gemina consonante mittunt ablativum secundum grammaticos in -e, vel in -i. Virgilius in VIII: “Adiectum Aeneam classi: victosque Penates”.
- Tib. 1.4.45: *Caeruleas undas.***] Epithetum mari imponitur specie aquarum et accidenti, ut Homerus vocat οἴνοπα πόντον, id est vinosum mare.
- Tib. 1.4.48: *Attervisse.***] Pro attrivisse per epenthesis et antistichion.
- Tib. 1.4.49: *Insidiis.***] Indagine. Namque indago feras latentes claudit, et paulatim admotis classibus arctat.
- Tib. 1.4.53: *Capias tum cara licebit Oscula.***] Basia quippe amatorum repugnantium gratiosiora sunt. Catullus: “Surripui tibi dum ludis, mellite iuventi / Suaviolum dulci

3 Forma...4 est] Priap. 39.2 5 Tibi...7 est] Ov. *met.* 4.17-20
 8 Sic...9 comae] Mart. 4.45.7-8 14 Obscura...15 textit] Verg. *georg.* 1.467 24 Adiectum...25 Penates] Verg. *Aen.* 8.11 35 Surripui... 66,1 ambrosia] Catull. 99.1-2

1164 Apollo est] est apollo **BVR** 1166 Aspiceris] conspiceris **R**
 1167 cum] quom **BR** 1178 arcus] arcus **BR** 1182 qui] quae **BR**
 1186 Epithetum] epitheton **BVR** 1187 accidenti] accidentia **BVR**
 οἴνοπα...1188 πόντον] *om.* **R** 1192 classibus] cassibus **B** | arctat]
 artat **BR** 1193 Capias] Rapias **BR**

dulcius ambrosia”. Sappho ad Phaonem: “Oscula cantanti tu mihi rapta dabas”. Hoc enim pudor suadet adulescentulis, quamquam magis eripere basia quam a se eripi velint: ideo Horatius libro carminum II de Lichima amatrice dixit: “Dum flagrantia torquet ad oscula / Cervicem: aut facili saevitia negat, / Quae poscente magis gaudeat eripi, / Interdum rapere occupet”.

Tib. 1.4.57: *Tractant.*] Exercent: et est dolentis locutio.

Tib. 1.4.59: *Venerem.*] Coitum, et rem pro re posuit, more poetarum usitatissimo.

Tib. 1.4.60: *Urgeat ossa lapis.*] Imprecatio gravissima est, ut defuncti ossa saxum urgeat tanquam dolore afflicteretur. E contra optima erat Iuvenalis satyrarum III: “Dii maiorum umbris tenuem et sine pondere terram”.

Tib. 1.4.61: *Pierides pueri doctos et amate poetas.*] Exhortatio est, ut pueri amore virtutis capti, Musas et earum cultores obseruent. Sic Ovidius ad matronas: “Carmina qui facimus, mittamus carmina tantum: / Hic chorus ante alios aptus amare sumus: / Nam facimus placidae late preconia formae: / Nomen habet Nemesis, Cynthia nomen habet”.

Tib. 1.4.62: *Aurea nec superent munera Pieridas.*] Quae munera musicam praestent in amore Ovidius graviter indoluit inquit: “A doctis pretium scelus est sperare poetis. / Me miserum scelus hoc nulla puella movet”. Pierides Musae denominatae sunt vel a loco vel a Pieri filiabus in musica superatis: Musae vero ἀπὸ τοῦ μῦειν dictae sunt: quod Latine honesta bonaque doctrina instituere signat, ut Eusebius dixit ex Diodori sententia, fuere Iovis Coeli ac Terrae filiae, quamvis Hesiodus in Theogonia cum novem numerasset, Varro tres tamen commemorat: Sed Cicero libro de natura deorum III scribit quatuor Musas primas Iove altero natas: scilicet Hachaen, Theximonem, Edearchem, Meleten. Secundas autem novem procreatas ex Iove tertio et Mnemosyne. Tertias Iove tertio, Pierio et Antiopa: quas Pieridas et Pieras solent

1 Oscula...2 dabas] Ov. *epist.* 15.44 5 Dum...7 occupet] Hor. *carm.* 2.12.25-28 13 Dii...14 terram] Iuv. 7.207 18 Carmina...21 habet] Ov. *ars* 3.533-536 24 A...25 movet] Ov. *ars* 3.551-552

1200 Dum] Quom B] Cum V 1202 occupet] occupiat BR] occupat V 1214 aptus] aptos B | Nam] Non R 1222 ἀπὸ...μῦειν] om. R 1226 cum] quom BR 1228 Hachaen] nathaen R

poetae appellare iis nominibus, eodem numero quo maxime superiores.

Tib. 1.4.63: *Coma Nisi.*] Nisus rex Megarensium, fuit filius Pandionis, pater Scyllae, quae scelestissima, ut Minoi patris hosti iungeretur turpi amore, crinem aureum patri mutilavit: hoc est cervicem abscidit: quae ad hostem delata repudiatur, et figmento poetico in avem sui nominis dicitur conversa: quae Graece Ciris vocatur: adepta nomen a dempto patris capillo, ut ait Ovidius; namque κείρω tondeo: et vulgo dicitur Alaudula. Cum ipsi quidem historici scribant a Minoe deiectam esse in maris profundum post sibi Niseam urbem proditam: et Scylleo nomen ex se indidisse, accepto honore sepulturae. De Nisi capillo ubique a poetis insertum est: ipse enim Halietus est, et Smerilium vocamus: namque ἀπὸ τῆς ληστείας praeda, Halietus dictus est. Hinc poetarum utilitas ex eorum familiaritate noscitur, qui mortales immortales faciunt suis scriptis.

Tib. 1.4.64: *Ex humero Pelopis non nituisset ebur.*] Pelops Tantali filius a patre diis hospitibus pro brutali carne appositus fuit, quod dii omnes cum agnovissent, sola Ceres fame affecta humerum ex eo devoravit: sed re tandem cognita partem quam comederat ex ebore rependit. Fuit et alter Pelops, sive hic idem, qui (teste Servio in nono commentario) habitus est Atrei pater, genitus ex uno Atlantis filiorum.

Tib. 1.4.65: *Quem referent Musa, vivet.*] Aeternitati donabitur quem Musae cecinerint. Ideo Lucanus libro IX: “O sacer et magnus vatum labor, omnia fato / Eripis et populis donas mortalibus aevum!”

Tib. 1.4.65: *Dum robora tellus.*] Per ambitum orationis significat mundi perpetuitatem. Sic Virgilius: “In freta dum fluvii current, dum montibus umbrae / Lustrabunt, convexa polus dum sidera pascet”.

Tib. 1.4.66: *Dum coelum stellas, dum vehet annis aquas.*] Vehet stellas, id est, sustinebit: sed ad vulgi

8 nomen...9 capillo] Ov. *met.* 8.150-151 29 O...30 aevum] Lucan. 9.980-981 32 In...34 pascet] Verg. *Aen.* 1.607-608

1236 Minoi] minori R 1240 κείρω] om. R 1241 Cum] Quom BR 1242 deiectam] deiecta V 1246 ἀπὸ...ληστείας] ἀπὸ τῆς λείας V] om. R 1252 cum] quom BR | agnovissent] agnovissent aversati sunt B 1259 cecinerint] cecinerunt BV 1267 Vehet] vectet B sustinebit] sustineat B

opinionem respicit, qui volunt stellas noctu ascendere ex Oceano coelum: et interdiu sub aquis delitescere: unde Ennium secutus Maro dixit: “Et ruit Oceano nox ---”.

Tib. 1.4.68: *Idaeae currus ille sequatur Opis.*] Ops deum mater. Idaeae dicitur a monte Phrygiae ubi primum coli coepit. Huius ministri furore spirari divino crediti sunt, et vagantes sacram rem Berecynthiae facere. Qui mos ab Aty deperditissime ab illa dilecto assumptus est. Ovidius Fastorum IV: “Venit in exemplum furor, hic mollesque ministri / Caedunt iactatis vilia membra comis”. Ops Opis genitivum facit. Opis nomen est nympphae comitis Dianae. Claudianus in Stilicone: “Et soror optatum nomen venientibus Opis”. Huius primam Virgilius in Aeneide corripuit: quem tamen errorem (teste Macrobio Saturnalium III) videtur fecisse ex nimia doctrinae profunditate: quemadmodum Alexander Aetolus poeta egregius asseruit. Ceterum per haec verba auctor vult intelligere lymphatum atque sine ratione hominem.

Tib. 1.4.69: *Tercentenas urbes.*] Finitus numerus pro infinito. Sane sciendum tercentos dici et trecentos, quod ex poeticae ignorantia Laurentius Valla Elegantiarum III negat. Catullus ad Furium et Aurelium comites: “Quos simul complexa tenet trecentos”. Horatius: “Mille patens in fronte trecentos cippus in agros”.

Tib. 1.4.69: *Erroribus expleat.*] Ex cursionibus transeat, et vim habet expleat. Namque Corybantes furendo tympana quatiebant et cymbala creberrimo pulsu. Hoc Ovidius Fastorum IV et Catullus in Aty explicant.

Tib. 1.4.70: *Vilia membra.*] Mentulam capimus: quae adeo illis habetur vilis, ut abscindatur tanquam inutile membrum. Sic Iuvenalis Satyra I: “--- Phrygio quos tempus erit iam, / More supervacuum cultris abscindere carnem”.

Tib. 1.4.70: *Ad Phrygios modos.*] Ad ritum sacerdotum Cybelis Idaeae, qui suum sibi virile testaceo frusto

3 Et...nox] Verg. *Aen.* 2.250 9 Venit...10 comis] Ov. *fast.* 4.243-244 12 Et...13 Opis] Claud. *Stil.* 3.254 22 Quos...23 trecentos] Catull. 11.18 23 Mille...24 agros] Hor. *sat.* 1.8.12 31 Phrygio...33 carnem] Iuv. 2.115-116

1268 ex...1269 coelum] celum ex oceano R 1278 Opis] Opis opis R 1280 venientibus] ventibus R 1298 Satyra] Sattirarum R | quos] quis R

amputabant. Iuvenalis: “Mollia qui rapta secuit genitalia Vesta”.

Tib. 1.4.73: *Canerem Tityo.*] Tityus nomen est adolescentuli dilecti a Tibullo. Quidam tamen male legunt Tityo ore a Tityis avibus, quas in auguriis certis observavit antiquitas. 5

Tib. 1.4.76: *Male habet.*] Male tractat.

Tib. 1.4.76: *Arte.*] Astutia quam τέχνην Graeci vocant, et eo quasi iam Romano Terentius Latinissimus utitur.

Tib. 1.4.84: *Magisteria.*] Exercitia opera a magistro nominata. 10

1 Mollia...2 Vesta] Iuv. 6.514

1304 Vesta] testa **B** 1305 Tityus] Titys **BR** 1307 Tityis] Titys **BR**
1310 τέχνην] tegnīm **VR**

ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΩΝ ΣΤΙΣ ΕΛΕΓΕΙΕΣ 1.1-4 ΤΟΥ ΤΙΒΟΥΛΛΟΥ

Έπειτα από την κατηγοριοποίηση των σχολίων του Cillenio στις συγκεκριμένες *Ελεγείες* του Τιβούλλου, επιβεβαιώνονται όλα εκείνα που προαναφέρθηκαν στην εισαγωγή και αφορούν τις μεθόδους που ακολούθησε ο Cillenio. Συγκεκριμένα, ο Cillenio χρησιμοποίησε τις παραδοσιακές μεθόδους σχολιασμού και κυρίως αυτές της παράθεσης των συνωνύμων και της ερμηνευτικής και σημασιολογικής προσέγγισης. Επιπλέον, προσπάθησε να αποδώσει όσο το δυνατόν καλύτερα το νόημα των λέξεων, αναλύοντας όλες εκείνες τις πληροφορίες που παρείχε το ίδιο το κείμενο του Τιβούλλου. Δεν έλειψαν ακόμα και οι γραμματικές παρατηρήσεις, παρέχοντας παράλληλα και οδηγίες για την ορθή χρήση της λατινικής γλώσσας.

Τα σχόλια του Cillenio μπορούν να ταξινομηθούν στις εξής κατηγορίες:

1. Ετυμολογικά σχόλια
2. Ερμηνευτικά σχόλια
3. Πραγματολογικά σχόλια
4. Σημασιολογικά σχόλια
5. Μυθολογικά σχόλια
6. Γραμματικά σχόλια
7. Σχήματα λόγου
8. Πηγές

1. Ετυμολογικά σχόλια

Μια τεχνική που χρησιμοποίησε ο Cillenio είναι η ερμηνεία των ελεγείων του Τιβούλλου μέσω των ετυμολογικών εξηγήσεων από τα λατινικά και τα ελληνικά. Παρατηρούμε, λοιπόν ετυμολογικούς όρους, προερχόμενοι από τα λατινικά, για παράδειγμα *elegia elegidium* από *elegus*, *aures auriga* από *aures* και *vernaculus* από *verna*. Με τον ίδιο τρόπο παρατηρούμε και όρους που προέρχονται από τα ελληνικά, όπως *canistrum* από το κάνειον, *elegus* από το έλεος και *Delia* από το δηλοῦν.

Πίνακας 1α. Ετυμολογικά σχόλια προερχόμενα από ελληνικούς όρους

Ελληνικοί όροι και φραστικά σύνολα

Tib. 1.1.1-2: από τοῦ ἔλεου Genus carminis dicitur elegiacum, quod hexametro pentametroque versu alternatim locato constat. **Est autem dicitus elegus ἀπὸ τοῦ ἔλεου, id est misericordia: factus est enim ad compassionem de mortuo concitandam.** Ovidius in elegia de Tibulli interitu: “Flebilis

indignos elegia solve capillos, / Ah nimis ex vero nunc tibi nomen erit”. Hoc enim versiculo maiores primo de hominibus iam defunctis vita, querimonias, mox et in amoribus aestus ediderunt. Horatius Flaccus in poetica: “Versibus impariter iunctis querimonia primum, / Post etiam est inclusa voti sententia compos”. Sive dictus est elegus ab ἔλεον λέγειν, vel a voce lamentantium super funere ἔ, ἔ, quod instituisse Midam Gorgii Lydis imperantem ferunt, dum celebraret matri parentalia: sive ab ἄλῦειν, hoc est desipiscere prisca Graecorum lingua. Namque auctorem huius Theodem Naxium sive Erethrieum tradiderunt, dum per insaniam vociferatur. Sive ab εὐλογεῖν, hoc est a laudandis mortuis: fiebant enim illorum laudationes versu alterna vice posito: fuit et carminis genus lugubre naenia nomine, quod mortuis etiam tibia accinebatur: quod quidam Latinum, quidam Graecum esse voluerunt, id nunc epitaphium vocari dixit Acron secundo carminum commentario. Inventum autem fuisse a Simonide scribitur poeta lyrico ex Cea insula oriundo: Quamobrem Catullus ad Egnatium Celtiberum ait: “Paulum quidlibet allocutionis / Maestius lacrymis Simonideis”. Sed epitaphion est elogium illud quod in sepulchris marmoreis seu lapideis incisum videmus. Fit enim, ut dixit Servius in Bucolicis completa sepulture, ut “Daphnis ego in silvis ””. Sed naeniam et epicedium esse idem ferme existimo. Utrunque enim dicebatur cadaveri priusquam tumulo mandaretur, quorum alterum nuncupatur νήπιον et νηΐαν, ultimum et extremum cum lamentatione, alterum vero μονωδία, id est canticum. Stadius Silvarum II: “Vulnus, ut scis, epicedio prosecutus sum adeo festinanter”. Ab elego deducitur elegidium per diminutionem, quod elegiacas compositiones signat, ut Persius: “--- non si qua elegidia crudi. Dictarunt proceres ””, ab eodem quoque descendit elegia quae miseria dicitur, qua veluti iam Latina, L. Apuleius in primo de magia usus est, cuius nulla carmina extant nisi amoris elegia. Haec vario accentu apud nostros profertur: nam Ovidius

- rationem Latinitatis secutus primam et secundam produxit, accentum locans in antepenultima, unde in primo de remedio: “Blanda pharetratos elegia cantet amores” et in III, de sine titulo: “Venit odoratos elegia nexa capillos.” Statius autem Papinius libro Silvarum I Graecos imitatus primam et alteram pariter corripiens in penultima observavit accentum: “Quas inter vultu petulans elegia propinquat.” Nec aliter Persius dixit: “Ebria veratro, non si qua elegidia crudi”. Quis vero fuerit certus elegorum invent
- Tib. 1.1.1-2: ἔλεον λέγειν** ...Horatius Flaccus in poetica: “Versibus impariter iunctis querimonia primum, / Post etiam est inclusa voti sententia compos”. Sive dictus est elegus ab ἔλεον λέγειν...
- Tib. 1.1.1-2: ἔ, ἔ** ...vel a voce lamentantium super funere ἔ, ἔ, quod instituisse Midam Gorgii Lydis imperantem ferunt...
- Tib. 1.1.1-2: ἀλύειν** ...quod instituisse Midam Gorgii Lydis imperantem ferunt, dum celebraret matri parentalia: sive ab ἀλύειν, hoc est desipiscere prisca Graecorum lingua.
- Tib. 1.1.1-2: εὐλογεῖν** ...Sive ab εὐλογεῖν, hoc est a laudandis mortuis: fiebant enim illorum laudationes versu alterna vice posito...
- Tib. 1.1.1-2: νήνιτον...νηνίαν** ...Utrunque enim dicebatur cadaveri priusquam tumulo mandaretur, quorum alterum nuncupatur νήνιτον et νηνίαν, ultimum et extremum cum lamentatione...
- Tib. 1.1.1-2: μονωδία** ...alterum vero μονωδία, id est canticum.
- Tib. 1.1.1-2: δηλοῦν** ...Nam δηλοῦν est apparere, unde Delia quasi inter pulchras eminens.
- Tib. 1.1.1: πλοῦτος** ...divitias autem pretiosam facultatem, quas a Dite qui Graece πλοῦτος dicitur deductas arbitror.
- Tib. 1.1.4: καλέω** Sonitus tubarum pugnam indicantium, quos cum omnes fere cives expavescant, avarus tamen dives imprimis exhorret. Classica tubae sunt, et earum signum in bello a καλέω voco...
- Tib. 1.1.15: Δημήτηρ** Apostrophe est ad Cererem frumentorum deam, quae teste Tullio libro de natura deorum II dicta est quasi Geres a gerendis frugibus. Hanc Graeci Δημήτηρ vocant.
- Tib. 1.1.28: ἀπὸ τοῦ ῥεῖν** Rivus est locus per longitudinem depressus,

	aquae currentis quasi alveus ἀπὸ τοῦ ῥεῖν, id est fluere, dictus.
Tib. 1.1.33: φόρ	...vel a fraudando sive auferendo, vel a Graeco; φόρ enim vocant Graeci...
Tib. 1.1.61: ἀπὸ τοῦ λίνειν	Polinctores esse eos, qui unguunt ἀπὸ τοῦ λίνειν, id est ungere.
Tib. 1.2.41: Αφροδίτην	Ex quo facto Macrobius Saturnalium primo Αφροδίτην appellatam dixit.
Tib. 1.3.23: Ἴσον	Ἴσον enim Graece, Latine aequale dicitur, unde iustitia oritur.
Tib. 1.3.58: νήσοις μακάρων	τῶν Sedes piorum sunt Elysii: quos alii (ut Strabo scribit secundum Homerum) in Tartessiaca regione Hispaniae esse voluerunt; quidam fortunatas esse insulas, quas Homerus, idem νήσοις τῶν μακάρων vocat.
Tib. 1.3.71: τὸ κρέας	Canis quem poetae fingunt inferorum aditum custodire triceps est, et a voracitate Cerberum nominatum constat: τὸ κρέας enim caro...
Tib. 1.3.71: βόρος	...βόρος vorans interpretatur. Mortuorum namque cadaveribus pascitur.
Tib. 1.4.25: δύκτυα	Diana dicta est Dictyna a fulgore luminis, quo noctu omnia ostendat: vel a retibus quae δύκτυα vocant.
Tib. 1.4.45: οἴνοπα πόντον	Epithetum mari imponitur specie aquarum et accidenti, ut Homerus vocat οἴνοπα πόντον, id est vinosum mare.
Tib. 1.4.62: ἀπὸ τοῦ μύειν	...Musae vero ἀπὸ τοῦ μύειν dictae sunt: quod Latine honesta bonaque doctrina instituere signat...
Tib. 1.4.63: κείρω	...quae Graece Ciris vocatur: adepta nomen a dempto patris capillo, ut ait Ovidius; namque κείρω tondeo...
Tib. 1.4.63: ἀπὸ τῆς ληστείας	...De Nisi capillo ubique a poetis insertum est: ipse enim Halietus est, et Smerilium vocamus: namque ἀπὸ τῆς ληστείας praeda, Halietus dictus est...
Tib. 1.4.76: τέχνην	Astutia quam τέχνην Graeci vocant, et eo quasi iam Romano Terentius Latinissimus uti

Πίνακας 1β. Ετυμολογικά σχόλια προερχόμενα από λατινικούς όρους

Tib. 1.3.34: <i>Menstrua thura.</i>	A mense fit menstruus, mensurnus, et menstrualis. Lucanus libro V: “Menstruus in fastos distinguit saecula consul”. Cicero I Rhetoricae: “Pars quaedam aeternitatis cum
--	---

alicuius anni mensurni, diurni, nocturni, vespertini certa significatione”. Plautus in Captivis: “Quibus solebam menstruatis epulas ante adispicere”. Menstruum vero substantivum significat mulierum profluvium, de quo Solinus et Plinius admiranda dixerunt.

Tib. 1.3.42: *Frenos ore momordit equus.* Frenum dicitur a frangendo: frangit enim equorum ora: et (teste Festo) ora apud antiquos dicebatur quae ora equorum coercet: ut aurea quae ad aures religabatur: a quo aureax idest, auriga. Frenum in singulari genere efferimus neutro: in plurali vero frenos et frena legimus. Nec aliter ait momordit, quam Virgilius: “Stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit”.

2. Ερμηνευτικά σχόλια

Μια άλλη τεχνική που χρησιμοποιεί αρκετά ο Cillenio για να προσεγγίσει το κείμενο είναι αυτή των ερμηνευτικών σχολίων, προκειμένου να ερμηνεύσει καλύτερα το περιεχόμενο και το νόημα του αποσπάσματος. Συγκεκριμένα, στο 1.1.28 αναφέρονται τα ρυάκια και η δροσιά που έχει κατά τους καλοκαιρινούς μήνες χάρη σε αυτά. Επιπλέον, στο 1.3.68 παραθέτονται δύο πιθανές ερμηνείες για τη φράση *Flumina nigra*, που είτε αναφέρεται στην ποιότητα του νερού, δηλαδή αν τα νερά είναι σκούρα, είτε περιγράφει την σκοτεινή οπτική εμφάνιση των ποταμών λόγω ομίχλης.

Πίνακας 2

Tib. 1.1.1: *Alius congerat divitias.* Quivis a me alter rem pro arbitrio paret, et est dictum cum nausea stomachantis: divitias autem pretiosam facultatem, quas a Dite qui Graece πλοῦτος dicitur deductas arbitror. “Is enim terra est”, ut in deorum natura Cicero commemorat, “in qua omnia ab ea ipsa orta recidunt, est dives, qui ut deus nihil indiget”. “A divo”, ut Varro ait, “dis, ditior, ditissimus fit”. Dives autem divitior tantum Calphurnius in egloga Iolae et Lycidae: “Sum quoque divitior, certaverit ille, tot haedos / Pascere ---.” Martialis ad Carinum: “Croeso divitior licet fuissem”.

Tib. 1.1.1: *Fulvo auro.* Aut divitias auri fulvi, id est pretiosorum congeriem. Figura est quam epitheton Graeci, nos Latini adiectum possumus dicere. Fit enim quoties nomini suum adiectivum damus. Graeci

duo etiam epitheta in oratione connectunt, quod propemodum apud Latinos vitiosum est.

Tib. 1.1.2: *Et teneat culti iugera magna soli.* Vis est in verbo culti. Quamvis enim quispiam

multorum praediorum esset dominus, ea tamen nisi magnifice culta possederit, rem plane habet ab uno quoque magni animi viro negligendam. Iugerum est terrae spatium quod in uno die duobus bodus arari potest, de cuius mensura alia alii scripserunt, ut Cato Priscus et L. Columella libro VI et Plinius noster in naturalis historiae XVIII.

Tib. 1.1.3: *Vicino hoste.*

Aut hostibus patriae bellum inferentibus, qui agros depopulantes creberrimis incursionibus rura diruunt, aut vicino hoste scilicet existente. Vicini quidem alter alterius rebus invident. Cui vero multa sunt, multum quoque invigilat, ne furto rem perdat.

Tib. 1.1.7: *Ipse seram teneras maturo tempore vites.* Quae facturus est narrat, posteaquam ea sibi quae optat contigerint. Agricolationem se exercitaturum affirmat, cuius tenor maiores nostros mira suavitate detinuit. Cui Maro quoque se operam impartiri dixit, si Musae quandoque defecissent.

Tib. 1.1.9: *Acervos frugum.*

Copiam rerum utensilium frugis appellatione nostri auctores iuris consultorum vanam prope reiicientes opinionem voluerunt intelligi, non solum quod ex frumentis et leguminibus est, verum etiam quod ex vitibus et arboribus omnifariam capitur.

Tib. 1.1.11: *Nam veneror.*

Quod bene sperare debeat, arguit a sua in deos religione.

Tib. 1.1.43: *Parva seges satis est.* Dubium est utrum segetem pro frumentis posuerit, an intelligat modicum agri satis. Seges enim, ut Varro primo rerum rusticarum docet, est quod aratum est, sed nondum satum.

Tib. 1.1.63: *Non tua sunt duro praecordia ferro.* Ratio est ab humanitate Deliae sumpta atque facilitate. Huiusmodi verba ab iratis amantibus obiiciuntur apud auctores. Silex vero est lapis obdurus, cuius genus tam masculinum quam foemininum profertur.

Tib. 1.1.67: *Tu manes ne laede meos.* Legum sententiam sequuntur ex XII tabulis, in quibus, teste Cicerone in libro de legibus scriptum erat: "Mulieres genas ne radunto, neve lesam funeris ergo habento". Quod veteres interpretes Sextus Helius et L. Attilius non satis

intellexerunt, sed suspicati sunt vestimenti aliquod genus funere. Laelius antem lesu quasi lugubrem amicam destere suum cadaver, sed ita ne se ipsa laniet: in quo poetae facile et elegans ingenium deprehenditur. At Propertius se asperiores in amoribus Patho ostendit, aliter comprecatus de domina post suum obitum inquires: “Tu vero nudum pectus lacerata sequeris”. Dicit autem umbram sui funeris afflictari posse, si se amica deformaret.

Tib. 1.1.71: *Nec amare decebit.* Nihil est Ciceronis testimonio turpius sene libidinoso. Nam quod in iuventa decuit, iam modo crimen habet.

Tib. 1.1.78: *Despiciamque famem.* Quia composito frugum acervo tranquille vitam aget.

Tib. 1.2.2: *Occupet ut fessi lumina victa sopor.* Fessi dixit propter amoris insaniam. Catullus ad Lucinum: “Sed defessa labore membra postquam semimortua lectulo iacebant”: Huic labori remedium est optimi vini ingurgitatio.

Propertius eodem: “Tu modo servitio vacuum me siste superbo, / Atque hoc sollicitum vince sopore caput”, physice nanque loquitur. Vinum enim cum ratione sumptum Venerem accendit, et amoris curas renovat: ubi vero immoderate receptum est, omnes evanescunt aegritudines animi: quod Ovidius, quem nihil latuit, non ignoravit, in fine secundi de remedio inquires: “Vina parant animos Veneri, nisi plurima sumas, / Ut stupeant multo corda sepulta mero”. Et subdit: “Aut nulla ebrietas aut tanta sit, ut tibi curas / Eripiat: si qua est inter utrunque nocet”.

Tib. 1.2.7: *Ianua difficilis.* Imprecatio est in ianuam per phantasiam poeticam. Malum enim rei inanimatae tanquam affectum habenti optat, quod statim in se ferri deprecatur, si ipsa placida suffragetur iter ad amicam. Hoc fit ex amoris vehementia ut scilicet ostio clauso male loquatur, et eidem aperto bene. Sic Plautinus Phedromus in Curculione: “Valuistin’ ostium oculoissimum”.

Tib. 1.2.10: *Nec furtim verso cardine aperta sones.* Idem Phedromus Plautinus: “Bellissimum Hercle vidi et taciturnissimum: Nunquam ullum verbum mutit: cum aperitur tacet: cumque illa noctu clanculum ad me exit tacet”.

Tib. 1.2.16: *Fortes adiuvat ipsa Venus.* Ita Ovidius de Thysbes animo puellari inquit: “Audacem faciebat amor”.

- Tib. 1.2.21: Nutu.** Arrisione oculorum.
- Tib. 1.2.24: Surgere nocte timor.** qui vere amat omnia intrepide persequitur, et audet intrepide. Phedromus Plautinus: “Quo Venus Cupidoque imperat, suadetque amor, / Si media nox est sive est prima vespera, / Si status conductus cum hoste intercedit dies: / Tamen est eundem quo imperant, ingratiis”.
- Tib. 1.2.29-30: Quiquis amore tenetur, eat tutusque sacerque qualibet: insidias non timuisse decet.** Sic Propertius elegiarum III: “Nec tamen est quisquam sacros qui laedat amantes: / Scironis media sic licet ire via. / Quisquis amator erit, Scythicis licet ambulet oris: / Nemo adeo, ut noceat, barbarus esse volet”.
- Tib. 1.2.40: Si meminisse neget.** Si ab eo quispiam hoc forsitan requisierit.
- Tib. 1.2.45: Vidi.** Argumentum est a sui ipsius praesentia, quod superius dictum sit certissimum.
- Tib. 1.2.61: Quid credam.** Tacitae obiectionis responsio est, et a simili superioris dicti probatio.
- Tib. 1.2.79: Nam neque tum pluviae.** Tangit ea quae somnum provocant: pluviae namque sua humiditate capitis ventriculos opprimunt, et causatur dormitio.
- Tib. 1.2.81: Magnae Veneris.** Amatorum respectu magnae, quibus Venus ipsa praesidet.
- Tib. 1.2.99-100: Semper tibi dedita servit Mens mea.** Putarunt antiqui et bona et mala ex qualitate numinis amatorii provenire. Idcirco senex Stalino in Casina Plauti ratiocinatur: “Aut quid ego unquam erga Venerem inique fecerim? / Cui sic tot amanti mihi obviam eveniant mora?”
- Tib. 1.3.4: Nigra** Quia deformis esse dicitur, quod hominem nigrum facit: unde subdit: “Abstineas mors atra precor”.
- Tib. 1.3.6: In maestos sinus.** Pro ipsa moesta colligat gremio. Lucanus: “Trepida vestes implere favilla”.
- Tib. 1.3.15: Cum iam mandata dedissem.** Consuetudinem amantium notat: quae longinquius abituri mandant vicissim: eaque sunt amoris mutui argumentum et de reditu discedentis solatium, non minus quam remanentis expectatione. Sappho ad Phaonem: “Non mandata dedi: neque enim mandata dedissem / Ulla: nisi ut nolles immemor esse mei”.
- Tib. 1.3.16: Anxius quaerebam moras.** In hoc vim sui amoris explicat.
- Tib. 1.3.25-26: Pureque lavari Te memini.** Hoc addit, quia Delia Isidi sacrum facere potuisset, sed non pure, hoc est a sordibus defaecata. Nam casta superis placent, ut inferius

- habetur. Quare dixit Martialis in epistola ad Domitianum: “Meminerit”, inquit, “non nisi religiosa purificatione lustratum accedere ad templa debere”.
- Tib. 1.3.32: *Turba Pharia.*** Ideo turba, quia semiviri sunt Isidis sacerdotes, ut Iuvenalis: “Qui grege lanigero circumdatus ut grege calvo”.
- Tib. 1.3.45: *Ipsae mella dabant quercus.*** Rerum omnium copiam ostendit fuisse Saturni tempestate. Sic Ovidius: “Flavaque de viridi stillabant ilice mella”. Et Vergilius: “Et durae quercus sudabunt roscida mella”.
- Tib. 1.3.67: *Nocte profunda.*** Maximis et perpetuis tenebris, quemadmodum Virgilius late pertractat.
- Tib. 1.3.68: *Flumina nigra.*** Aut qualitate aquarum, aut caliginosa opacitate obsita.
- Tib. 1.3.80: *In cava dolia.*** Seu urnas perforatas, ut in Medea dixit Tragicus, seu dolia sine fundo, ut Horatius carminum III: “Virginum poenas et inane lymphae / Dolium fundo pereuntis imo”, seu utrumque. Namque aquam, ut dolia sibi impleant, haurire urnis fingunt, quod argute Propertius complectens ait libro Elegiarum II: “Dolia virgineis idem ille repleverit urnis”.
- Tib. 1.4.2: *Soles.*** Soles dicimus aestuosos dies et solarium radiorum fervores: nam et soles et solibus pro Sole non uno, saepe legimus. Priapus autem stare sub divo consuevit coleis apertis: ut in Priapeis ad plenum tractatur.
- Tib. 1.4.3-4: *Certe non tibi.*** Ratio est cur eum pueri observent: et est sumpta a turpitudinis obscoenitate, et invenusto corporis habitu.
- Tib. 1.4.24: *Ineptus amor.*** Incautum amantem intelligit: ponens amor pro amatore: ut Virgilius Venus pro amica: “Parta meae Veneri sunt munera”.
- Tib. 1.4.28: *Non segnis.*** Liptote est: Nam Ovidius inquit: “--- Fugit irreparabile tempus: / Et celer admissis subditur annus equis”.
- Tib. 1.4.32: *Missus prior.*** Ergo victoriam adeptus; per id enim quod praecessit, quod postea subsecutum est intelligimus. Senior a iuventa: inclinatio ad senium.
- Tib. 1.4.34: *Stultos dies.*** Quos ipse dum non intelligit, quoad licuit, stultus fuit.
- Tib. 1.4.69: *Tercentenas urbes.*** initus numerus pro infinito. Sane sciendum tercentos dici et trecentos, quod ex poeticae

ignorantia Laurentius Valla *Elegantiarum* III negat. Catullus ad Furium et Aurelium comites: “Quos simul complexa tenet trecentos”. Horatius: “Mille patens in fronte trecentos cippus in agros”.

3. Πραγματολογικά σχόλια

Μέσω των πραγματολογικών σχολίων μας δίνονται πληροφορίες και περιγραφές του τόπου, ώστε να κατανοήσουμε καλύτερα όσα αναφέρονται στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, τα ήθη και έθιμά τους, ακόμα και για τις ασχολίες τους και τα βιώματά τους. Επιπλέον, πληροφορούμαστε για γεγονότα και καταστάσεις που επηρέασαν ίσως τον Τίβουλλο κατά τη σύνθεση των στίχων. Για παράδειγμα, στο 1.1.10 μας παρέχονται πληροφορίες για την πρακτική της αμπελουργίας με τη χρήση των λέξεων *lacus* και *torculum*. Επιπλέον, στο χωρίο 1.3.24 αναφέρεται ένα είδους μουσικού οργάνου το *sistra*, το οποίο χρησιμοποιούσαν σε θρησκευτικές τελετουργίες της Αιγύπτου.

Πίνακας 3

Tib. 1.1.10: <i>Pleno lacu.</i>	Abundantiam ostendit dicendo pleno. Lacus est vas ad excipienda vina de torculo defluentia. Lucius Columella et Palladius Rutilius et ante hos ambos Cato Priscus scripsit. Illud sciendum a veteribus dici torculum, torcular, et torcularium pro aedificio vinario quo vua torquetur.
Tib.1.1.12: <i>In trivio.</i>	Trivia et quadrvia erant rusticorum sacris attributa. Illic enim et oves caedebantur et sarta appendebantur. Et pro loco frequenti quo antiqui convenire soliti sunt posita inveniuntur ab auctoribus. Catullus: “Omnibus ut triviis vulgetur fabula passim”. Iuvenalis: “Nonne libet medio ceras implere capaces / Quadrvio---”.
Tib. 1.1.14: <i>Libatum.</i>	Diis oblatum in sacro pro primitiis, ut ipsi a frugibus mala avertant.
Tib.1.1.20: <i>Lares.</i>	Dii sunt qui ad urbis commoda vigilare dicuntur inter compita, eosdemque coronarum honore celebrari. Ovidius libro <i>Fastorum</i> ultimo: “Lucifero subeunte Lares delubra tulerunt, / Hic ubi sit clara multa corona manu”. Sunt et Lares agrorum dii apud rusticos, de quibus hic legitur: eorum originem poeta ingeniosissimus libro <i>Fastorum</i> II pertractavit. Iuppiter enim cum

impotenti Iturnae amore deperiret, rem nymphis Tyberis accolentibus exponit, quibus ad opem sibi ferendam expeditis, interminatus est iram suam, si de dolo capto Iturnam ex eis quaequam commonefaceret. Lara Almonis fluminis nympa, et Iunoni furtum Iovis aperire et Iturnam insidias iam paratas docere ausa est, cui Larae Iuppiter in procacitatis, et immodesti sermonis supplicium linguam indignatus eripuit, Mercurioque ad infernas sedes et silentii loca deducendam tradidit. Sed inter eundem dux placidus formositate nympae correptus eam vi compressit, quae geminos (qui Lares vocantur) filios sustulit, urbis et agri custodes.

Tib. 1.1.28: *Ad rivos* In ripis fonticuloru aestivali tempore delectabilis captatur refrigeratio, si praecipue locum frondosae opacant arbusculae. Virgilius: “--- hic inter flumina nota / Et fontes sacros frigus captabis opacum”. Rivus est locus per longitudinem depressus, aquae currentis quasi alveus ἀπὸ τοῦ ῥεῖν, id est fluere, dictus.

Tib. 1.1.30: *Aut stimulo tardos* Rusticorum morem exprimit, qui verbis et stimulo boves increpant lente curriculum pertrahentes. Stimulus est fustis acutae cuspidis, quem bobus rustici suppungentes inurunt.

Tib 1.1.35: *Hic ego* Mos ab antiquis habitus est singulis ***pastoremque meum lustrare*** quibuscunque annis purificare pecus et pastores, antequam rem annuam Pali facerent. Quam rem Ovidius libro Fastorum IIII ponit. Quippe de Vestali templo culmen durioris falae ac modicum ex vitullina favilla suffimenque accipiebant. Est autem suffimen sanguis equinus. Deinde cum ex coronis et frondosis virgultis ovilia praetexissent, lustrabant sub crepusculum pecus saturatum, quo tempore celeberrimi igniculi ex puro sulfure fiebant, pecusque inter fumantia tuguriola ut balaret necesse erat ad sacrae rei perfectionem. Pali tandem libam miliaceam, quam iuxta fiscella milio plena subsequebatur, deportabant: itaque posita dape numini supplicare se arbitrati sunt.

Tib. 1.1.36: *Spargere lacte* Pales est pastorum dea, cuius diem sacrum vocant Palilia, vel Perilia pro Paliria, L. Litera transposita. Hic dies natalis est urbis Romae a pastoribus conditae: ut Eusebius scribit libro

temporum, et Propertius elegiarum IIII testatur dicens: “Urbi festus erat, dixere Palilia patres, / Hic primus coepit moenibus esse dies”. Genus sacrificii erat, ut accensis stramentitiis fascibus ignem saltu transilirent, posteaque lac biberent, qui fructus pecoris est. Spargere ergo lacte Palem, hoc est, in Palis honorem fundere. Ovidius: “--- et tepido lacte precate Palem”.

Tib. 1.1.61: *Flebis et arsuro positum me, Delia, lecto.* Antiquissimum sepulturae genus fuit corpus terra humare, tanquam operimento matris obducere: quemadmodum de Cyro apud Xenophontem legitur. Sed Cicero scribit in eo libro quem de legibus composuit, quod Cornelius Romae primus e patritiis igni cremare voluit.

Tib. 1.1.61: *Lecto.* Lectus et capulus et feretrum dicitur. Sic Propertius libro elegiarum II: “Nec mihi tunc fulcro lectus sternatur eburno. / Nec sit in Attalico mors mea nixa toro”.

Sed sciendum funerarios dici vespilones, qui baiulant cadavera ad sepulturam. Polinctores esse eos, qui unguunt ἀπὸ τοῦ λίβεϊν, id est ungere. Bustuarios qui perurunt, et hi vocantur etiam tum ab historicis, tum a poetis, ustores. Catullus: “Ab semiraso tonderetur ustore”, sed horum omnium ars quamvis eorumdem omnium idem sit officium Libitina appellatur a Valerio Maximo dicente libro memorabilium IIII: “Qui tunc Libitinam exercebant”.

Tib. 1.2.28: *Aut rapta praemia veste petat.* Circitores, hoc est urbis custodes, quem noctu invenerint sine facibus: aut in carcerem detrudunt, aut arrepto palliolo praemium expostulant

Tib. 1.2.64: *Hostia pulla.* Rationem sacrorum diligenter servat. Inferis enim victimas nigri villi vetetes immolaverunt. Horatius libro sermonum I: “Pullam divellere mordicus agnam coeperunt”.

Tib. 1.3.6: *Quae legat in moestos ossa perusta sinus.* Tangit antiquum morem: defuncti enim cineres qui ex genere proximior aderat, colligebat. Quod secutus Propertius elegiarum secundo ait, de Briseide: “Maximaque in parva sustulit ossa manu. / Cum tibi nec Peleus aderat, nec caerulea mater / Scyria, nec viduo Deidamia viro”.

Tib. 1.3.7: *Assyrios odores.* Amomum et balsamum et cetera huiusmodi aromata, qualia thus, costum, quae rogo super in

fundere vetustas consuevit. Lucanus libro VIII: “Non pretiosa petit cumulado thure sepulchra / Pompeius, fortuna, tuus, non pinguis ad astra / Ut ferat e membris Eoos fumus odores”.¹ Odores ergo Assyrios, id est, diversas unguentorum et odoramentorum species, ut Propertius: “Desit odoratis ordo mihi lancibus”. Assyria regio est in Asia maiore, quam Porphyrius et Acron in suo quisque commentario super Horatii carminum II dictam voluit prius Syriam, posteaque una addita syllaba vocitatum Assyriam. Cleodemus qui Malchas quoque dicitur, aliter sentit: scribit enim multos Abraamo fuisse filios, et ex his tres nominat Afer, Assyn et Afram et Assyriam ab Assy denominatam contendit; ab Afer et Afram, urbem Afram et regionem Africam appellatam.

Tib. 1.3.11: *Illa sacras pueri* Genus fuit sortilegii per talorum iactum. Nam secundum eorum numerum rei eventum praemonebant. Iuvenalis libro II: “Et sortes ducet ---”.

Tib. 1.3.20: *Pedem offensum in porta.* Id est, in limine portae. Antiquitas enim tam ingredientium quam egredientium pedes in limine observavit. Nam si quid offendissent Ianum et Vestam iratos putabant: quare dixit Lucanus libro I: “Nec limine quisquam haesit”, quasi et patriae et deorum neglecta cum exitio pietate.

Tib. 1.3.24: *Sistra repulsa manu.* Sistrum est tubae genus Aegyptiacae, cuius sonitus in sacris Isidis memoriam Osyris mariti significabat.

Tib. 1.3.26: *Et puro secubuisse toro* Qui sacrificaturi erant prisco tempore se a coitu temperabant nocte praecedenti. Unde inferius legitur: “--- discedat ab aris / Cui tulit hesterna gaudia nocte Venus”. Ovidius libro Fastorum I: “Sic epulis functi, sic dant sua corpora somno: / Et positus iuxta secubere toris. / Causa, repertori vitis pia sacra parabant, / Quae facerent pure, cum foret orta dies”. Eadem sacra Isidi quamvis meretrici fiebant, quae Propertius graviter tulit ob a se puellam seiunctam. Inquit enim: “Quae dea tam cupidos toties divisit amantes, / Quaecumque illa fuit semper avara fuit”, et subdit: “Quidve tibi prodest viduas dormire puellas, crede mihi, cornua rursus

erunt”. Et Ovidius in elegia praedicta ad hanc eandem sententiam ait: “Quid nos sacra iuvant: quid nos Aegyptia prosunt / Sistra? Quid in vacuo secubuisse toro?”

Tib. 1.3.27-28: *Nam posse mederi picta docet templis multa tabella tuis.* Ab indiciis frequentissimarum tabularum arguit Isidem posse auxilium ferre aegrotanti. Mederi autem dixit pro sanari: huic Deae aegrotantes liberati mala valetudine, et evasi naufragio tabellas suspendebant. Iuvenalis: “Et quam votiva testantur fana tabella / Plurima, Pictores quis nescit ab Iside pasci?”

Tib. 1.3.30: *Tecta lino.*

Ideo lino potius cooperta quam aliqua alia re, quod ab Osyride marito inventum constat: quare Lucanus facti ignarus ait Protectum. Lino enim dictum est pro lini velamento, qui mos est Aegyptiorum: lino namque usi sunt ad rem divinam, ut in Apologiae primo docet Apuleius. Quoniam seges eius est mundissima, et inter optimas fruges ex terra ortas non modo indutui et amictui est aptissima, sed opertui quoque ab Aegyptiis ipsis in sacris usurpata: Sed dum tecta dicit, morem sacrificulorum antiquissimum tangit, qui se pannis operiebant. Iuvenalis: “Stetit ante aram, nec turpe putavit / Pro cythara velare caput”. Plautus in Curculione: “Quis est hic qui adoperto capite Aesculapium salutat”. Hoc propterea constitutum est, ne quid inter rogandum supplicis mentem turbaret. Quare Q. Curtius libro I ait: “Ille in candida veste verbenas manu proferens, capite velato praeibat”, et Helenus Virgilianus Aeneam caput velare iussit.

Tib. 1.3.81: *Puella.*

Ancilla qua cum domina lanas trahat, et mulierum pudicarum officium induit, quae lanificio se exercent, ut libidinis appetitum ab se procul abigant, ut Ovidius qui libro Fastorum II castissimam Lucretiae vitam conatus ostendere, inquit: “--- nebat: / Ante torum calathi lanaque mollis erat. / Lumen ad exiguum famulae data pensa trahebant”.

Tib. 1.4.32: *Eleo carcere.*

Elis civitas est Arcadiae, ubi annua equorum currentium spectacula fiebant in honorem Iovis Olympii.

4. Σημασιολογικά σχόλια

Τα σημασιολογικά σχόλια αναφέρονται στην ανάλυση της σημασίας των λέξεων και των υποκείμενων θεμάτων που περιέχονται σε ένα κείμενο. Στην ποίηση ένα σημασιολογικό σχόλιο μπορεί να επικεντρωθεί στην ανάλυση των μεταφορικών ή συμβολικών σημάνσεων που περιέχονται σε στίχους, καθώς και στην ερμηνεία ιδεών και συναισθημάτων. Επιπρόσθετα, στην κατηγορία αυτή εντάσσονται σχόλια, τα οποία παραθέτουν συνώνυμα ή επεξηγούν όρους, κάτι το οποίο παρατηρείται σε αρκετά σημεία. Ειδικότερα, στο 1.2.22 παρέχεται η σημασία της λέξης *notis*, δηλαδή «σημάδια», που την αντιστοιχεί με τη λέξη *signis*.

Πίνακας 4

Tib. 1.1.1: <i>Congerat.</i>	Coacervet, accumulēt: est congerere, coadunare, unde Homerus Mantuanus, Quo congersere palumbes, ait, pro nidificavere, ad palumborum in struendo nidum naturam respiciens.
Tib. 1.1.5: <i>Traducat vitae inertī.</i>	Antiptosis est, et vitam vocat ignavam, quae privata est et publicae administrationis immunis. Nam ut Marcus Varro libro rerum rusticarum III scribit, “qui olim colebant Terram quae Mater et Ceres dicitur, piam et utilem vitam agere crediti sunt, et hi soli reliquias esse ex stirpe Saturni regis”. Quapropter poeta lepidus per totum hoc suum opus mirum in modum et quam saepissime laudat Saturni saeculum.
Tib. 1.1.47: <i>Aut gelidas hibernus aquas cum fuderit Auster.</i>	<i>Auster</i> ventus est meridionalis, cuius adventus pluviam inducit. <i>Aquae</i> autem cum suapte natura frigidae sint, hyemis tamen tempore magis in se frigiditatis habent.
Tib. 1.1.56: <i>Ianitor.</i>	Id est custos puellae quam diligit. Ianitores sunt proprie quibus ex famulatio ianuae custodia commissa est, ne quis domum temere subeat, id est ostiarii. Sed custodem dixit pro se amante, qui tanto amoris peruratur incendio, ut noctu proiectus ante amicae ostiolum dormiat.
Tib. 1.1.58: <i>Segnis inersque vocer.</i>	Insulsus et piger dicar. <i>Segnis</i> ad animi desidiam, <i>iners</i> ad corporis ignaviam refertur.
Tib. 1.1.66: <i>Lumina sicca.</i>	Lacrimis carentia. Lucanus: “--- qui sicco lumine campos / Viderit. Aemathios ---”.
Tib. 1.2.22: <i>Notis.</i>	<i>Signis</i> . Ovidius I de arte: “Nec mihi per nutus accipienda nota est”.
Tib. 1.2.94: <i>Fingere.</i>	Ornare, disponere.
Tib. 1.3.11: <i>Sustulit.</i>	Elevavit; de urna enim tollebantur, in quam

	sortes ipsae dimittebantur. Horatius libro sermonum primo: “Quot puero cecinit divina mota anus urna”.
Tib. 1.3.13: <i>Dabant reditus.</i>	Spondebant reversionem.
Tib. 1.4.23: <i>Gratia.</i>	Benignitas. Gratia praeter hoc significat amorem et causam seu respectum.
Tib. 1.4.23: <i>Valere.</i>	Firmum et ratum esse.
Tib. 1.4.28: <i>Non segnis.</i>	Liptote est: Nam Ovidius inquit: “--- Fugit irreparabile tempus: / Et celer admissis subditur annus equis”.
Tib. 1.4.30: <i>Formosas comas.</i>	Frondes bicolores.
Tib. 1.4.57: <i>Tractant.</i>	Exercent: et est dolentis locutio.

5. Μυθολογικά σχόλια

Τα μυθολογικά σχόλια έχουν ως στόχο να εμπλουτίσουν τόσο τον σχολιασμό του Cillenio όσο και τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις που ο ίδιος επιδιώκει στα κείμενά του. Με τις μυθολογικές αναφορές του σε θεούς, τόπους λατρείες και διάφορες τελετουργίες που γίνονταν, καταφέρνει να τα ενσωματώσει στα κείμενά του ως παραδείγματα για καλύτερη κατανόηση. Συγκεκριμένα, στο 1.2.41 αναφέρεται η θεά Αφροδίτη, ενώ στο 1.3.35 παρέχονται πληροφορίες για την εποχή του Κρόνου, όπου επικρατούσε ευημερία και ειρήνη και στο 1.4.61 γίνεται νύξη για τις Μούσες, προστάτιδες των τεχνών.

Πίνακας 5

Tib. 1.1.15-16: <i>Corona spicea.</i>	Sertum ex spicis quod illi datur ut arva frugiferent. Virgilius in Priapeis: “Magnaque foecundis cum messibus area desit, / In cereris crines una corona datur”. Nam poetae secuti veterum opinionem Theologorum, qui Cererem Tellurem interpretati sunt, finxerunt deam ipsam corolla frumentitia comas devincire. Ovidius Fastorum IV: “Imposuitque suae spicea sarta comae”.
Tib. 1.1.18: <i>Terreat ut saeva falce Priapus aves.</i>	In dextra Priapus falcem habuisse fingitur, cuius motu aves et furunculos perterrefaceret. Moderatus Columella libro X: “Inguinibus puero praedoni falce minetur”, et Horatius: “--- nam fures dextra coerces”. Sed Martialis ait: “Tu qui pene viros terres, et falce cinaedos”. Ovidius vero Metamorphoseon XIV: “Quique deus fures vel falce vel inguine terret”.
Tib.1.1.20: <i>Lares.</i>	Dii sunt qui ad urbis commoda vigilare dicuntur

inter compita, eosdemque coronarum honore celebrari. Ovidius libro Fastorum ultimo: “Lucifero subeunte Lares delubra tulerunt, / Hic ubi sit clara multa corona manu”. Sunt et Lares agrorum dii apud rusticos, de quibus hic legitur: eorum originem poeta ingeniosissimus libro Fastorum II pertractavit. Iuppiter enim cum impotenti Iuturnae amore deperiret, rem nymphis Tyberis accolentibus exponit, quibus ad opem sibi ferendam expeditis, interminatus est iram suam, si de dolo capto Iuturnam ex eis quaepiam commonefaceret. Lara Almonis fluminis nympa, et Iunoni furtum Iovis aperire et Iuturnam insidias iam paratas docere ausa est, cui Larae Iuppiter in procacitatis, et immodesti sermonis supplicium linguam indignatus eripuit, Mercurioque ad infernas sedes et silentii loca deducendam tradidit. Sed inter eundem dux placidus formositate nympae correptus eam vi compressit, quae geminos (qui Lares vocantur) filios sustulit, urbis et agri custodes.

Tib. 1.1.23-24: *Rustica pubes* id est sacrum faciendo hymnos dicit, ut tempestatem dii avertant. Hunc ritum Maro in Georgicis egregie complectitur.

Tib. 1.1.27: *Sed canis aestivos ortus.* Canis signum est non exiguae magnitudinis, in quo (teste Ptolomaeo) sunt XVIII stellae, atque extra corpus XI. Hic fuit Icaris fidelis custos, ut in Priapeis explicuimus. Quam quidem meditationem iamdudum edidissem, nisi me quorundam severiorum amicorum rigiditas inhibuisset.

Tib. 1.2.1: *Et novos compescere dolores.* Ideo dictum constat, quia Bacchus afflictis mortalibus requiem praestat. Igitur ad eum Propertius elegiarum III inquit: “Tu potes insanae Veneris compescere fastus / Curarumque tuo fit medicina mero”.

Tib. 1.2.41: *Is sanguine natam.* Antiquissimi fabulantur ex testiculorum Coeli patris in mare proiectorum spuma Venerem exortam. Ex quo facto Macrobius Saturnalium primo Αφροδίτην appellatam dixit. Ovidius libro fastorum III: “Sed Veneris mensem Graio sermone notatum / Auguror, a spumis est dea nata maris”. Et in Metamorphoseon III: “Si tamen in medio quondam generata profundo / Spuma fui: gratumque manet mihi nomen ab

illa”. E mari natam Venerem ait, per quod eam sanguinariam in omnes qui sua linguae procacitate furta detexerint. Sed sciendum plures Veneres ex Ciceronis sententia de natura deorum III fuisse: “Venus prima Caelo, et Die nata: cuius Elide delubrum videtur: altera, spuma procreata: ex qua et Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus: tertia, Iove nata, et Dione quae nupsit Vulcano. Sed ex ea et Marte natus Anteros dicitur: quarta, Syria, Tyroque concepta: quae Astarte vocatur: quam Adonidi nupsisse traditum est”.

Tib. 1.2.53: *Herbas Medeae.*

Id est, herbas quas Medeidas vocant poetae: hoc est, illarum vim quas Medea percalluit.

Tib. 1.2.54: *Canes Hecates.*

Male Cerberum tricipitem, sed tres recte furias accipimus, ut Lucanus: “Stygiasque canes in voce suprema destituam”. Et Horatius libro sermonum I: “--- Hecaten vocat altera saevam / Altera Tisiphonem: serpentes, atque videres / Infernas errare canes ---”. Hecate sane Persephone dicitur a potestatum varietate, quod coelo atque Herebo potens sit.

Tib. 1.2.56: *Ter cane.*

Vult illa ter esse canenda, quae saga sapiens praestabit. Putavere quidam in sacris ternarium et quaternarium fuisse numerum perfectissimum, ut: “O terque quaterque”, et Ovidius: “Dic quarter et vino perluere mero”, quidam septennarium numerum, ut Pythagoras religionibus apertissimum. Illud autem notandum quod in magicis refert Plinius: “terna despuere deprecatione in carminibus necessarium”.

Tib. 1.3.1: *Ibitis Aegaeas sine me Messalla per undas.*

Cum Messalam ducem Romani exercitus poeta sequeretur, ut ante dictum est, adversa eum valetudo Corcyrae invasit. Quamobrem hic lamentatur cum illo ulterius progredi non posse: in qua conquestione captat occasionem ab insania bellorum, ut Saturni aetatem commendet, deinde campos Elysios, quo se pium, cum fato perfunctus fuerit, descendere non dubitat.

Tib. 1.3.23: *Quid tua nunc Isis mihi Delia.*

Isin damnat, quae cultrici piae castaeque auxilium neget: nam amatores Isidi vovebant. Propertius secundo: “Redde etiam excubias divae nunc, ante iuvencae”. Isis fuit Inachi filia

Prius Io dicta, quae pererrans olim cum ad Nili fines pervenisset, Iovis amatoris ope formam vaccae immutavit, estque ab Aegyptiis pro dea celebrata: apud quos Isis est Iustitia, ut in secundo de Praeparatione evangelica scribit Eusebius. Ἴσον enim Graece, Latine aequale dicitur, unde iustitia oritur. Diodorus vero vult Isin Latine dici priscam, Lunae hoc nomine indito ab illis: ea enim semper aeterna priscaque est, unde Ovidius Metamorphoseon IX inquit: “-- Inerant lunaria fronti cornua ---”.

- Tib. 1.3.39: *Repetens*** Ex itinere et navigatione et lucrum utilitatemque sequens. Compendium lucrum significat et brevitatem: dispendium vero damnum. Cum Saturnus orbis potitus est, maxima fuit hominum integritas nulla pecuniarum siti laborantium: Quippe suis quisque finibus contentus erat: ac si quid opus erat, ex opportunitate permutandi sumebat: quem morem durasse ad Troiana usque tempora, Homerus ostendit in Iliade.
- Tib. 1.3.69: *Impexa feros pro crinibus angues.*** Ad fabulas respicit, quibus scriptum est Furias habere serpentes perquam multiplices loco capillorum ad maiorem terribilitatis ostentationem. Catullus in Argonautica: “Eumenides, quibus anguineo redimita capillo / Frons expirantis praeportat pectoris iras”.
- Tib. 1.3.71: *Tum niger in porta.*** Canis quem poetae fingunt inferorum aditum custodire triceps est, et a voracitate Cerberum nominatum constat: τὸ κρέας enim caro: βόρος vorans interpretatur. Mortuorum namque cadaveribus pascitur. Statius Thebaidos secundo: “Illos ut caeco recubans in limine sensit / Cerberus, atque omnes capitum surrexit hiatus. / Saevus in intranti populo iam nigra tumebat / Colla minax, iam sparsa solo turbaverat ossa”.
- Tib. 1.3.73: *Tentare Iunomen.*** De concubitu interpellare Iunomen: et est aphaeresis. Tentare enim est rem non intellectam atque incertam aggredi: attentare vero de pudicitia, cum id scilicet agitur, ut impudicus fiat aliquis. Ixion Iovis fuit secretarius, qui cum vitare Iunonem ausus esset, ab ipso Iove fulminis impetu detrusus ad inferos super celeri rota convolvitur.

- Tib. 1.3.75: *Tityus*.** Hic filius Iovis ex Tyara filia Oromeni dicitur, qui Latonae vim parans sagittis ab Apolline confossus iacuit: dicente Statio Thebaidos primo: “--- tu matris honore / Terrigenam Tityon Stygiis extendis arenis”.
- Tib. 1.3.77: *Tantalus*.]** Hic filius Iovis ex Plote nympa, qui deis hospitio a se sumptis filium Pelopem epulandum apposuit, dum vult deorum mentes inquirere: cuius facinoris gratia tale apud inferos supplicium perpetitur: vel quod (ut ait Lactantius grammaticus in Thebaidos utramque attingens opinionem) dum deorum conviva esset, eorum secreta prodidit. Ideo Statius: “Et saevae periit iniuria mensae”. Ovidius de arte II: “O bene, quod frustra captatis arbore pomis / Garrulus in media Tantalus ardet aqua”.
- Tib. 1.3.93-94: *Aurora candida roseis equis*.** Fictio est poetica a vario caeli colore, quem Sol cum ab oriente levatur, diffundit. Graecorum quidam fabulatores dixerunt Solem et Lunam et Auroram ex Hyperione genitas. Is enim deus est super omnia saecula, ut nomen indicat.
- Tib. 1.4.1: *Sic umbrosa tibi contingant tecta Priape*.** Super obsaena re et inverecunda consulit Priapum lasciviae deum.
- Tib. 1.4.7: *Tum Bacchi respondet rustica proles*.** Priapus dicitur Bacchi filius, vel quod ut agreste numen rura tueatur. Iuvenalis satyrarum II: “Custodem vitis ut horti”, vel certe Liberi patris filius et nympae, ut Strabo meminit libro III Geographiae.
- Tib. 1.4.19: *In apricis collibus*.** Colles ad Solem expositi aprici vocantur: iccirco dictum est ab excellenti rate: “Bacchus amat colles”.
- Tib. 1.4.61: *Pierides doctos et amate poetas*.** *pueri* Exhortatio est, ut pueri amore virtutis capti, Musas et earum cultores obseruent. Sic Ovidius ad matronas: “Carmina qui facimus, mittamus carmina tantum: / Hic chorus ante alios aptus amare sumus: / Nam facimus placidae late preconia formae: / Nomen habet Nemesis, Cynthia nomen habet”.
- Tib. 1.4.62: *Aurea nec superent munera Pieridas*.** Quae munera musicam praestent in amore Ovidius graviter indoluit inquiens: “A doctis pretium scelus est sperare poetis. / Me miserum scelus hoc nulla puella movet”. Pierides Musae denominatae sunt vel a loco vel a Pieri filiabus in musica superatis: Musae vero ἀπὸ τοῦ μῦειν dictae sunt: quod Latine honesta bonaque

doctrina instituere signat, ut Eusebius dixit ex Diodori sententia, fuere Iovis Coeli ac Terrae filiae, quamvis Hesiodus in Theogonia cum novem numerasset, Varro tres tamen commemorat: Sed Cicero libro de natura deorum III scribit quatuor Musas primas Iove altero natas: scilicet Hachaen, Theximonem, Edearchem, Meleten. Secundas autem novem procreatas ex Iove tertio et Mnemosyne. Tertias Iove tertio, Pierio et Antiopa: quas Pieridas et Pieras solent poetae appellare iis nominibus, eodem numero quo maxime superiores.

Tib. 1.4.63: *Coma Nisi.*

Nisus rex Megarensium, fuit filius Pandionis, pater Scyllae, quae scelestissima, ut Minoi patris hosti iungeretur turpi amore, crinem aureum patri mutilavit: hoc est cervicem abscidit: quae ad hostem delata repudiatur, et figmento poetico in avem sui nominis dicitur conversa: quae Graece Ciris vocatur: adepta nomen a dempto patris capillo, ut ait Ovidius; namque κείρω tondeo: et vulgo dicitur Alaudula. Cum ipsi quidem historici scribant a Minoe deiectam esse in maris profundum post sibi Niseam urbem proditam: et Scylleo nomen ex se indidisse, accepto honore sepulturae. De Nisi capillo ubique a poetis insertum est: ipse enim Halietus est, et Smerilium vocamus: namque ἀπὸ τῆς ληστείας praeda, Halietus dictus est. Hinc poetarum utilitas ex eorum familiaritate noscitur, qui mortales immortales faciunt suis scriptis.

Tib. 1.4.64: *Ex humero Pelopis non nituisset ebur.*

Pelops Tantali filius a patre diis hospitibus pro brutali carne appositus fuit, quod dii omnes cum agnovissent, sola Ceres fame affecta humerum ex eo devoravit: sed re tandem cognita partem quam comederat ex ebore rependit. Fuit et alter Pelops, sive hic idem, qui (teste Servio in nono commentario) habitus est Atrei pater, genitus ex uno Atlantis filiorum.

Tib. 1.4.68: *Idaeae currus ille sequatur Opis.*

Ops deum mater. Idaea dicitur a monte Phrygiae ubi primum coli coepit. Huius ministri furore spirari divino crediti sunt, et vagantes sacram rem Berecynthiae facere. Qui mos ab Aty deperditissime ab illa dilecto assumptus est. Ovidius Fastorum IV: “Venit in exemplum

furor, hic mollesque ministri / Caedunt iactatis vilia membra comis”. Ops Opis genitivum facit. Opis nomen est nympphae comitis Dianae. Claudianus in Stilicone: “Et soror optatum nomen venientibus Opis”. Huius primam Virgilius in Aeneide corripuit: quem tamen errorem (teste Macrobio Saturnalium III) videtur fecisse ex nimia doctrinae profunditate: quemadmodum Alexander Aetolus poeta egregius asseruit. Ceterum per haec verba auctor vult intelligere lymphatum atque sine ratione hominem.

Tib. 1.4.69: *Erroribus expleat.* Ex cursionibus transeat, et vim habet expleat. Namque Corybantes furendo tympana quatiebant et cymbala creberrimo pulsu. Hoc Ovidius Fastorum IV et Catullus in Aty explicant.

Tib. 1.4.70: *Ad Phrygios modos.* Ad ritum sacerdotum Cybelis Idaeae, qui suum sibi virile testaceo frusto amputabant. Iuvenalis: “Mollia qui rapta secuit genitalia Vesta”.

6. Γραμματικά σχόλια

Με τα γραμματικά σχόλια ο Cillenio επιδιώκει να αναγνωρίσει κάποια ενδεχομένως γραμματικά φαινόμενα και να προσπαθήσει να διορθώσει τυχόν λάθη. Με γνώμονα τους κανόνες της γραμματικής και της ορθής λατινικής ως γνώστης προβαίνει σε διορθώσεις. Στο 1.2.9 η ερμηνεία της φράσης εστιάζεται κυρίως στη χρήση της δοτικής (*Uni mihi*), ενώ στο 1.3.42 σχολιάζεται η χρήση της λέξης *frenum* τόσο σε ενικό όσο και σε πληθυντικό αριθμό.

Πίνακας 6

Tib. 1.1.4: *Fugent somnos.* Pluralem numerum protulit, ut eius interruptiones innueret. Diviti enim tantus inest conservandae rei stimulus et augendae appetitus, ut saepissime noctu expectatus quietem nequeat continuare. Sic Horatius I Carminum II: “Nec leves somnos timor aut cupido sordidus aufert ---”.

Tib. 1.1.21: *Innumeros lustrabat caesa iuencos.* Ex grege solitum fuit, ut eximior in deorum honorem immolaretur: ob hoc credebant pestem a reliquis depelli. Lustrare praeter tria significata usitatissima, signat etiam, quod

- vulgo dicunt, facere monstram: cuius sententiae duo sunt quoque verba, recognosco scilicet et recenseo.
- Tib. 1.1.24: *Clamat.*** Pro clamabit. Virgilius in Priapeis: “Dum tenet obsessas invida barba genas”. Notandum est quaedam ita poni in oratione verba, ut quasi praesentes rem videamus transigere, et est tunc energia in dicendo. Catullus: “Scelesta tene? Quae tibi manet vita?” Alii tamen textus habent, clamet.
- Tib. 1.1.51: *O quantum est aurum.*** Sermo est divitias detestantis, et est zeugma: et quantum auri comice dicitur pro quantum aurum reperiatur.
- Tib. 1.1.68: *Genis teneris.*** Mollibus genis, nec est synecdoche: nam et supra dictum est: “Mulieres genas ne radunto”.
- Tib. 1.1.72: *Blanditias.*** Lasciviuscula verba. Propertius usus est blanditia in singulari: “Arguta referes carmina blanditia”, unde blandicella per diminutionem (teste Festo) dicimus.
- Tib. 1.1.77: *Composito.*** Congesto, coacervato.
- Tib. 1.2.9: *Uni mihi victa querelis.*** Dativus est pro ablativo, et victa mihi pro exorata ponitur. Ita Propertius elegiarum primo de ianua: “Victa meis nunquam ianua muneribus”
- Tib. 1.4.1: *Sic.*** Haec particula est optantis illi bonum, a quo negotium petimus. Martialis: “Perpetuo sic flore mices: sic denique non sint / Tam longae Bromio quam tibi, Phoebe, comae”. Ovidius Fastorum III: “Sic tibi, quam raptam quaeris, sit filia sospes. / Surge: nec exiguae despice tecta casae”. Et in VIII Metamorphoseon: “Sic mare compositum, sic sit tibi piscis in unda”.
- Tib. 1.4.48: *Attervisse.*** Pro attrivisse per epenthesis et antistichion.

7. Σχήματα Λόγου

Μια άλλη κατηγορία σχολίων που επιδιώκει ο Cillenio είναι η καταγραφή σχημάτων λόγου. Με την αναφορά στα σχήματα λόγου, δεν εμβαθύνει σε περισσότερες λεπτομέρειες, απλώς επισημαίνει το είδος αυτών.

Πίνακας 7

Tib. 1.1.9: *Nec spes destituat.* Id est nec me fallat spes, quae ea est ut agricolis

in continuo versantibus labore spondeat futuri proventus ubertatem. Qua de re inferius lectum est: “Spes alit agricolas, spes sulcis credit avaris / Semina, quae magno faenore reddat ager”.

Tib. 1.1.43: *Parva seges satis* Dubium est utrum segetem pro frumentis posuerit, an intelligat modicum agri satis. Seges enim, ut Varro primo rerum rusticarum docet, est quod aratum est, sed nondum satum.

Tib. 1.1.56: *Ianitor*. Id est custos puellae quam diligit. Ianitores sunt proprie quibus ex famulatio ianuae custodia commissa est, ne quis domum temere subeat, id est ostiarii. Sed custodem dixit pro se amante, qui tanto amoris peruratur incendio, ut noctu proiectus ante amicae ostiolum dormiat.

8. Πηγές

Μια ιδιαιτέρως σημαντική τεχνική που χρησιμοποιεί ο Cillenio στον σχολιασμό του είναι αυτή των πηγών. Αξιοποίησε έργα αρχαίων κλασικών συγγραφέων, όπως ο Οράτιος, Οβίδιος, Προπέρτιος, Βεργίλιος κ.α. Πρόκειται για μια τεχνική που εστίαζε στην καλύτερη απόδοση και αξιοπιστία του κειμένου του, καθώς αντλούνταν μέσα από τα έργα αυτών, σημαντικές πληροφορίες για τη ζωή τους και τις πεποιθήσεις τους. Στο 1.4.22 γίνεται αναφορά σε παραπομπές του Προπέρτιου, Οβίδιου και Οράτιου.

Πίνακας 8

Tib. 1.1.1-2: *Divitias alius fulvo* Genus carminis dicitur elegiacum, quod *sibi congerat auro, et teneat* hexametro pentametroque versu alternatim locato constat. Est autem dicitus elegus από τοῦ ἑλέου, id est misericordia: factus est enim ad compassionem de mortuo concitandam. Ovidius in elegia de Tibulli interitu: “Flebilis indignos elegia solve capillos, / Ah nimis ex vero nunc tibi nomen erit”. Hoc enim versiculo maiores primo de hominibus iam defunctis vita, querimonias, mox et in amoribus aestus ediderunt. Horatius Flaccus in poetica: “Versibus impariter iunctis querimonia primum, / Post etiam est inclusa voti sententia compos”. Sive dictus est elegus ab ἔλεον λέγειν, vel a voce lamentantium super funere ἔ, ἔ, quod

instituisse Midam Gorgii Lydis imperantem ferunt, dum celebraret matri parentalia: sive ab ἀλύειν, hoc est desipiscere prisca Graecorum lingua. Namque auctorem huius Theodem Naxium sive Erethrieum tradiderunt, dum per insaniam vociferatur. Sive ab εὐλογεῖν, hoc est a laudandis mortuis: fiebant enim illorum laudationes versu alterna vice posito: fuit et carminis genus lugubre naenia nomine, quod mortuis etiam tibia accinebatur: quod quidam Latinum, quidam Graecum esse voluerunt, id nunc epitaphium vocari dixit Acron secundo carminum commentario. Inventum autem fuisse a Simonide scribitur poeta lirico ex Cea insula oriundo: Quamobrem Catullus ad Egnatium Celtiberum ait: “Paulum quidlibet allocutionis / Maestius lacrimis Simonideis”. Sed epitaphion est elogium illud quod in sepulcris marmoreis seu lapideis incisum videmus. Fit enim, ut dixit Servius in Bucolicis completa sepulture, ut “Daphnis ego in silvis ---”. Sed naeniam et epicedium esse idem ferme existimo. Utrunque enim dicebatur cadaveri priusquam tumulo mandaretur, quorum alterum nuncupatur νήντιον et νηνίαν, ultimum et extremum cum lamentatione, alterum vero μονωδία, id est canticum. Stadius Silvarum II: “Vulnus, ut scis, epicedio prosecutus sum adeo festinanter”. Ab elego deducitur elegidium per diminutionem, quod elegiacas compositiones signat, ut Persius: “--- non si qua elegidia crudi. Dictarunt proceres ---”, ab eodem quoque descendit elegia quae miseria dicitur, qua veluti iam Latina, L. Apuleius in primo de magia usus est, cuius nulla carmina extant nisi amoris elegia. Haec vario accentu apud nostros profertur: nam Ovidius rationem Latinitatis secutus primam et secundam produxit, accentum locans in antepenultima, unde in primo de remedio: “Blanda pharetratos elegia cantet amores” et in III, de sine titulo: “Venit odoratos elegia nexa capillos.” Stadius autem Papinius libro Silvarum I Graecos imitatus primam et alteram pariter corripiens in penultima observavit accentum: “Quas inter vultu petulans elegia propinquat.”

Nec aliter Persius dixit: “Ebria veratro, non si qua elegidia crudi”. Quis vero fuerit certus elegorum inventor ignorari adhuc et in quaestione esse Horatius in poetica voluit. In hoc genere plurimi Graecorum conscribere, omnium tamen celebratissimi fuerunt Callimachus et Philetas, dicente Propertio Elegiarum III: “Callimachi manes et Choi sacrae Philetas, / In vestrum quaeso, me sinite ire nemus”. Sane Tibullus hic vitam agrestem desiderat, dummodo Deliae, hoc est Planiae mutuis sibi amoribus potiri liceat. Est enim animadvertendum morem fuisse poetarum, ut in canticis amatoriis recta nomina fugitarent, et quaedam pro propriis efficta usurpantes veris personis parcerent. Sic Catullus Lesbiam pro Clodia, et Tycidas Perillam pro Metella, Propertius pro Hostia Cynthiam dissimularunt. Virgilius quoque in Bucolicis Alexandrum Pollionis amici, seu Mecoenatis, ut VIII scribit Martialis, puerum vocitat Alexim, quasi sine responsione ac superbia modeste alludens ad adolescentis ingenuitatem et naturae illius suavitatem. Deliam autem pro Plania appellari iccirco est interpretatio, quod prima fuerit quam deperierit Tibullus, ut pote dignam vatis amoribus ob eius propter reliquas Romanas adolescentulas pulchritudinem et corporis excellentiam. Nam δηλοῦν est apparere, unde Delia quasi inter pulchras eminens.

Tib. 1.1.6: *Dum meus assiduo* Per figuram totius rei familiaris substantiam intelligit, hoc est, ad victum mediocrem facultatem, neque indocte. Sceleratis namque et in Rempublicam parricidis aqua et igni olim interdictum est, quae duo elementa in hominum usu maxime sunt necessaria. Sic Horatius libro Carminum II ostendens vitam beatam consistere in mediocritate paupertatis ait: “Vivitur parvo bene, cui paternum / Splendet in mensa tenui salinum”; per synecdochem nempe dictum est. Sic et Stadius ad hunc locum Silvarum I: “--- divesque foco lucente Tibullus”.

Tib. 1.1.8: *Grandia poma.*

Fructum posuit pro arbore, ut Propertius libro Elegiarum ultimo: “Hic dulces cerasos, hic autumnalia poma”. Hac licentia et in prosa

oratione scribentes plerunque usi sunt. Grandia autem epitheton refertur ad arboris pomiferae magnitudinem, ad fructus etiam quantitatem. Quanto enim poma grandiora sunt, tanto pretiosiora habentur. Et pomum quod potu indigeat, dictum placuit Varroni in I rerum rusticarum capitulo XXXII. Nam illis per siccitatem aquam addi opus est ut stabilia maturescant.

Tib. 1.1.11: *Stipes desertus.*

Truncus, sine frondibus ad religionem relictus in agello: qui in limite possessionum pro deo habitus est, hoc est Termino. Ovidius Fastorum II: “Terminis sive lapis sive est defossus in agris, / Stipes ab antiquis tu quoque nomen habes”.

Tib. 1.1.20: *Munera vestra.*

Aut coronas ex floribus. Calpurnius egloga II: “Nos quoque pomiferi Laribus consuevimus horti / Mittere primitias aut victimam”. Nam statim subditur: “Aagna cadet vobis”. Legimus praeterea in Horatii carminibus Lares thure et horna, fruge et porca et aagna et haedo placari, et coronas ex rore marino et myrto, et cuiuscunque generis flosculis offerri. Haec autem sacra Compitalia sunt.

Tib. 1.1.62: *Tristibus et lacrimis oscula mixta dabis.*

Propertius hoc idem: “Osculaque in gelidis pones suprema labellis”.

Tib. 1.2.3: *Percussum tempora.*

Vinum sine modo infusum acriores pulsus facit: ideo de eodem Propertius ait: “Quod si Bacche tuis per fervida tempora donis: / Accersitus erit somnus in ossa meis”. Quidam legunt perfusum et tunc res est aperta.

Tib. 1.2.14: *Cum posti florida serta darem.*

Hoc est dum te et precibus et munere exoratum venire. Sed Propertius libro antedicto: “Et mihi non desunt turpes pendere corollae”. Namque praecipitur ab Ovidi libro de arte amandi II: “Postibus et durae supplex blandire puellae: / Et capiti demptas in fore pone rosas”.

Tib. 1.2.43-44: *Saga verax.*

Fidem facit amicae ab eo quod incantatrix pollicita est: et obiectum absolvit quod fieri posset. Saga (teste Acrone primo carminum commentariolo) dicta est quod satis agat: et ea est, quae carminibus et herbis mala hominibus dicebatur vel arcere vel impellere. Horatius: “Quae saga, quis te solvere Thessalis Magus venenis”.

Tib. 1.2.45: *Ducentem sidera.*

Virgilius: “Carmina de caelo possunt deducere

Lunam”. In VI super Lucanum commentario nostro multa super hac re exarabimus, quae hic brevitatis gratia relinquuntur.

Tib. 1.2.48: *Tepido devocat ossa rogo.* Hoc idem Ovidius in praefata dicit epistola: “Certaque de tepidis devocat ossa rogis”. Et

Lucanus: “Fumantes iuvenum cineres, ardentiaque ossa / E mediis rapit illa rogis”.

Tib. 1.2.51: *Tristi depellit nubila coelo.* Lucanus: “--- vocibus iisdem / Humentes late nebulas nimbosque solutis / Excussere comis ---”.

Haec autem omnia cum sint impossibilia, Lucanus maius quiddam addit, scilicet “--- nubes suspexit Olympus”, quod contra omnium rationem fieri manifestum est.

Tib. 1.2.54: *Canes Hecates.*

Male Cerberum tricipitem, sed tres recte furias accipimus, ut Lucanus: “Stygiasque canes in voce suprema destituam”. Et Horatius libro sermonum I: “--- Hecaten vocat altera saevam / Altera Tisiphonem: serpentes, atque videres / Infernas errare canes ---”. Hecate sane Persephone dicitur a potestatum varietate, quod coelo atque Herebo potens sit.

Tib. 1.3.15: *Cum iam mandata dedissem.* Consuetudinem amantium notat: quae

longinquius abituri mandant vicissim: eaque sunt amoris mutui argumentum et de reditu discedentis solatium, non minus quam remanentis expectatione. Sappho ad Phaonem: “Non mandata dedi: neque enim mandata dedissem / Ulla: nisi ut nolles immemor esse mei”.

Tib. 1.3.43-44: *Lapis fixus in agris.* Saxum pro termino inter confines positum.

Iuvenalis Satyra ultima: “Aut sacrum effodit medio de limite saxum”. Erat autem hic plerumque stipes. Ovidius Fastorum II: “Termine sive lapis, sive es defossus in agris / Stipes: ab antiquis tu quoque nomen habens”.

Tib. 1.3.58: *Ipsa Venus.*

Veneris opus poeta executus est. Ovidius ex hoc ait in elegia de istius morte: “Nec minus est confusa Venus moriente Tibullo: / Quam iuveni rupit cum ferus inguen aper”.

Tib. 1.3.58: *Ad Elysios campos.* Sedes piorum sunt Elysii: quos alii (ut Strabo scribit secundum Homerum) in Tartessiaca regione Hispaniae esse voluerunt; quidam fortunatas esse insulas, quas Homerus, idem νήσοις τῶν μακάρων vocat. Quidam esse apud inferos: Lucanus vero circa Lunae globum atque

circulum, quanquam de heroibus tantum ipse intellexerit. Unde Statius Silvarum II, in eius Genethliaco dubitans ait: “At tu seu rapidum poli per axem. / Famae curribus arduis levatus: / Qua surgunt animae potentiores / Terras despicias, et sepulchra rides / Seu pacis merito nemus reclusae / Felix Elysiis tenes in oris / Quo Pharsalica turba congregatur”. Sed ad hunc locum inquit Ovidius in praefata Elegia: “Si tamen et nobis aliquid nisi nomen ut umbra / Restat, in Elysia valle Tibullus erit”.

Tib. 1.4.68: *Idaeae currus ille sequatur Opis.*

Ops deum mater. Idaea dicitur a monte Phrygiae ubi primum coli coepit. Huius ministri furore spirari divino crediti sunt, et vagantes sacram rem Berecynthiae facere. Qui mos ab Aty deperditissime ab illa dilecto assumptus est. Ovidius Fastorum IV: “Venit in exemplum furor, hic mollesque ministri / Caedunt iactatis vilia membra comis”. Ops Opis genitivum facit. Opis nomen est nymphe comitis Dianae. Claudianus in Stilicone: “Et soror optatum nomen venientibus Opis”. Huius primam Virgilius in Aeneide corripuit: quem tamen errorem (teste Macrobio Saturnalium III) videtur fecisse ex nimia doctrinae profunditate: quemadmodum Alexander Aetolus poeta egregius asseruit. Ceterum per haec verba auctor vult intelligere lymphatum atque sine ratione hominem.

Tib. 1.4.70: *Vilia membra.*

Mentulam capimus: quae adeo illis habetur vilis, ut abscindatur tanquam inutile membrum. Sic Iuvenalis Satyra I: “ Phrygio quos tempus erit iam, / More supervacuum cultris abscindere carnem”.⁷⁰

⁷⁰ Οι πίνακες με τις διάφορες κατηγορίες σχολίων είναι ενδεικτικοί και όχι εξαντλητικοί. Κάποιοι στίχοι ενδέχεται να ανήκουν σε δύο κατηγορίες σχολίων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Την περίοδο της Αναγέννησης, με κύριο χαρακτηριστικό την αναβίωση των αξιών της κλασικής αρχαιότητας, πολλοί λόγιοι ασχολήθηκαν με τη μελέτη των λατινικών και ελληνικών κειμένων. Ένας από αυτούς ο Bernardino Cillenio, ο οποίος επιχείρησε να σχολιάσει τις ελεγείες του Τιβούλλου, με αναφορές σε κλασικά κείμενα. Οι πληροφορίες που κατέχουμε για τον ίδιο είναι λιγοστές, όπως επίσης δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι και για τον πραγματικό λόγο που επέλεξε τα έργα του Τιβούλλου. Είναι γνωστό, όμως, το γεγονός ότι ο Τίβουλλος αποτελούσε μια σημαντική προσωπικότητα της εποχής του και ιδιαίτερα η επιρροή που είχαν τα έργα του στη ρωμαϊκή λογοτεχνία και ποίηση. Επομένως, φαίνεται πως και ο Cillenio, έχοντας ιδιαίτερη προτίμηση για την ελεγειακή ποίηση, δε θα μπορούσε να αντισταθεί μπροστά στο μεγαλείο αυτού του σπουδαίου ποιητή, που ήταν γνωστός για την εκλεπτυσμένη και συναισθηματική του ποίηση, η οποία είχε τεράστια απήχηση στους συγχρόνους του, επηρεάζοντας μελλοντικούς ποιητές.

Όσον αφορά το έργο του, οι μέθοδοι σχολιασμού του στις ελεγείες του Τιβούλλου ήταν αρκετές. Αρχικά, ακολούθησε την παραδοσιακή τεχνική της παράθεσης συνωνύμων και παραφράσεων, με ρητορικούς όρους. Αυτή η τεχνική υπήρχε και στο παρελθόν, όπου πολλοί προσπαθούσαν να επεξηγήσουν ολόκληρες φράσεις ή λέξεις, προκειμένου το κείμενο να γίνει πιο κατανοητό. Στην πορεία, ενσωμάτωσαν και την ανάπτυξη άλλων αρχαίων κειμένων, για να καταφέρουν να εμπεδώσουν καλύτερα ολόκληρα κομμάτια λατινικών κειμένων. Η τεχνική ενσωμάτωσης παράλληλων κειμένων έδωσε μια άλλη νότα στον σχολιασμό του γενικότερα. Ο Cillenio ανέλυε άλλα κείμενα και πραγματοποιούσε διάφορους παραλληλισμούς από άλλους συγγραφείς. Με αυτόν τον τρόπο ο αναγνώστης διαβάζοντας τον συγκεκριμένο σχολιασμό του Cillenio, θα μπορούσε να έρθει σε επαφή και με άλλου είδους κείμενα, που μέχρι τότε ίσως και να του ήταν άγνωστα.

Ακόμα, μια άλλη τακτική που ακολουθεί είναι οι ετυμολογικές ερμηνείες από τα λατινικά και τα ελληνικά, με σκοπό την περαιτέρω ανάλυση της κάθε φράσης ή λέξης. Αυτή η τακτική ήταν ευρέως γνωστή, και δεν μπορούσε φυσικά να απουσιάζει από το σχολιασμό του Cillenio. Επιπλέον, σημαντικό ρόλο στο σχολιασμό του έπαιξαν και οι παρατηρήσεις διάφορων μυθολογικών στοιχείων. Ο ορθολογισμός μύθων δεν ήταν μια νέα προσέγγιση, αλλά είχε ως στόχο να αναλυθούν και να ερμηνευτούν, ώστε να αποκαλυφθούν κάποιες αλήθειες. Συγκεκριμένα, μέσα από το παράδειγμα του μυθικού Πολύφημου με το ένα μάτι στο μέτωπο, κάνει μια ποιητική αναφορά, αναδεικνύοντας έτσι την εξυπνάδα και την πονηριά του Πολύφημου. Το όνομά του ετυμολογικά προέρχεται από τις λέξεις «πολύ» και «φήμη», εξυμνώντας την ιδιαίτερη εξυπνάδα του. Ο Cillenio επιδιώκει να αναδείξει μέσω των μύθων, όλη την επικοινωνιακή διάσταση των ίδιων των ποιητών, εμπλουτίζοντας τα κείμενα τους. Γενικότερα, μεγάλο ενδιαφέρον προκαλεί η διεϊσδυση ποιημάτων στον αρχαίο κόσμο, όπου παρέχονται πληροφορίες για θέματα, όπως ο ομηρικός κόσμος, οι θρησκευτικές και πολιτιστικές τελετουργίες και πρακτικές, προκειμένου να ανακαλυφθούν

λογοτεχνικά θέματα κάνοντας σύγκριση με άλλα ελεγειακά κείμενα. Παράλληλα, σε όλον τον σχολιασμό του γίνονταν διάφορες παραπομπές σε έργα άλλων ποιητών, όπως του Οβίδιου τις *Μεταμορφώσεις*, την *Ερωτική Τέχνη* και τις *Επιστολές Ηρωίδων*. Επίσης, αναφορές στα έργα του Βιργίλιου, *Γεωργικά* και *Εκλογές*, του Στάτιου, του Κάτουλλου και του Οράτιου. Η διερεύνηση ιστορικών λεπτομερειών με διακειμενικές αναφορές είχε αρχίσει να διεισδύει στις κλασικές μελέτες όλο και περισσότερο. Αυτή η πιο σύγχρονη πρακτική θεωρείται ως ένα πολύτιμο εργαλείο για την καλύτερη γλωσσική ανάλυση των κειμένων.

Τέλος, το γεγονός ότι ο σχολιασμός του Cillenio είχε τυπωθεί μέχρι το 1520, μας δείχνει ότι οι αναγνώστες θα μπορούσαν να μάθουν πολλά περισσότερα για τις πρακτικές που υπήρχαν, τους μύθους, αλλά και κάποια ιστορικά γεγονότα, που παρείχε ο Cillenio στην ερμηνεία του στα ποιήματα. Η εφεύρεση της τυπογραφίας ήταν ιδιαίτερος σημαντική στη διάσωση και διάδοση αρχαίων κειμένων κυρίως μελλοντικά για τους αναγνώστες. Το έργο του Cillenio, ωστόσο, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν είχε μικρή ή μεγάλη απήχηση στο αναγνωστικό κοινό και κατά πόσο ο αναγνώστης κατάφερε τελικά να επηρεαστεί από όλα αυτά που μπορεί να διάβασε στο κείμενό του.

Συμπεραίνοντας, αρκετά ενδιαφέροντα θα αποκαλυφθούν στα περιθώρια των χειρογράφων του Τιβούλλου. Αρχικά, λεκτικές αναλύσεις για την καλύτερη κατανόηση του αναγνώστη για τις βασικές αρχές της λατινικής γλώσσας, αλλά και για το προσωπικό του εύρος έκφρασης. Γραμματικά σημεία και χρήση ασυνήθιστων λέξεων, ρητορικά σχήματα, όπως μεταφορές και παρομοιώσεις ταυτοποιούνται. Επιπλέον, ιστορικά και μυθολογικά ενδιαφέρονται εξετάζονται με διακειμενικές ή άλλες παραπομπές. Μεγαλύτερα αποσπάσματα σημειώνονται με αγκύλες και ηθικολογικές ετικέτες. Λόγω της φύσης του έργου του Τιβούλλου, αναμένουμε αρκετά περιθωριακά σχόλια να αντανakλούν την επιβεβαίωση των παραδοσιακών ηθικών προτύπων και συμπεριφορών ως απάντηση στη μεταχείριση του ποιητή για το σεξ, τις γυναίκες και την αγάπη, εκτός από τα συνήθη ποιητικά θέματα.⁷¹

Ο Cillenio στάθηκε άξιος σχολιαστής του Τιβούλλου, ανασύροντας κείμενα που ίσως ο αναγνώστης να μην είχε την ευκαιρία να διαβάσει. Οι κειμενικές του προσεγγίσεις, οι αναφορές του σε μύθους και μυθολογικά πρόσωπα και οι παραπομπές του σε σημαντικά έργα σπουδαίων ποιητών, κατέστησαν τον σχολιασμό του σε ένα νέο αντικείμενο μελέτης με μεγάλο ενδιαφέρον από το κοινό και τον ίδιο να θεωρείται αντάξιος με άλλους δημιουργούς της εποχής.

⁷¹ Dixon (2001): 99

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΕΣ

Albrecht, M. von. (2017). *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας* (μτφρ. Δ. Νικήτας, Ελ. Αρχοντόγλου, Αντ. Βήχος). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

Attali, J. (1992). *1492, Από τον Μεσαίωνα στην Αναγέννηση* (μτφρ. Γ. Ε. Φασουλάκης). Αθήνα: Νέα Σύνορα – Α. Α.

Festa, N. (2000). *Ουμανισμός, Τα κλασσικά γράμματα στην Αναγέννηση* (μτφρ. Ν. Κυριαζόπουλος). Αθήνα. Τα Νέα Ελληνικά.

Στεΐρης, Γ. Χρ. (2015). *Από τον ύστερο Μεσαίωνα στην Αναγέννηση: Ρήξη ή συνέχεια; Η μαρτυρία της φιλοσοφίας*. Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών. Διαθέσιμο στο: <http://epub.lib.uoa.gr/index.php/epetirisphil/article/viewFile/1495/1724>

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ

Ballistreri, G. 1981, "*Cillenio, Berardino*" *Dizionario biografico degli Italiani*, 25 available online from Treccani at [https://www.treccani.it/enciclopedia/berardino-cillenio_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/berardino-cillenio_(Dizionario-Biografico))

Cappelli, A. (1999). *Dizionario di Abbreviature Latine ed Italiane*. Milano: Ulrico Hoepli.

Deligiannis, I. (2023). *Some Etymologies from B. Cillenio 's Commentary on Tibullus' Elegies 1*. (υπό δημοσίευση).

Dixon, H. M. (2001). *Studies in the Trasmission of Tibullus*. PhD Diss. Cambridge: University of Cambridge.

Gray, H. H. (1963). Renaissance Humanism: The Pursuit of Eloquence. *Journal of the History of Ideas*, 24(4), 497-514.

Hausmann, F.-R., *Catalogus Translationum et Commentariorum*, IV, 430-432. http://www.catalogustranlationum.org/PDFs/volume04/v04_carmina.pdf

Kallendorf, C. W. (2002). *Humanist Educational Treatises*. Cambridge: Harvard University Press, I Tatti Renaissance Library.

Kraye, J. (1996). *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kristeller, P. O. (1960). Humanist Learning in the Italian Renaissance. *The Centennial Review of Arts & Science*, 4(2), 243-266.

Kristeller, P. O. (1962). Studies on Renaissance Humanism during the last Twenty Years. *Studies in the Renaissance*, 9, 7-30. Cambridge University Press.

Kristeller, P. O. (1962). "The European Diffusion of Italian Humanism". *Italica* 39, 1-20.

Maffei, S. (1825). *Verona illustrata* (G. Donadelli & C. Villa, Eds. Vol. 3, Pt. 2). Milano: Societa

tipografica de' classici italiani. Available on <https://archive.org/details/veronailustrat>

Monfasani, J. (1988). Calurnio's Identification of Pseudepigrapha of Ognibene, Fenestella, and Trebizond, and His Attack on Renaissance Commentaries, *Renaissance Quarterly* 41(1), 32-43.

Monfasani, J. (2015). The Rise and fall of Renaissance Italy, *Anno* 89(3), 465-481.

Nauert, C. G., Jr. (1995): *Humanism and the Culture of Renaissance Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Trinkuas, C. (1990). Renaissance ideas and the idea of the Renaissance. *Journal of the History of Ideas*, 51(4), 667-684.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ

<https://digi.vatlib.it/view/Inc.Chig.IV.1254> Πρόσβαση 11-05-2024

<https://thesaurus.badw.de/tll-digital/index/a.html> Πρόσβαση 11-05-2024

<https://www.perseus.tufts.edu/> Πρόσβαση 11-05-2024

<https://latin.packhum.org/browse> Πρόσβαση 11-05-2024

<https://www.thelatinlibrary.com/> Πρόσβαση 11-05-2024

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ

Catullus, Gaius Valerius

7.8

11.18

34.9-12

38.7-8

50.14-15

64.193-194

68b.62

99.1-2

Cicero, Marcus Tullius*De Natura Deorum*

2.66

3.59

De Legibus

2.59

2.64

Claudianus, Claudius*De Raptu Proserpinae*

2.287-289

2.340-341

3.254

Columella, Lucius Junius Moderatus*De Re Rustica*

10.1.1

Horatius, Quintus Flaccus*Ars Poetica*

75-76

Carmina

1.4.12

1.25.5-6

1.27.21-22

2.8.13-16

2.12.25-28

2.16.13-14

2.16.15-16

3.11.26-27

3.14.25-26

Sermones

1.8.4

1.8.12

1.8.19-20

1.8.27-28

1.8.28-29

1.8.33-35

1.9.30

2.1.58

Iuvenalis, Decimus Iunius

1.63-64

2.115-116

3.222

4.134

6.1

6.375

6.390-391

6.514

6.525-526

6.533

6.583

7.207

12.27-28

15.168

16.38

Macrobius, Ambrosius Theodosius*Saturnalia*

3.6.1

Martialis, Marcus Valerius*Epigrammata*

4.45.7-8

5.39

6.16.1

Nemesianus*Eclogae*

4.56-60

Ovidius, Publius Naso*Amores*

1.8.50

3.9.3-4

3.9.15-16

3.9.33-34

3.9.47-48

3.9.49-52

3.9.59-6

Ars Amatoria

1.138

1.427

1.475-476

1.633-634

2.527-528

2.605-606

- 2.734
3.61-62
3.77
3.533-536
3.551-552
75-76
Remedia Amoris
805-806
809-810
Fasti
2.327-330
2.640
2.641-642
2.742-743
4.61-62
4.243-244
4.525-526
4.616
6.333
6.791-792
Epistulae ex Ponto
6.87
6.90
14.103
15.44
15.105-106
Metamorphoses
1.112
4.17-20
4.96
4.537-538
8.150-151
8.857
9.688-689
14.640
- Persius, Aulus Flaccus**
Saturae
1.51-52
3.5-6
- Plautus, Titus Maccius**
Curculio
3-6
16
20-22
- Plinius, Gaius Secundus**
Naturalis Historia
10.4
- Priapea**
11.2
39.2
- 53.3-4
- Propertius, Sextus**
1.16.7
1.16.16
1.16.23-24
1.16.36
2.1.27-28
2.1.67
2.5.4
2.9a.14-16
2.13.21-22
2.13.27
2.13.29
- Rufus, Quintus Curtius**
Historiae Alexandri Magni
2.16.11-14
2.16.47-48
2.28.61
2.33a.5-6
2.33a.17-18
3.1.1-2
3.2.13
3.16.11-14
3.17.3-4
3.17.13-14
3.17.41-42
4.2.15
4.2.17-18
4.4.73-74
4.13.15
- Servius Sulpicius**
Aeneis
3.278
Eclogae
5.14 et 5.43
- Siculus, Calpurnius**
Eclogae
2.64-65
3.63
- Stattius, Publius Papinius**
Achilleis
1.99-100
Silvae
1.2.7
1.2.255
2.7.107-113
2.pr.8-9
Thebais
1.247

1.709-710	3.1.5
2.26-29	
2.28-29	
Strabo	
<i>Geographica</i>	
3.5.6	
Tibullus, Albius	
1.1.1	
1.1.23	
1.2.92	
1.3.5	
1.10.5-6	
2.1.11-12	
Valerius Maximus	
<i>Factorum et Dictorum Memorabilium Libri</i>	
5.2.10	
Varro, Marcus Terentius	
<i>De Lingua Latina</i>	
5.92	
<i>De Re Rustica</i>	
1.31.5	
	Vergilius, Publius Maro
	<i>Aeneis</i>
	1.607-608
	2.250
	4.135
	6.600
	8.11
	8.324-325
	<i>Eclogae</i>
	1.157-158
	2.49
	3.68
	4.21-22
	4.30
	8.69
	9.56
	10.35
	<i>Georgica</i>
	1.1
	1.345-346
	1.467
	3.284
	3.437-438